

**T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**5141 NUMARALI TEMETTUÂT DEFTERİNE GÖRE SAKIZ
ŞEHİR MERKEZİNİN ETNİK VE İKTİSÂDİ ÖZELLİKLERİ
(1260)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Aslı ÇANDARLI ŞAHİN

Balıkesir, 2010

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**5141 NUMARALI TEMETTUÂT DEFTERİNE GÖRE SAKIZ
ŞEHİR MERKEZİNİN ETNİK VE İKTİSÂDİ ÖZELLİKLERİ
(1260)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Aslı ÇANDARLI ŞAHİN

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Nahide ŞİMŞİR

Balıkesir, 2010

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Tarih Anabilim Dalı'nda 20081257001 numaralı ...Aslı ÇANDARLI ŞAHİN'in hazırladığı "5141 Numaralı Temettuât Defterine Göre Sakız Şehir Merkezi'nin Etnik ve İktisadi Özellikleri" konulu DOKTORA/YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 2.1.2011... tarihinde yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezin onayına OY BİRLİĞİ/~~OY ÇOKLUĞU~~ ile karar verilmiştir.

Başkan Prof. Dr. K. Z. Taş... İmza...
Unvanı, Adı-Soyadı

Üye Yrd. Doç. Dr. N. Şimşir... İmza...
Unvanı, Adı-Soyadı (Danışman)

Üye Yrd. Doç. Dr. F. Çelebi... İmza...
Unvanı, Adı-Soyadı

Üye Doç. Dr. A. KOLBAŞI... İmza...
Unvanı, Adı-Soyadı

Üye..... İmza.....
Unvanı, Adı-Soyadı

Üye..... İmza.....
Unvanı, Adı-Soyadı

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylım.

..19../01../2010
Enstitü Müdürü
(Unvanı, Adı, Soyadı)

Doç. Dr. Zübeyde Yağcı

ÖNSÖZ

Temettuât Defterleri, Tanzimat'ın getirdiği değişim sürecinin bir ürünüdür. Defterlerin sosyal, ekonomik ve etnik konularda sunduğu bilgiler şehir ve bölge tarihlerinin aydınlatılmasına büyük katkı sağlamaktadır.

Bu çalışmada Temettuât kayıtlarının taşıdığı zengin içerik Sakız Şehir Merkezi örneğinde vurgulanmaya çalışılmıştır. Rakamlar cümlelere dönüşmüş, defter kayıtlarının incelenmesi ile elde edilen veriler sosyal, etnik ve iktisadî açılarından tek tek değerlendirilmiştir. Etnik farklılıkların gündelik yaşama olan etkileri bulunmaya çalışılmıştır. Ulaşılan sonuçların daha net anlaşılması adına çizelge ve şekillerden faydalanılmıştır.

1844 Yılına ait temettuât kayıtları doğrultusunda Sakız Şehir Merkezi için çizilen karakterin Ada'nın diğer yerleşim yerleri hakkında yapılacak çalışmalara kolaylık sağlayacağı umulmakta ve benzer nitelikteki çalışmalar sayesinde daha genel değerlendirmeler yapılabileceğine inanılmaktadır.

Öncelikle emeği, katkısı ve destekleri için danışman hocam Yrd. Doc. Dr. Nahide Şimşir'e çok teşekkür ederim. Zira kendisi bilgi ve tecrübeleri ile yolumu aydınlatırken zamanını paylaşma konusunda da son derece cömertti. Defterin okunması sırasında adaya mahsus kelimelerle ilgili olarak danıştığımız ve bilgisinden istifade ettiğimiz bölüm başkanı hocam Prof. Dr. Kenan Ziya Taş'a müteşekkirim. Varlıkları ile yaşamıma çok şey katan annem ve babama minnettarım. Çalışma dönemim boyunca ne zaman ihtiyaç duysam yanımdaydılar. Yapmam gerekenlere odaklanmam konusunda her zaman itici bir güç olan kardeşim Ayşegül Çandarlı'ya ve yaptığı telkinler ile en sıkıldığım anlarda rahat bir nefes almamı sağlayan kardeşim Dilek Çandarlı Aşkın'a destekleri için teşekkür borçluyum. Yardımlarını esirgemeyen sevgili kuzenim Çağrı Baylan ve değerli arkadaşım Çiğdem İrim'e çok teşekkür ederim. Gidemediğim yerlere gitme, ulaşamadıklarına ulaşma konusunda adeta elim ayağım oldular. "Şansım"

dediğim eŖim Ümit Ŗahin'e minnettarım. Zira hazırlayan kısmında her ne kadar benim adım yer alıyor olsa da hiç Ŗüphem yok ki O'nun sabrı, desteği ve hayatımı anlamlı kılan sevgisi olmasa bu alıŖma ortaya çıkamazdı.

Aslı ÇANDARLI ŖAHİN

ÖZET

5141 NUMARALI TEMETTUÂT DEFTERİNE GÖRE SAKIZ ŞEHİR MERKEZİNİN ETNİK VE İKTİSADİ ÖZELLİKLERİ 1260

ÇANDARLI ŞAHİN, Aslı
Yüksek Lisans, Tarih Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Nahide ŞİMŞİR
2010, 165 Sayfa

XIX. yüzyıl'a tanıklık etmiş en önemli kaynaklardan biri olan Temettuât Defterleri vergi mükellefi kişilerin isimleri, sahip oldukları gayrimenkulleri, bunların kıymetleri, gelirleri ve vergi miktarları gibi bilgileri içermektedir. Bu anlamda defter kayıtlarının sosyo-ekonomik tarih araştırmalarına yaptığı katkı son derece önemlidir.

Bu çalışmada, ana kaynak olarak Temettuât defteri kullanılmış; inceleme alanı olarak ise Sakız Şehir Merkezi seçilmiştir. Temettuât kayıtlarının Sakız Şehir Merkezi ile ilgili sunduğu veriler Müslüman ve Gayr-i Müslim şehir sakinleri için önce ayrı ayrı ardından da karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Ulaşılan sonuçlar çeşitli kaynaklardan edinilen bilgilerle desteklenerek zenginleştirilmeye çalışılmıştır.

Metnin ilk bölümünde inceleme alanı olan Sakız'ın coğrafi, tarihi ve idari yapısı ele alınmıştır. Sadece ada olması bile bölgeyi herhangi bir yerleşim yeri olmaktan çıkarırken tarih boyunca çeşitli milletlerin odak noktası olmasına neden olan konumu Sakız'ın tüm Ege Adaları içinde de ayrı bir yer edinmesini sağlamıştır. Dini açıdan bir festival alanını andıran bölgeye 1566'dan itibaren damgasını vuran Osmanlı hoşgörüsü, Sakız halkının yaşadığı en önemli dönüşümlerden biridir.

İkinci bölümde etnik özellikler ile ilgili bilgi verilmiştir. Ağırlıklı unsuru Rumların oluşturduğu şehirde Lâtin ve Yahudilerin yanı sıra Osmanlı fethi ile birlikte Türkler de yerini almış durumdadır. Nüfus yapısı ve etnik çeşitlilik aslında birbirinden çok farklı kültürlere sahip olan insanların aynı yerleşim yerinde nasıl bir hayat paylaştıkları konusunda yol gösterici olmuştur. Şahıs isimleri, toplumun inanış ve değer yargıları hakkında fikir vermiştir. Aile isimleri, sıfat, unvan ve lâkaplar ise insanların gündelik yaşam içinde birbirleri ile ne tür diyaloglar kurduklarını yansıtan ve sosyal hayata ışık tutan veriler olarak değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölüm iktisadi özelliklerin anlatıldığı bölümdür. Şehir sakinlerinin meslekleri, ticari durumları, tarımsal faaliyetleri, vakıflara ayırdıkları gelirleri ile toplam gelir ve vergiler bu kısımda yer almıştır. Halkın geçimini nasıl sağladığı, en çok hangi gelir kaynağının tercih edildiği, sahip olunan toprakların ne şekilde kullanıldığı bu bölümde cevap bulan sorular arasındadır. Elde edilen bilgiler ekonomik kaynakların hanelere göre dağılımını, en çok ve en az kaynağa sahip olan hane reislerinin tespitini mümkün kılmıştır.

Sonuç olarak ilgili defter kayıtlarının incelenmesi ile tek tek hanelerden yola çıkarak Sakız Şehri'nin XIX. Yüzyıl ortalarına ait etnik ve iktisadi görünümü ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Temettuât, Sakız, XIX. Yüzyıl

ABSTRACT

ACCORDING TO TEMETTUAT DEFTERİ WHICH IS NUMBER 5141 THE CITY CENTRE OF CHİOS ISLAND'S ETHNIC AND ECONOMIC FEATURES (1260)

ÇANDARLI ŞAHİN, Aslı

Master's Degree, The Branch of History

Thesis Advisor: Yrd. Doç. Dr. Nahide Şimşir

2010, 165 page

One of the most important sources that witnessed the 19th century, Temettuat Defterleri include informations such as the names of taxpayers, their properties, their properties value, their income. In this case the recorded informations contribution to social-economic researches is quite important.

In this project, Temettuat Defteri has been used as the main source, the city centre of Chios Island has been chosen as the research are about Chios Island's City Centre has been utilized for island's inhabitants. The results which has been reached has been supported by various other sources in order to expand this project's quality.

In the first part of the text, Chios Island's geographic, historic and administrative structures have been dealt with. Just because Chios is an Island, this situation after puts its inhabitants into trouble but throughout history, Chios has been the focal point among other Aegen Islands.

In the second part, the informations about ethnic structure have been given. The biggest component is the Greeks. In addition to them there are Latins, Jews and Turks in the Islands. The population structure and ethnic variety have shown how different cultures, different religious can live together

in harmony. The family names, nicknames, titles have been evaluated as the indicators that highlight what type of dialogs are used in daily life.

In the third part, financial features have been given. The occupation of inhabitants, their agriculture activities, their total incomes and their taxes are in this part. How the people manage to find money for their lives, which the most preferable jobs one is discussed in this part.

As a result, that recorded informations are searched has enabled us to understand the ethnic and economic features of Island Chios in the 19th Century.

Key Words: Temettuat, Chios, 19th Century

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	iii
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER	ix
ÇİZELGELER LİSTESİ	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiv
KISALTMALAR LİSTESİ	xv
1. GİRİŞ	1
1.1. Problem.....	1
1.2. Amaç	6
1.3. Önem	7
1.4. Sınırlılıklar	8
1.5. Tanımlar	9
2. İLGİLİ ALANYAZIN	10
2.1. Kuramsal Çerçeve	10
2.2. İlgili Araştırmalar.....	13
3. YÖNTEM	16
3.1. Araştırmanın Modeli	16
3.2. Bilgi Toplama Kaynakları	16
3.3. Bilgilerin Toplanması ve Değerlendirilmesi	21
4. BULGULAR VE YORUMLAR	22
4.1. Sakız Adası'nın Coğrafi Tarihî ve İdarî Yapısı	22
4.1.1. Coğrafi Yapı	22
4.1.2. Tarihî Yapı	26
4.1.2.1. Ada İçin Kullanılan İsimler.....	26
4.1.2.2. Eski Devirlerde Sakız	27
4.1.2.3. Ada'da İlk Türk Faaliyetleri	29

4.1.2.4. Ceneviz Egemenliği	31
4.1.2.5. Osmanlı-Ceneviz İlişkileri ve Ada'nın Osmanlı Devleti Tarafından Fethi	33
4.1.2.6. Yunanistan Egemenliği	38
4.1.3. İdarî Yapı	40
4. 2. Sakız Şehir Merkezi'nin Etnik Özellikleri	43
4. 2. 1. Nüfus Yapısı.....	46
4. 2. 2. Şahıs ve Aile İsimleri ile Unvan Sıfat ve Lâkaplar.....	54
4. 2. 2. 1. Şahıs İsimleri.....	54
4. 2. 2. 1. 1. Müslüman Erkek İsimleri	55
4. 2. 2. 1. 2. Müslüman Kadın İsimleri.....	57
4. 2. 2. 1. 3. Gayr-i Müslim Erkek İsimleri.....	59
4. 2. 2. 1. 4. Gayr-i Müslim Kadın İsimleri.....	61
4. 2. 2. 2. Aile İsimleri.....	62
4. 2. 2. 2. 1. Müslüman Aile İsimleri.....	62
4. 2. 2. 2. 2. Gayr-i Müslim Aile İsimleri.....	64
4. 2. 2. 3. Unvan ve Sıfatlar.....	67
4. 2. 2. 3. 1. Müslüman Erkek Unvanları.....	67
4. 2. 2. 3. 2. Müslüman Kadın Unvanları.....	67
4. 2. 2. 3. 3. Gayr-i Müslimlere Ait Unvanlar.....	68
4. 2. 2. 3. 4. Müslümanlara Ait Sıfatlar.....	69
4. 2. 2. 4. Lâkaplar.....	69
4. 2. 2. 4. 1. Müslümanlara Ait Lâkaplar.....	70
4. 2. 2. 4. 2. Gayr-i Müslimlere Ait Lâkaplar.....	73
4. 2. 2. 4. 3. Lâkapların Benzerlik ve Farklılıkları.....	75
4. 3. Sakız Şehir Merkezi'nin İktisadi Özellikleri.....	76
4. 3. 1. Meslekî Yapı.....	77
4. 3. 1. 1. Müslümanlara Ait Meslekler.....	77
4. 3. 1. 2. Gayr-i Müslimlere Ait Meslekler.....	80
4. 3. 1. 3. Mesleklerin Benzerlik ve Farklılıkları.....	81
4. 3. 2. Esnaf Türleri.....	82
4. 3. 2. 1. Gıda Sektöründeki Esnaflar.....	83
4. 3. 2. 2. Üretim ve Hizmet Sektöründeki Esnaflar.....	85
4. 3. 3. Sakız'da Bulunan Diğer Binalar.....	93
4. 3. 4. Tarımsal Faaliyetler.....	96
4. 3. 4. 1. Tarlalar.....	98
4. 3. 4. 1. 1. Müslümanlara Ait Tarlalar.....	98

4. 3. 4. 1. 2. Gayr-i Müslimlere Ait Tarlalar.....	101
4. 3. 4. 1. 3. Tarlaların Dağılımı.....	104
4. 3. 4. 2. Bahçeler	105
4. 3. 4. 2. 1. Müslümanlara Ait Bahçeler.....	105
4. 3. 4. 2. 2. Gayr-i Müslimlere Ait Bahçeler.....	108
4. 3. 4. 2. 3. Bahçelerin Dağılımı.....	110
4. 3. 4. 3. Bağlar.....	111
4. 3. 4. 3. 1. Müslümanlara Ait Bağlar.....	112
4. 3. 4. 3. 2. Gayr-i Müslimlere Ait Bağlar.....	113
4. 3. 4. 3. 3. Bağların Dağılımı.....	115
4. 3. 4. 4. Arazinin Genel Dağılımı.....	116
4. 3. 5. Vakıflara Ayrılan Gelirler.....	118
4. 3. 6. Sakız'daki Toplam Kıymet ve Temettuât.....	123
5. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	125
5. 1. Sonuçlar.....	125
5. 2. Öneriler	128
KAYNAKÇA.....	129
EKLER.....	139

ÇİZELGELER LİSTESİ

	Sayfa No
Çizelge 1 Ada Nüfusunun 1567 Tarihindeki Etnik Dağılımı	44
Çizelge 2 Tahmini Müslüman Nüfus	49
Çizelge 3 Tahmini Gayr-i Müslim Nüfus	50
Çizelge 4 Toplam Nüfus Miktarı	50
Çizelge 5 Müslüman Hanelerdeki Erkek Hane Reisi İsimleri	55
Çizelge 6 Müslüman Hanelerdeki Kadın Hane Reisi İsimleri	57
Çizelge 7 Gayr-i Müslim Erkek Hane Reislerinin İsimleri	59
Çizelge 8 Gayr-i Müslim Kadın Hane Reisleri	61
Çizelge 9 Müslümanlara Ait Aile İsimleri	63
Çizelge 10 Gayr-i Müslimlere Ait Aile İsimleri	64
Çizelge 11 Müslüman Erkeklerle Ait Unvanlar	67
Çizelge 12 Müslüman Kadınlara Ait Unvanlar	67
Çizelge 13 Gayr-i Müslimlere Ait Unvanlar	68
Çizelge 14 Müslümanlara Ait Sıfatlar	69
Çizelge 15 Müslümanlara Ait Lâkaplar	70
Çizelge 16 Gayr-i Müslimlere Ait Lâkaplar	73
Çizelge 17 Müslümanlara Ait Meslekler	78
Çizelge 18 Gayr-i Müslimlere Ait Meslekler	81
Çizelge 19 Gıda Sektöründeki Dükkânlar	83
Çizelge 20 Gıda Sektöründeki Dükkânların Kıymet Dağılımı	84
Çizelge 21 Üretim ve Hizmet Sektöründeki Dükkânlar	84
Çizelge 22 Üretim ve Hizmet Sektöründeki Dükkânların Kıymet Dağılımı	91
Çizelge 23 Sakız'da Bulunan Diğer Binalar	93
Çizelge 24 Binaların Kıymet Dağılımı	95
Çizelge 25 Müslüman Hanelerin Sahip Olduğu Tarla Miktarı	99
Çizelge 26 Gayr-i Müslim Hanelerin Sahip Olduğu Tarla Miktarı	102
Çizelge 27 Müslüman Hanelerin Sahip Olduğu Bahçe Miktarı	106
Çizelge 28 Gayr-i Müslim Hanelerin Sahip Olduğu Bahçe Miktarı	108

Çizelge 29 Müslümanlara Ait Bağ Miktarı	112
Çizelge 30 Gayr-i Müslimlere Ait Bağ Miktarı	113
Çizelge 31 Sakız'da Adı Geçen Vakıflar	119

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa No
Şekil 1 Nüfus Oranları	51
Şekil 2 Sakız'daki Nüfusun Yıllara Göre Dağılımı	52
Şekil 3 Müslümanlarca Kullanılan Lâkapların Türleri	72
Şekil 4 Gayr-i Müslimlerce Kullanılan Lâkapların Türleri	74
Şekil 5 Ortak Kullanılan Lâkaplar	75
Şekil 6 Müslüman Mesleklerinin Türlere Göre Dağılımı	80
Şekil 7 Ortak Mesleklerin Dağılımı	82
Şekil 8 Müslümanlara Ait Tarlaların Hane Sayılarına Göre Yüzdellik Dağılımları	101
Şekil 9 Gayr-i Müslimlere Ait Tarlaların Hane Sayılarına Göre Yüzdellik Dağılımları	104
Şekil 10 Tarlaların Yüzdellik Dağılımı	104
Şekil 11 Tarla Miktarlarının Karşılaştırmalı Durumu	105
Şekil 12 Müslümanlara Ait Bahçelerin Hane Sayılarına Göre Yüzdellikleri	107
Şekil 13 Gayr- i Müslimlere Ait Bahçelerin Hane Sayılarına Göre Yüzdellik Dağılımları	109
Şekil 14 Bahçe Miktarlarının Yüzdellik Dağılımı	110
Şekil 15 Sahip Olunan Bahçelerin Karşılaştırmalı Durumu	111
Şekil 16 Müslümanlara Ait Bağların Hanelere Göre Yüzdellik Dağılımları	113
Şekil 17 Gayr- i Müslimlere Ait Bağların Hanelere Göre Yüzdellik Dağılımları	114
Şekil 18 Bağ Miktarlarının Yüzdellik Oranları	115
Şekil 19 Sahip Olunan Bağların Karşılaştırmalı Durumu	115
Şekil 20 Müslümanların Sahip Oldukları Toprak Türlerinin Dağılımları	116
Şekil 21 Gayr-i Müslimlerin Sahip Oldukları Toprak Türlerinin Dağılımları	117

KISALTMALAR LİSTESİ

- a.g.e. : Adı geçen eser
- AÜDTCF. : Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
- Bkz. – bkz. : Bakınız
- BOA. Reh. : Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi
- c. : Cilt
- Çev. : Çeviren
- DİA. : Diyanet İslam Ansiklopedisi
- Haz. : Hazırlayan
- MEB. : Milli Eğitim Bakanlığı
- s. : Sayfa
- T. C. : Türkiye Cumhuriyeti
- TTK. : Türk Tarih Kurumu
- Yay. : Yayınları
- YT. : Yeni Türkiye

1. GİRİŞ

1.1. Problem

Tarih bilimi içerisinde Osmanlı Tarihi alanına duyulan ilgi değişmez bir gerçek olarak varlığını sürdürmektedir. Ancak son dönemlerde araştırmacıların dikkati siyasî konulardan çok sosyal ve ekonomik konulara çevrilmiş durumdadır. Artık şehirler, mahalleler, sıradan insanlar ve onların gündelik yaşamı da en az savaşlar, antlaşmalar, padişahlar ve diğer üst düzey yöneticiler kadar ilginçtir. Bu ilginçliğin fark edilmesi sosyal tarih araştırmalarını hızlandırmıştır. Osmanlı taşrasını, yerel alanı araştırmak, sıradan insanların sıradan yaşamlarını konu alan çalışmalar ortaya koymak, tabandan tavana doğru bir yönelim izlemek, mahallelerden köylerden kasabalardan ülkeye ulaşmak bir yandan tarihi karşıdan seyredilen bir film olmaktan çıkartıp yaşamın ta kendisi durumuna getirirken bir yandan da yeni kaynakların gün yüzüne çıkartılıp değerlendirilmesini sağlamıştır. Bu noktada tapu tahrir defterleri ve temettuât defterleri Osmanlı taşrasının ekonomik ve sosyal yönlerinin ortaya konması açısından son derece önemli kaynaklardır.

Tarih boyunca her devlet varlığını sürdürebilmek için gerekli olan harcamaları karşılamak üzere gelir kaynaklarına ihtiyaç duymuştur. Bu kaynakların en önemlisi de vergidir. Adil ve verimli bir vergi düzeninin oluşturulması hem devlet hem de fertler açısından devlet – halk ilişkilerini belirleyen önemli bir göstergedir. Osmanlı Devleti'ne bakıldığında kuruluş dönemi aynı zamanda bir etkileşim dönemidir. Kurumlar oluşturulurken ister istemez daha önceki devletlerin yapılarından etkilenilmiş, bu etkileşim vergi konusunda da geçerliliğini sürdürmüştür (İnalçık, 1996: 15–30; Tabakoğlu, 2005: 10–19, 221–255; Uzunçarşılı, 1941). Buna göre Osmanlı Devleti'nde vergi “tekâlif-i şer’iyye” (rusûm-ı şer’iyye) ve “tekâlif-i örfiyye” (rusûm-ı örfiyye) adı altında iki şekildedir. Şer’i vergiler şeriatın bir gereği olarak dinî inanç ve

esaslara göre alınmış; sayıları oldukça fazla olan ve çok çeşitli konular üzerinden alınan örfî vergilerin miktarı ise kanunnamelerle zamana ve şartlara göre belirlenmiştir. Bu iki tür vergi dışında “tekâlif-i dîvâniyye”, “avarız- ı dîvâniyye” adı altında başlangıçta tek sefer için alınan sonradan sürekli hale getirilen vergiler vardır¹. Gün geçtikçe yeni vergi çeşitlerinin ortaya çıkması halk üzerinde büyük baskı yaratmış ve yeni bir düzenlemeyi gerektirmiştir. İşte bu düzenleme “Tanzimat” ile birlikte gelecektir.

Osmanlı vergi sistemi Tanzimat öncesinde ve sonrasında önemli farklılıklar göstermiş, Tanzimat diğer tüm alanlar için olduğu gibi yapılan önemli yenilik ve düzenlemelerle Osmanlı maliyesi için de bir dönüm noktası olmuştur². Bu dönemde vergi konusundaki adaletsiz uygulamaları ortadan kaldırmak adına yapılan düzenlemeler oldukça mühimdir. Gülhane Hatt-ı Hümayûnu vergi toplamada iltizam usulünün kaldırılması konusuna önemli bir mesele olarak yer vermiş, “... hiçbir vakitte semere-i nâfiyası görülmeyen iltizamat usûl-i muzırrası elyevm cari olarak bu ise bir memleketin mesalih-i siyasiye ve umur-ı maliyesini bir adamın yed-i ihtiyarına ve belki pençe-i cebr-ü kahrına teslim demek olarak...”³ diyerek bu uygulamanın zararlarına değinmiş ve kaldırılacağı vaadinde bulunmuştur. Zira vergilendirme, iltizamla

¹ Osmanlı vergi düzeni için bkz.: Abdurrahman Vefik Sayın, **Tekâlif Kavâidi (Osmanlı Vergi Sistemi)**, Ankara 1999, T.C. Maliye Bakanlığı Araştırma Plânlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Yayın No: 1999/352; Halil İnalçık, “Osmanlılarda Raiyet Rûsûmu”, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi** (2. Basım), İstanbul 1996, Eren Yayıncılık, s. 31-65; Ziya Karamursal, **Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler**, Ankara 1989, TTK Basımevi, s. 164-205; Vedat Eldem, **Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisâdi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Ankara 1994, TTK Basımevi, s. 164, 173-181; Mustafa Akdağ, **Türkiye’nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi (1453-1559), c. II**, İstanbul 1995, Cem Yayınevi, s. 182-191; Ziya Kazıcı, **Osmanlılarda Vergi Sistemi**, İstanbul 1977, Şamil Yayınevi; Mehmet Ali Ünal, **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, Isparta 2005, Fakülte Kitabevi, s. 148-175.

² Osmanlı maliyesi ve vergi düzeninde yapılan Tanzimat Dönemi yenilikleri için bkz. : Tefvik Güran, **Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861)**, Ankara 1989, TTK Basımevi; Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856), c. V**, Ankara 1947, TTK Basımevi, s. 179-182; Stanford J. Shaw Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu Ve Modern Türkiye, c. II**, 3. Baskı, İstanbul 2000, E Yayınları, s. 129-141; Yavuz Cezar, “Tanzimat’a Doğru Osmanlı Maliyesi” **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, c. 4**, İstanbul 1985, İletişim Yayınları, s. 924-933; İnalçık, “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, c. 6**, s. 1536-1544; Çakır, “Tanzimat ve İslahat Fermanlarının Mali Boyutları”, **Osmanlı, c. 3**, Ankara 1999, Yeni Türkiye Yayınları [YT Yay.], s. 362-370; Donald Quataert, “Tanzimat Döneminde Ekonominin Temel Problemleri” (çev.: Fatma Acun), **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, (editörler: Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu), 2. Baskı, Ankara 2006, Phoenix Yayınevi, s. 479-487; Çakır, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi**, İstanbul 2001, Küre Yayınları; Abdüllatif Şener, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi**, İstanbul 1990, İşaret Yayınları.

³ Tanzimat Fermanı Metni için bkz.: Karal, **a.g.e.** , s. 262-272.

görevli mültezimlerin görevlerini suiistimale başlayıp kendi çıkarları uğruna daha fazla vergi toplama yoluna gitmeleriyle halk için zulüm boyutuna ulaşmış, taşıması ağır bir yük durumuna gelmiştir.

1840 tarihine gelindiğinde sözler tutulup vaatler yerine getirilince mültezimlerden kalan boşluğun muhassıllar tarafından doldurulmasına karar verilmiş ve muhassıllık teşkilâtı kurulmuştur (Cezar, 1985: 932; Çadircı, 1997: 208–218; Kaynar, 1991: 231–237; Mete, 2006: 20–21; Ortaylı, 2000: 32–45). Bu durum basit bir kurum değişikliği ya da görevli değişikliğinden ziyade Tanzimat ile gelen değişimin somut bir göstergesi, mültezimlerin halkı ezen baskıcı tutumuna karşı devlet tarafından takınılan tavrın ortaya konması ve aslında devletin halkına verdiği “sizin yanınızdayım” mesajıdır. Devlet; düzgün işlemeyeni, aksaklık yaratanı iyileştirmeye çalışmak yerine daha verimli olanı getirmenin gerekliliğini anlayıp o yönde bir gayret içine girerken halk da Tanzimat Fermanı’nın getirdiği hükümlerin sadece kâğıt üzerinde kalmayacağını ve kısa süre içinde Osmanlı taşrasında ete kemiğe bürüneceğini anlamıştır.

Sadece basit birer vergi tahsildarının sahip olamayacağı görev ve yetkileri ellerinde bulunduran muhassıllar bir yandan kamu gelirlerini toplarken bir yandan da halka Tanzimat reformlarını anlatacaklardır (Öztürk, 2000: 548). Bölgenin mülkî amirine karşı sorumlu olmamaları (Çakır, 2001: 42) özgür bir ortamda rahat hareket etme imkânı sunarken bölgenin yönetimi konusunda söz sahibi olmaları etkinliklerini arttırmıştır (Çadircı, 1997: 212).

Tanzimat’ın vergi düzeni açısından getirdiği en önemli yenilik hiç kuşkusuz vergilerin tüm aşırılıklardan arındırılıp sadeleştirilmesidir. Daha önce “tekâlif-i şer’iyye” adı altında ve çok çeşitli oranlarda alınan tüm vergiler kaldırılmış, yerine zirai ürünlerden onda bir oranında “öşür”, koyunlardan “ağnam resmi” ve gayr-i Müslimlerden “cizye” alınması esası getirilmiştir. Aynı şekilde “tekâlif-i örfiyye” adı altındaki tüm vergiler de birleştirilmiştir. Öngörülen adil vergi sistemini tüm ülkede etkin kılabilmek için “senelik vergi”, “ancemaatin vergi” ya da “komşuca – köyce – cemaatçe – mahallece alınan vergi” gibi çeşitli adlarla anılan ve kişilerin ekonomik gücünü esas alan bir

vergi düzenine geçilmiş, temettü' vergisi⁴ ortaya çıkmıştır (Çadırcı, 1997: 346; Eldem, 1994: 178; Karamursal, 1989: 194; Sayın, 1999: 441–457; Şener, 1990: 95). Aslına bakılırsa bu vergi II. Mahmut Dönemi'nde uygulanan "ihtisab resmi'nin⁵ dönüşüme uğramış halidir. Başka bir deyişle temettü' vergisinin kökleri ihtisab resmine dayanmaktadır (Pakalın, 1972: 453; Serin, 1998: 717).

Bu yeni verginin miktarının gerçekten kişilerin kazançlarına göre adil bir şekilde belirlenebilmesi için ilk olarak halkın imkânlarından haberdar olmak ve herkesin ekonomik kaynaklarını tespit etmek gerekmiş, bu amaçla da emlâk ve nüfus tahriri yapılması yoluna gidilmiştir. Muhassıllar Nezareti'ne bir talimatname⁶ gönderilerek her yerde ahalinin ismi, şöhreti, arazileri, hayvanları; tüccar ve esnafın ise yıllık gelirleri gibi bilgilerinin kaydedildiği defterler tutulması emredilmiş, temettuât defterleri bu şekilde ortaya çıkmıştır (Adıyeke, 2000: 770; Demir, 1999: 316; Öztürk, 2000: 459–550; Serin, 1998: 717–718).

Söz konusu talimatnameye göre tüm malların vergilerinin toplanması, nüfus ve emlâk sayımının yapılması görevi muhassıllara aittir. Kendilerine çeşitli memur ve kâtipler yardımcı olacaktır. Tahrir bu görevliler tarafından yapılırken muhassılların gözetiminde ve denetiminde gerçekleşecektir. Yapılan tüm çalışmaların kurulan mahallî meclislerce kontrol edilmesi istenmiştir. Amaç, gerek sayım gerekse yazım sırasında yapılabilecek olası bir yolsuzluk ya da haksızlık hareketinin önüne geçmektir (Adıyeke, 2000: 770; Demir, 1999: 316; Serin, 1998: 718).

⁴ Temettü' vergisinin geçirmiş olduğu evreler için bkz.: Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü**, c. III, İkinci Basılış, İstanbul 1972, Milli Eğitim Bakanlığı [MEB] Basımevi, s. 453-455.

⁵ Bkz.: Kazıcı, **Osmanlı'da Yerel Yönetim (İhtisab Müessesesi)**, İstanbul 2006, Bilge Yayıncılık; İbrahim Erdoğan, "Osmanlı İktisadi Düzeninde İhtisab Müessesesi ve Muhtesiblik Üzerine Bir Deneme" **OTAM**, sayı 11, Ankara 2000, s. 123-145; İlber Ortaylı, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)**, Ankara 2000, TTK Basımevi, s. 129; Sayın, **a.g.e.**, s. 442; Karamursal, **a.g.e.**, s.194; Eldem, **a. g. e.**, s.178.

⁶ Talimatnâme metni için bkz.: Sayın, **a. g. e.**, s. 319-342. Talimatnâme metninin değerlendirilmesi için bkz.: Mustafa Serin, "Osmanlı Arşivi'nde Bulunan Temettuât Defterleri", **Başbakanlık I. Milli Arşiv Şurası 20-21 Nisan 1998 Tebliğler Tartışmalar**, Ankara 1998, T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, s. 717-728.

Ne var ki alınan tüm önlemlere rağmen muhassıllar arasında yolsuzluk hareketlerine karışanların olması, muhassıllar tarafından yapılan 1840 sayımlarının güvenilirliği konusunda bir şüphe yaratmaktadır (Adıyeke, 2000: 777; Öztürk, 2000: 554). Zaten vergi tahsil işinde muhassıllık uygulaması 1842 yılı başlarında terk edilmiştir. Uygulamanın sona ermesi ile ilgili olarak; muhassıllık görevine atanan kimselerin eski mültezimlerle yakın ilişki içinde olmaları, bilgisizlik, ulaşım sorunları, çıkarlarının zedeleneceğini anlayan bazı kimselerin uygulamayı zora sokan davranışları, muhassılların birbirinden bağımsız çalışmaları ve toplanan vergilerin bir arada merkeze gönderilmesinin oldukça zaman alması gibi birçok neden sayılabilir(Çadırcı, 1997: 209; Çakır, 2001: 47; Demir, 1999: 317; İnalçık, 1985: 1538; Küçükkalay ve Çelikkaya, 2002: 887; Öztürk, 2000: 549; Şener, 1990: 39–41).

Ancak Osmanlı Devleti vergi ıslahı konusunda kararlıdır. Bu nedenle emlâk ve nüfus sayımının doğru ve şüpheye mahal vermeyecek şekilde tekrar yapılması yoluna gidilmiş, böylece 1840 (H. 1256) sayımının ve defterlerinin yanı sıra 1844–1845 (H. 1260–1261) sayımı ve defterleri ortaya çıkmıştır. 1844–1845 yıllarındaki sayıma ait defterler 1840 tarihindekiyle oranla daha fazladır⁷ (Güran, 2000: 76; Kütükoğlu, 1995: 396; Öztürk, 2000: 568).

Temettuât defterleri ile ilgili çalışmalar konusunda ilk adımı Prof. Dr. Tefik Güran atmış, bu zengin bilgi kaynağının tanınmasını sağlayarak sonrasında yapılan çok sayıdaki araştırmaya kaynaklık ve öncülük etmiştir.

Bu araştırmanın problemini temettuât defterlerinin bir sosyo-ekonomik tarih kaynağı olarak değerlendirilmesi, defter verilerinin bölge ve şehir tarihçiliği açısından en faydalı şekilde nasıl kullanılabileceğinin gösterilmesi

⁷Selahittin Özçelik Girne Kazası ile ilgili çalışmasında defterlerin 1260–61 ve kısmen de 1256 tarihine ait olduğu yönündeki cümleleri eleştirmekte, temettuât defterlerinin tarihinin 1833 (H. 1248) yılına kadar inmekte olduğunu belirtmektedir. Nuri Adıyeke ise çalışmasında “1255 ve 1262 tarihli defter çok az sayıda” demektedir. Bkz.: Selahittin Özçelik, Tanzimat Öncesinde Girne Kazası (Temettuât Defterlerine Göre)”,**Tarih Araştırmaları Dergisi**, c. XXII, Ankara 2003, s.35-36; Nuri Adıyeke, “Temettuât Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamnâme Örnekleri”, **OTAM**, sayı 11, Ankara 2000, s. 780.

oluşturmaktadır. Bu noktada çeşitli sayı ve rakamların küçük küçük bilgilerle birleştirilerek doğru bir şekilde yorumlanabilmesi son derece önemlidir. Belirlenen bölgenin sosyal, iktisâdi ve etnik özelliklerinin ortaya konulması meselesi temettuât defterindeki bilgiler esas alınarak ve bu veriler temeline oturtularak çözülmeye çalışılacaktır.

1.2. Amaç

Araştırmanın temel amacı temettuât defterlerinin şehir tarihçiliği açısından ne denli önemli olduğuna dikkat çekmek, Sakız şehir merkezinin XIX. Yüzyıl ortalarındaki sosyal, ekonomik ve etnik durumunu ortaya çıkarmaktır. Batı Anadolu'da bu yüzyılda görülen nüfus artışı sebebi ile özellikle ada seçilerek ekonomik ve sosyal durumu ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

İncelenen bölgede farklı etnik grupların bir arada yaşıyor olmaları çalışmaya anlam katmaktadır. Zira elde edilen verilerin Müslim ve Gayr-i Müslimler için ayrı ayrı değerlendirilmesinin ardından karşılaştırmalı bir şekilde de değerlendirilmesi etnik özelliklerin günlük yaşama ve özellikle de ekonomiye ne şekilde yansıdığını anlayabilmek açısından faydalı olacaktır. Temettuât defterindeki bilgiler ışığında söz konusu bölgede yaşayan Müslim ve Gayr-i Müslim nüfusun yaşamına dair benzer ve farklı yönler belirlenebilecek; nüfus oranları, meslekî durumları, gelirleri ve vergi payları hakkında karşılaştırmalı bir tarih çalışması yapılabilecektir.

Osmanlı Devleti'ne en geç katılan yerlerden biri olan Sakız'daki vakıfların tespiti yoluyla Osmanlı ileri gelenlerinin bölge gelirleri ve toprakları üzerindeki payları ortaya konulabilecektir.

Şehir merkezi için ulaşılabilecek bilgiler Ada'nın tamamı hakkında genellemeler yapmaya yardımcı olacak ve bu şekilde Sakız Adası'nın 1844 yılı görünümüne ait bir kesit sunulabilecektir.

1.3. Önem

Temettuât defterlerine bakıldığında ilk dikkat çeken rakamlar olsa da doğru bir bakış açısı ve doğru bir değerlendirme ile o rakamların, nice sözün anlatmakta yetersiz kaldığı bilgileri nasıl teker teker su yüzüne çıkardığı görülecektir. Defterler, sosyal, ekonomik ve etnik açıdan çok değerli bilgileri içinde barındıran birer hazine niteliğindedir.

Ülkenin küçük bir köyü hatta mahallesinde kaç hane olduğu, hangi isimlerin kullanıldığı, kişilerin ne gibi işlerle uğraştığı gibi konularla ilgili bilgiler sosyal tarih açısından önemlidir. Aile veya sülâle isimlerinin günümüzle karşılaştırılması yoluyla geçmişten bugüne bir köprü kurulacak ve akrabalık ilişkileri ortaya çıkarılabilecektir⁸. Kullanılan isimlere bakılarak yöre halkının dinî ve millî durumları hakkında fikir yürütülebilecektir (Demir, 1999: 318). Kişiyi tanıtıcı bilgi olarak isimlerin yanına iliştirilen yer adları göç hareketlerini gün yüzüne çıkarmada yardımcı olacaktır (Adıyeke, 2000: 783; Kütükoğlu, 1995: 397). Hane sayılarından tahmini nüfusa ulaşılabilecek, uğraşılan mesleklerin belirlenmesiyle bölge ekonomisine ışık tutulacaktır. Defterler ne kadar toprakta neler ekildiği ve ne kadar ürün alındığı konusunda fikir verirken ekili dikili alanların büyüklüklerine göre sınıflandırılmasını sağlayacaktır. En çok hangi hayvanların beslendiği ve bunlardan ne kadar kazanç sağlandığını gösterecektir. Tüm bunların sonunda verilen vergi miktarları ile sahip olunan mallar karşılaştırıldığında amaçlanan adil sistemin gerçekleştirilip gerçekleştirilemediği konusunda yorum yapılabilecektir. Defterlerden etnik yapı hakkında bilgi almak da mümkündür⁹. Müslimlerin yanı sıra Gayr-i Müslim hanelerin bilgilerinin de bulunması karşılaştırma yapma olanağı sunacaktır.

Bölgesel tarih araştırmalarının en gözde kaynaklarından biri olan temettuât defterleri tek tek hanelerden yola çıkarak mahallelere,

⁸ Bu konudaki bir örnek için bkz.: Nahide Şimşir, "XIX. Yüzyılda Karesi Sancağı'nda Bir Köyün: Kayapa Köyü'nün Sosyo- Ekonomik Özellikleri", **Osmanlı Araştırmaları (Makaleler I)**, İstanbul 2004, IQ Kültür sanat Yayıncılık, s. 238-248.

⁹ Bkz.: Mübahat S. Kütükoğlu, "İzmir Temettu Sayımları ve Yabancı Tebaa", **Bellekten, c. LXI-II**, Ankara 1999, s. 755-773.

mahallelerden şehirlere ve şehirlerden de bir bölgeye ulaşmakta; özelden genele sosyo-ekonomik bir görüntü çıkarılmasını sağlamaktadır. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat ile birlikte yaşanan vergi dönüşümünü anlamının belki de en iyi yolu bu defterlerin incelenmesi olacaktır. Defterlerin çeşitli bölgelere ait olanlarının bir bütün halinde incelenmesi sayesinde Osmanlı Devleti'nin XIX. Yüzyıl ortalarına ait sosyal ve ekonomik durumu birçok yönüyle aydınlığa kavuşacaktır (Kütükoğlu, 1995: 396).

Bu çalışmada temettuât defterine dayanılarak Sakız şehir merkezi için ortaya konulan bilgiler ilgili dönemdeki bölge tarihinin aydınlatılması açısından önemlidir. 1566 tarihinde Osmanlı sınırları içine dâhil olan bu yerleşim yeri sakinlerinin XIX. Yüzyıl ortalarındaki ekonomik sosyal ve etnik durumunun ortaya çıkarılması, zaman içinde yaşanan gelişmelerin ve değişimin gözlenebilmesini sağlayacaktır. Ulaşılan sonuçlar daha sonra yapılacak benzer çalışmalar için kolaylık sağlayacak, karşılaştırmalı tarih çalışmalarına katkıda bulunacaktır.

1.4. Sınırlılıklar

Çalışma zaman olarak 1260 (1844) tarihi, yer olarak da Sakız şehir merkezi ile sınırlıdır. Adalar Denizi'nde bulunan adaların her dönemde koruduğu güncellik ve farklı etnik grupların bir arada yaşıyor olması yer seçimi konusunda yönlendirici olmuştur. Bu noktada XIX. Yüzyılda Batı Anadolu'da yaşanan nüfus değişiminin Sakız'ın sosyal ve ekonomik hayatını ne yönde etkilediği konusu önem kazanmıştır. Çalışmanın ana kaynağı, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliye Varidat Kalemî içinde bulunan 5141 numaralı temettuât defteri [BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141] dir. Kaynak açısından bakıldığında sınırlılık alanını genişletmek adına ulaşılması mümkün olan her türlü kaynaktan yararlanılmaya çalışılmıştır.

1.5. Tanımlar

Temettü': Mal, eşya, kazanç, kâr, kâr etme, kazanma, fayda görme anlamlarına gelir¹⁰.

Temettuât: Kârlar, faydalar, kazançlar demektir (Devellioğlu, 2005: 1073).

Temettuât Vergisi: Kişilerin kazançlarına göre devlete verdikleri vergidir (Şemseddin Sami, 2004: 437).

Temettuât Defterleri: Kaza, köy gibi iskân merkezlerinin hâne hâne ele alınarak herkese âit şahsî mal varlığı, emlâk, arazi, hayvanat, ürün v.b. bilgilerin kaydedildiği defterlerdir (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi [BOA. Reh.], 2000: 289).

¹⁰ Bkz.: Şemseddin Sami, **Kâmûs-ı Türkî**, 13. Baskı, İstanbul 2004, Çağrı Yayınları, s. 437; Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara 2005, Aydın Kitabevi, s. 1073; Pakalın, **a. g. e.**, s. 453.

2. İLGİLİ ALANYAZIN

2.1. Kuramsal Çerçeve

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan temettuât defterleri 1988 tarihine kadar maliyeden müdevver defterler ve Kamil Kepeci Tasnifi içinde yer alırken bu tarihte ayrı olarak sınıflandırılmış, dokuz katalog halinde ve “ML. VRD. TMT.” kodu ile araştırmacıların ilgisine sunulmuştur¹¹. Defterlerin sınıflandırma ve kataloglama çalışmalarına dönemin idarî taksimatı¹² yön vermiştir. Her eyalet kendi içinde alfabetik olarak kazalara ayrılmış, önce mahalle mahalle kazalar sonra köy ve mezralar yazılmıştır (BOA. Reh., 2000: 289). Şehirler ve birden fazla mahalleden oluşan köylerde her mahalle için ayrı bir defter düzenlendiği olmuştur. Müslim ve gayr-i Müslim nüfusun bir arada bulunduğu yerlerde de bu iki kesimin bilgileri ayrı ayrı defterlere yazılmıştır¹³ (Demir, 1999: 318; Kütükoğlu, 1995: 397).

Kayıtlarda defterle ilgili açıklamalara, eyalet – sancak – kaza adlarına yer verildikten sonra defterin ait olduğu şehir veya kasabanın adına geçilmiş; ardından da mahallenin adı yazılmıştır. Temettuât defterleri yerleşim merkezlerini en küçük sosyal birim olan hane düzeyinde ele almıştır. Bazı defterlerde yaşanan ev için “hane”, o hanedeki kaçınıcı aile olduğunu

¹¹ Defterlerin bölgesel dağılımı için bkz.: BOA. Reh., s. 289; Said Öztürk, “Türkiye’de Temettuât Çalışmaları”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, c. I, sayı I, İstanbul 2003, s. 293-296.

¹² Tanzimat Dönemi taşra idâri sistemi için bkz.: Musa Çadircı, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Ülke Yönetimi”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, c. 1, İstanbul 1985, İletişim Yayınları, s. 210-230; Ortaylı, a. g. e. .

¹³ Ancak Müslim ve gayr-i Müslimler için ayrı defterler tutulmayıp her iki kesimin bilgilerinin aynı defter içine ardı ardına yazıldığı da olmuştur. Örnek için bkz.: **BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141**, s. 21.

belirtmek için de “*numro*” ifadeleri kullanılırken (Kütükoğlu, 1995: 398; Öztürk, 2000: 562) bazı defterlerde sadece “*hane*” ibaresi yer almıştır¹⁴.

Hane numaralarının ardından söz konusu yerleşim yerinin ileri gelenlerinden başlamak üzere vergiye tâbi mal ve mülkleri olan hane reislerinin isimleri kaydedilmiştir. Hane reisi olarak genellikle erkekler yazılmış, isimler bir önceki kişinin oğlu olduğunu belirtmek için “*bin*”, “*veled*” ya da “*Hasan oğlu Mustafa*” örneğinde olduğu gibi “*oğlu*” kelimeleriyle kullanılmıştır. Zaman zaman eşleri ölmüş kadınlar ya da ana babası ölen çocuklar da yetim oldukları belirtilerek kaydedilebilmiştir. Firar ya da göç edenler varsa ve göçtükleri yerler biliniyorsa bu bilgiler de defterlerde yerini almıştır (Adıyeke, 2000: 782; Kütükoğlu, 1995: 401, 408; Serin, 1998: 725).

Müslim ve Gayr-i Müslim kişilerin şahsî mal varlıkları, emlak, arazi ve hayvanları, yetiştirmiş oldukları ürünleri tek tek yazılmıştır. Amaç, vergilerin herkesin kazancına göre toplanması ve dolayısıyla gelir sağlayan kazançların belirlenebilmesi olduğu için “*berberlik*”, “*çobanlık*”.. gibi meşgul olunan işler de kayda geçirilmiş; çiftçi, esnaf ya da ırgat tüm meslek grupları gelirleriyle birlikte yazılmıştır. Gayrimenkul kira gelirleri unutulmamış, kaynağı belli olmayan gelirler ise “*zuhurlar temettuâtı*” gibi adlarla defterlerdeki yerine almıştır (Adıyeke, 2000: 773; Kütükoğlu, 1995: 410).

Sayımların öngörülen amaca hizmet edebilmesi ve vergilendirmenin sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi için ekonomik potansiyelin tam olarak ortaya çıkarılması şarttır. Bu nedenle defterlerde, vergi dışı olan mal varlıklarına da yer verilmiştir. Örneğin; oduncuların katır ve eşekleri, köylünün öküz ve sığırı ya da katır, eşek, at gibi binek hayvanları vergi dışı olduğu halde kaydı tutulmuştur. Zira katır ve eşekle nakliyatçılık yapıp kâr elde edildiğinde ya da öküz çift sürmek için başkasına kiraya verildiğinde edinilen kârlar vergiye sokulmuştur. Verimsiz olduğu için sürülmeyen tarlalar dönümleriyle, kısır inekler de baş olarak yazılmıştır (Adıyeke, 2000: 774).

¹⁴ Bu çalışmanın ana kaynağı olan Sakız Şehir Merkezi ile ilgili defterde de yaşanan ev için “*hane*” ibaresi kullanılmıştır. Bkz.: **BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141.**

Defterlerde, kişi başka bir yere gittiği için emlâkinin eşi veya annesi tarafından işletildiği ya da kişinin emlakinin yaşadığı yerin dışında bir yerde olduğu durumların yanı sıra askerlik ve emeklilik durumları da belirtilmiştir (Adıyeke, 2000: 782; Kütükoğlu, 1995: 405, 408).

Vakfedilmiş olan malların yanında vakıf olduğu gösterildikten sonra nereye vakfedildiği kaydedilmiştir. Sahip olunan emlâk hisseli ise kiminle ortak olduğu ve hisse miktarı da yazılmıştır (Kütükoğlu, 1995: 409).

Bazı defterlerde hiç vergi veremeyecek olan kişilerin de mal, mülk ve arazileri yazılmış, hane reisinin vergi verememe nedeni belirtilmiştir (Öztürk, 2000: 561). Malı mülkü olmayan küçük yaştaki yetim çocuklar, yaşlılar, körler, mecnunlar, dilsizler, çolaklar “*şunun bunun ianesiyle geçinirler*” ifadesi ile birlikte vergi muafı olarak yazılmışlardır (Adıyeke, 2000: 782). Hiç malı mülkü olmayanlar yazılırken “*emlâki yok*” ifadesi kullanılmış, sadece bir evi olanlar için “*evinden başka emlâki yok*” denmiştir. Kişinin kendi yaşadığı ev, esnafın mesleğini yaptığı dükkân, sahip olunan paralar ve ev eşyaları vergi dışı tutulmuştur. Yine borçlar ya da ticari stoklar da sayımın dışındadır (Güran, 2000: 80).

Aslında bu defterlerde standart bir yazım şekli yoktur. Kayıtlar biçim olarak benzerlik gösterebilir de 1256 sayımına ait defterlerle 1260–1261 yıllarındaki defterler arasında hem şekil hem de içerik açısından bazı farklılıklar vardır: 1256 tarihli tahrirler sonucunda oluşan defterlerde genelde hane reislerinin yaşı, “*uzun boylu, kır sakallı...*” şeklinde tasvirleri ve çocuklarının durumları uzun uzun anlatılırken 1260-1261’de düzenlenen defterlerde bu kısma yer verilmemiş, hane reisleri sadece baba adı, babanın lâkabı ya da aile adı belirtilerek en net ve özet şekilde kaydedilmiştir¹⁵ (Kütükoğlu, 1995: 399; Öztürk, 2000: 562). 1256 tarihli defterlerde sadece eşkâl verilip imam, muhtar gibi görevliler dışındaki hane reislerinin mesleği yazılmazken, 1260–1261 tarihli defterlerde hane reislerinin mesleği de yer

¹⁵ Ancak Nuri Adıyeke makalesinde 1261 tarihli Bergama Temettuât Defterlerinde de hane reisleriyle ilgili tasvirlere yer verildiğine işaret etmektedir. Bkz.: Adıyeke, **a. g. m.** , s. 771, dipnot 10.

almıştır (Kütükoğlu, 1995: 403; Öztürk, 2000: 564). 1256 tarihli defterlerin bazılarında sahip olunan gayrimenkuller hanelerin kaç katlı ya da kaç odalı olduğuna kadar en ince detaylarıyla anlatılırken bazı defterlerde bu ayrıntılara hiç yer verilmemiştir. Söz konusu bu farklılık tahriri yapan görevlilerle ilgili olmalıdır. 1261 tarihli sayımın en önemli özelliği kişinin sahip olduğu malların 1260 yılı gerçek gelirleriyle 1261 yılı tahmini gelirlerini bir arada vermesidir (Öztürk, 2000: 556). 1256 yılı defterlerinde ekili dikili alanların dönümleri, ev – dükkân gibi binaların adedi ve kıymetleri yazılmıştır. Aynı şey hayvanlar için de geçerlidir. Ancak zaman içinde kıymetlerinden çok yıllık gelirlerinin önemli olduğu anlaşılmış olmalı ki 1261’de bir değişikliğe gidilerek kıymet yerine gelir belirtilmiştir (Kütükoğlu, 1995: 408; Öztürk, 2000; 556).

Defterlerde hane reislerinin sahip olduğu her türlü mal varlığı ve bunların kıymetleri sıralandıktan sonra vergi verenlerin vergi miktarları kaydedilmiştir. Son kısımda defterin tamamının yekûnları bulunmaktadır. Muhassılların sorumlu olduğu 1256 tarihli sayım sonucunda oluşan defterlerde muhassıl, müftü, mal ve emlak kâtipleri, meclis azaları ve naibin mührü bulunmaktadır. 1261 tarihli defterler ise Müslüman kesim için imam, muhtar-ı evvel ve sâni; Gayr-i Müslim kesim için kocabaşı ve papazların mührünü taşımaktadır. Bazı defterlerde mühür yerine sadece “bende” ibaresi yer almıştır. Bu durum tüm defterlerin orijinal olmadığı, bazılarının büyük ihtimalle merkezden çıkarılmış suretler olduğu düşüncesini doğurmuştur (Güran, 2000: 76; Kütükoğlu, 1995: 398).

2.2. İlgili Araştırmalar

Temettuât defterleri içerdikleri çeşitli verilerle Osmanlı sosyal ve ekonomik tarih çalışmalarının vazgeçilmez kaynaklarından biri olmaktadır. Bu defterlere dayanılarak çok sayıda bilimsel çalışma yapılmıştır:

Hiç şüphe yok ki bunların en önde gelenleri; ilk adımı atarak temettuât kayıtlarını Osmanlı tarih araştırmacıları ile tanıştıran, araştırmacıların

dikkatini bu zengin bilgi kaynağına çekmeyi başaran iktisat tarihçisi Tefvik Güran'a aittir. Güran'ın 1985 yılında hazırladığı "On dokuzuncu Yüzyıl Ortalarında Ödemiş Kasabası'nın Sosyo - Ekonomik Özellikleri" başlıklı makalesinde Ödemiş'in sosyal ve ekonomik özellikleri incelenmiş, Müslümanlara ait dört mahallenin kayıtları tablolar eşliğinde değerlendirilmiştir. 1998'de yapılan Filibe Sancağı'nın Koyuntepe Nahiyesi'ne bağlı köyler ile ilgili çalışmada dokuz köy ele alınmış, bölgenin sosyal ve ekonomik yapısı karşılaştırmalı bir biçimde ortaya konmuştur. Tefvik Güran, temettuât defterlerindeki kayıtlardan yararlanarak Osmanlı tarımı ile ilgili çalışmalar da yapmıştır. 1988'de "Osmanlı Tarım Ekonomisi 1840-1910", 1992'de "Zirai Politika ve Ziraatte Gelişmeler 1839-1876", 1998'de de "19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı" başlıklı çalışmaları ile Osmanlı'nın tarımsal durumu, Osmanlı tarım işletmelerinin büyüklükleri ve sermayeleri gibi konularda kapsamlı bilgiler vermiştir. 2000 yılındaki "19. Yüzyıl Temettuât Tahrirleri"nde tahrirlerin tahlili yapılmış; amacı, içeriği ve şekli karşılaştırmalı olarak ele alınmış, verilerin güvenilirlik derecesi sorgulanmıştır.

Tarihçilerin dikkatini konuya çeken ve bu anlamda çığır açıcı ilk çalışmaları yapan isim Mübahat S. Kütükoğlu'dur. 1995'deki "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri" başlıklı çalışmasında temettuât defterlerini ayrıntılı bir şekilde tanıtmış, kullanım alanlarını tek tek açıklamış, tapu tahrir defterleri ile karşılaştırmasını yaparak işlevinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmuştur. "İzmir Temettü Sayımları ve Yabancı Tebaa", başlıklı makalesi temettuât kayıtlarının etnik özelliklerle ilgili bağının anlaşılması açısından önemlidir. Denizli'nin Tavas Kazası'na ait defterler üzerinde yaptığı çalışma bölge tarihinin aydınlatılmasına önemli ölçüde katkı sağlamıştır.

Said Öztürk'ün 1995 yılında Söğüd'le ilgili olarak yaptığı, "XIX. Yüzyılda Söğüd'ün Sosyo-Ekonomik Yapısı" adını taşıyan çalışma 1256 tarihli ilk sayım defterleri ışığında değerlendirmelere yer vermiştir. 1996'daki çalışması, "Tanzimat Döneminde Bir Anadolu Şehri Bilecik"tir. Burada, köyleri ve merkez mahallelerine ait temettuât defteri verilerini esas alarak Bilecik'in sosyal ve ekonomik görüntüsünü ortaya çıkarmıştır. Temettuât tahrirlerinin

gelişim süreci, yapılan sayımların kaydediliş şekli ve defterlerin bölgesel dağılımı Öztürk'ün 2000 yılına ait “Temettuât Tahrirleri” başlıklı makalesinde yer almıştır. Kendisinin temettuât verilerinin zenginliği ile yoğrularak ortaya çıkan daha birçok çalışması vardır.

İsmet Demir'in 1999'a ait “Temettu Defterlerinin Önemi ve Hazırlanış Sebepleri” başlıklı makalesi Osmanlı vergi sistemi hakkında verdiği bilgilerin ardından temettuât tahrirlerini irdelemiş, sayımlar sonucu ortaya çıkan defterlerin sosyal ve iktisâdi önemine vurgu yapmıştır.

Benzer bir çalışma 1998'de “Osmanlı Arşivi'nde Bulunan Temettuât Defterleri” adıyla Mustafa Serin tarafından yapılmıştır.

Nuri Adıyeke'nin 2000 yılına ait “Temettuât Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri” başlıklı makalesi temettuât tahrirlerini ayrıntılı bir biçimde anlatmanın yanı sıra sayım ve yazım sırasında karşılaşılan sorunlar ile yazım hatalarına da değinmiştir. Adıyeke'nin doktora tezi de “XIX. Yüzyılda Milas'ın Sosyal, Demografik, Ekonomik ve Kültürel Gelişimi” başlığı ile temettuât çalışmaları arasındaki yerini almıştır.

Nahide Şimşir'in 2003 yılına ait “XIX. Yüzyılda Karesi Sancağı'nda Bir Köyün: Kayapa Köyü'nün Sosyo- Ekonomik Özellikleri” adını taşıyan makalesi bölgenin sosyo ekonomik durumunu göstermenin yanı sıra temettuât verilerinin saha araştırmalarıyla birleştirildiğinde nasıl daha da verimli hale geldiğini ortaya koymuştur. Geçmişten gelen bilgiler mevcut durumla karşılaştırılarak güncellenmiştir.

Yukarıda adı geçen çalışmalar dışında temettuât kayıtları temel alınarak hazırlanan birçok kitap, makale ve lisansüstü tez bulunmaktadır. Ancak ne yazık ki tamamının burada ele alınması bu tezin sınırlılığı açısından mümkün olmamıştır¹⁶.

¹⁶ Bu konuda yapılmış çalışmaların toplu bir listesi için bkz.: Öztürk, “Türkiye'de Temettuât Çalışmaları”, s. 293-296.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırma Modeli

Bu araştırmanın temelini temettuât defteri kayıtları oluşturmuştur. Veriler sosyal, ekonomik ve etnik açılardan tek tek değerlendirilmiş, belirlenen döneme ve bölgeye ilişkin genel sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu noktada tümevarımcı bir yaklaşım izlenmiş, elde edilen özel bilgiler genele ulaşmada öncü bir rol oynamıştır.

3.2. Bilgi Toplama Kaynakları

Temel bilgi kaynağı, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliye Nezareti Temettuât Defterleri arasında bulunan 5141 numaralı temettuât defteridir.

1260 yılı sayımları dâhilindeki defter, 24X56 ebatlarında ve toplam 366 sayfadır. 1., 361. ve 366. sayfalar boştur. Ayrıca sayfa numaralarında atlamalar olmuş, 294'ten 296'ya geçilmiştir.

Sakız Şehri, Ada'nın en büyük yerleşimi ve idarî bölgenin merkezidir. Coğrafi olarak da Ada'nın doğu kıyısında ve tam orta kısmında bulunmaktadır. Anadolu'ya ve özellikle Çeşme'ye çok yakın bir mesafededir. Etrafında birçok yerleşim yeri mevcuttur. Bu doğrultuda incelenen defterde Sakız Şehir Merkezi dışında Kimyane, Kariner, Vornedalu, Lankala, Baltayoz, Nohori namı diğer Yeniköy, Karsolyoniko, Sargoz, Vavyalos, Varverato, Dakotona ve Kardamila'nın da içinde bulunduğu 38 karyeye ait kayıtlar bulunmaktadır. Yazı türü rik'a dır.

Defterin çalışmaya kaynaklık eden kısmı 1. ve 82. sayfalar arasındır. İlk sayfada “...Sakız Ceziresinin ezgayri kaza-i mustaki nefsi-i şehri ve tevabi-i kurâlarında vaki’ tarla ve bağ ve bağçe ve arazi-i sairenin kıymet ve mikdar ve temettuâtlarını mübeyyin defterdir” şeklindeki bir açıklamanın ardından “nefs-i şehri-i cezire-i Sakız” ifadesi yer almıştır.

Defterde mahallelere ilişkin herhangi bir bilgi yoktur. Ancak Müslim ve Gayr-i Müslim nüfusun kayıtları ayrı ayrı tutulduğu için her iki bölümün başında bu durum “müselmân” ve “zimmîyan” şeklinde belirtilmiştir. 1. ve 21. sayfalar arasında Müslümanlara ait kayıtlar yer alırken 21. ve 82. sayfalar arası Gayr-i Müslim kesimin bilgilerini içermektedir.

Bazı hanelerde numara bulunmamaktadır. Müslüman kısımda 104 hane, Gayr-i Müslim kısımda ise 312 hane numarasızdır. Defter üzerinde yapılan incelemeler sonucunda Müslüman kısımdaki beş adet numarasız hanenin Sakız’da ikamet etmediği halde çeşitli nedenlerle burada mal mülk sahibi olan kişilere ait olduğu anlaşılmıştır. Zira söz konusu hanelerde bazı Osmanlı Paşalarına ait kayıtlar vardır.

Numarasız hanelerin yanı sıra bazı hane numaralarında geri dönüşler, tekrarlar ya da atlamalar olmuştur: Müslüman kısımda 21’den sonra 21’e¹⁷, 41’den sonra 34’e¹⁸ geri dönmüştür. 44’ten sonra gelen numarasız bir hanenin ardından 40, 45’in ardından 39 gelmiş¹⁹, üç adet numarasız haneden sonra 10 numaralı haneye yer verilmiştir²⁰. 58. hane verildikten sonra 56 ve 57’ye dönmüş, 59 ise üç kez tekrarlanmıştır²¹. 64’ten sonra 38’e geçilirken²² 75’ten sonra 51 ve 56’ya dönmüş²³, 77’den sonra 76 tekrarlanmıştır²⁴. 97’den 14’e²⁵, 116’dan 51’e²⁶, 127’den 18’e dönmüştür²⁷.

¹⁷ BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 4

¹⁸ BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 6

¹⁹ BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 6

²⁰ BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 7

²¹ BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 8

²² BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 9

²³ BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 10

²⁴ BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 11

²⁵ BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 13

²⁶ BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 14

²⁷ BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 15

136'nın ardından gelen numarasız haneyi 31 izlemiştir²⁸, 143'ü 47 takip etmiştir²⁹. 145'ten sonra 45'e, 146'dan sonra 142'ye yer verilmiş³⁰; 157 numaralı hanenin ardından gelen iki numarasız haneyi 38 ve 56 numaralı haneler izlemiştir³¹. 174'ten sonra 173'e dönüş vardır³². Gayr-i Müslim nüfusun kaydedildiği bölümde de 80 ve 92³³, 138³⁴, 161³⁵, 174³⁶, 242³⁷ tekrarlanmıştır. 243'ü 223, 244'ü 224 sayıları izlerken³⁸, 258'den sonraki numarasız hanenin ardından 241 gelmiştir³⁹. 261⁴⁰, 358⁴¹, 365⁴², 384⁴³, 468 ve 390⁴⁴ ile 518⁴⁵ normal sıra düzeni içinde gerek geri dönülerek gerek ardı ardına gelerek tekrarlanmıştır.

Normal sıra düzeni içinde akışı bozarak tekrarlanan haneler incelendiğinde aynı hane numarasındaki isimlerin birbirinden farklı olmadığı görülmüştür. Söz konusu kişiler, aynı alenin farklı fertleridir. Örneğin; normal sıralanış içinde 20'yi izleyen 21 numaralı hanede "*Edhem Efendi ve Rasim Efendi ve Adile Hanım ve Zehra Hanım benâtı fescizâde seyid Mustafa Ağanın*" denilirken 28'den sonra gelen 21 numaralı hanede "*Edhem Efendi veledi fescizâde seyid Mustafa Ağanın*" denmektedir (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 4). Ya da ilk kez geçen 161. hanede "*Manoli ve Maryanın*" kayıtları verilirken ikinci kez tekrarlanan 161 numaralı hanede sadece "*Manolinin*" kaydı yer almıştır (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 35).

Bu arada 359. haneye ve 460. haneye hiç yer verilmemiştir. Defterin yorumlanması sırasında söz konusu bu numaralandırma hataları dikkate

²⁸ BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 16

²⁹ BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 17

³⁰ BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 18

³¹ BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 18–19

³² BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 20

³³ BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 29

³⁴ BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 33

³⁵ BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 35

³⁶ BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 36

³⁷ BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 42

³⁸ BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 42

³⁹ BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 44

⁴⁰ BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 44

⁴¹ BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 51

⁴² BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 52

⁴³ BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 53

⁴⁴ BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 62

⁴⁵ BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 66–67

alınmış, haneler tek tek sayılarak gerçek rakamlara ulaşılmış ve değerlendirme bu şekilde yapılmıştır.

Müslümanlara ait numarası verilmiş, sıralı toplam 188 hane bulunmaktadır. Numarası belirtilmeyenlerle birlikte bu sayı 292 olmaktadır. Gayr-i Müslimlerle ilgili numarası belirtilmiş 693 hane vardır. Numarasız hanelerle birlikte toplam hane kaydı 1004'e ulaşmaktadır.

İncelenen defter satır satır yazılmış, hane numaraları sağ üst köşelerde belirtilmiş ve hemen altında hane reisinin ismi yer almıştır. İsimler kimi zaman "*Hüseyin Efendi veledi Hasan Ağanın*" şeklinde doğrudan(BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 3) kimi zaman da "*Osman Kapudan veledi Abdülkadir Ağanın*" şeklinde (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 3) sıfat ve lâkaplarıyla ya da meslekleriyle yazılmıştır.

Erkek hane reislerinin yanı sıra kadın isimleri de oldukça sık geçmiştir. Erkek isimleri bir önceki kişinin oğlu olduğunu belirtmek amacıyla "*veled*" veya çoğul anlamda "*veledan*", "*bin*" ve "*oğlu*" kelimeleri ile kullanılırken kadınlar için bir önceki kişinin kızı olduğunu belirtmek amacıyla "*binti*" veya çoğul anlamda "*benâti*"; eşi olduğunu belirtmek için ise "*halîle*", "*zevce*" veya "*ıyâli*" kelimeleri kullanılmıştır.

Genel olarak bakıldığında Müslüman kısımda "*Seyid Mustafa Ağa ve Necibe Hanım ve Şerife Hanım ve Aişe Hanım ve Adile Hanım benâti Mollazâde elhac Ahmed Ağanın*" (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 5) örneğinde olduğu gibi birbirine "*ve*" bağlacı ile bağlanan birden çok kişinin kaydı aynı hanede bulunmaktadır. Zira söz konusu kişiler aynı ailenin mensuplarıdır. Gayr-i Müslim kesimde ise "*Nikoli veledi Andonikokinin*" (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 22) şeklinde tek kişinin kaydını içeren haneler çoğunluktadır.

Müslümanlara ait kayıtlarda "*Refika Hanım binti Ali Saib Efendi zevce-i gümrük kâtibi Muhsin Efendinin*" (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 5) örneğinde olduğu gibi kişiyi tanıtmak amacıyla kimin eşi, kimin kızı ve bazen

de kimin annesi olduğu belirtilmiştir. Oysa Gayr-i MÜslim hanelerin kayıtlarında kişiyi tanıtmak için “*Maruka binti Dimitri Acnaknakinin*” (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 21) örneğinde olduğu gibi daha çok aile adları kullanılmıştır.

Defter kayıtları 1260 (1844) yılı yazımlarının genel özelliklerine uygundur. Zira kişilerin fiziki tasvirlerine ya da yaşlarına yer verilmemiş; sadece aile adları, lâkaplar ya da meslekler belirtilerek kişi net bir şekilde özetlenmeye çalışılmıştır.

Kimi isimlerin yanında “*Giridi*”, “*Limnili*” gibi ifadelere yer verilerek kişilerin nereli oldukları vurgulanırken (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 9) kimi isimlerin yanında yer alan “*sakinânı Çeşme*” ibaresi yaşanılan yeri işaret etmiştir (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 4). Bazı hanelerin kenarına “*Lâtin*” şeklinde bir not düşölerek etnik durum belirtilmiştir (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 21).

İsim satırının hemen altında sahip olunan gelir kaynakları, bunların kıymetleri ve temettuâtları yan yana verilmiştir. Tarla, bağ ve bahçelerin kulaç ve kıymetleri, varsa dükkânların adedi ve yine kıymeti belirtildikten sonra toplam kıymet ve temettuât yazılmıştır. Zaman zaman kıymet ve temettuât hesaplarında hatalar yapılmıştır. Bu nedenle bu kısım özel bir dikkatle incelenmiş, hanelerin gelir kaynakları tek tek kontrol edilmiş ve düzeltilmiştir.

Vakfedilmiş malların hemen yanında bu durum belirtilmiştir. Bazı defterlerin aksine vergi muafı olan kişilere yer verilmemiş, sadece vergi mükellefi olan hane reisleri kaydedilmiştir. Bu nedenle “*emlâkı yok*” ya da “*şunun bunun ianesiyle geçinir*” gibi ifadeler defterde yer almamaktadır. Hane kayıtlarının en sonunda o yerin toplam kıymeti ve temettuâtları bulunmaktadır.

Özellikleri anlatılmaya çalışılan söz konusu defter dışında çalışmaya katkı sağlayacağı düşünülen tüm malzemelere elden geldiğince ulaşılmaya çalışılmış; araştırmaya dayalı kitaplar, seyahatnameler, sözlükler, makale ve

tezlerden büyük ölçüde yararlanılmıştır. Teknolojinin sunduğu imkânlar göz ardı edilmemiş, internet kaynakları da çalışmadaki yerini almıştır.

3.3. Bilgilerin Toplanması ve Değerlendirilmesi

Çalışma belge odaklı bir temele dayanmaktadır. Bu noktada yol haritasını ana kaynak durumundaki temettuât verileri çizmiştir.

Elde edilen veriler konularına göre gruplandırılmış; her konu, ilgili başka kaynaklardaki bilgilerden de yararlanarak zenginleştirilmeye çalışılmıştır. Bu anlamda Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden sağlanan ilgili temettuât defteri dışında konuyla ilgili geniş çaplı bir bibliyografya çalışması yapılmış; ilgili kitaplar, süreli yayınlar ve internet veri tabanları taranmıştır.

Çeşitli kaynakların toplanması aşamasında Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, Balıkesir Üniversitesi Merkez ve Necatibey Eğitim Fakültesi Kütüphaneleri'nin yanı sıra İzmir Ege Üniversitesi ve Ankara Gazi Üniversitesi Merkez Kütüphaneleri'nden büyük ölçüde yararlanılmıştır. Danışman hocam, Yrd. Doç. Dr. Nahide Şimşir'in şahsî kütüphanesi de bilgi toplama noktasında faydalanılan yerler arasındadır.

Rik'a aşına olunan bir yazı türü olmasına karşın Rum isimleri ve yer adlarının çoğunlukta olması, çalışmanın en zorlayıcı kısmını oluşturmuş, özel bir dikkat ve titizlik gerektirmiştir. Değerlendirme aşamasında konunun daha iyi anlaşılması amacıyla tablo ve grafiklere yer verilmiş, net çıkarımlar sağlamak adına karşılaştırmalar yapılmıştır. Elde edilen bulgular istatistiksel olarak değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır.

4. BULGULAR VE YORUMLAR

4.1. Sakız Adası'nın Coğrafi Tarihî ve İdarî Yapısı

4.1.1. Coğrafi Yapı

Ada bakımından oldukça zengin olan Ege Denizi için bu özelliğinden, irili ufaklı çok sayıda⁴⁶ adayı bünyesinde barındırmasından dolayı Ege Denizi adının⁴⁷ yanı sıra “*Adalar Denizi*” ifadesi kullanılmıştır. Bu durumun batı dillerindeki karşılığı ise “*arcipelago*” kelimesi olmuştur (Erinç ve Yücel, 1988: 7). Kimisi sadece kaya parçasından oluşan kimisi ise yüzlerce kilometre karelik alanı kaplayan adaların varlığı (tabii koylar, körfezler, boğazlar ve yarımadalarla birlikte) Ege Denizi'ni emsallerinden ayıran en önemli özelliktir⁴⁸.

İlk bakıldığında gelişi güzel bir şekilde dağılmış gibi gözükken adalar aslında coğrafi ve tarihî durumlarına göre “*Boğazönü Adaları, Saruhan Adaları, Menteşe Adaları, Kuzey Sporad Adaları ve Kiklat Adaları*” şeklinde gruplandırılmıştır. Sakız Adası bu ada grupları içinde, Saruhan Adaları'ndan birini oluşturmaktadır. Doğu Sporad Adaları olarak da bilinen ya da coğrafya eserlerinde Doğu Ege Adaları olarak geçen Saruhan Adaları Sakız dışında Midilli, Koyun Adaları, İpsara, Antiipsara, Sisam, Ahikerya, Hurşit ve Forno Adalarını da içine almaktadır (Erinç ve Yücel, 1988: 71).

⁴⁶ Ege Denizi'ndeki adaların sayısı ile ilgili olarak yapılan bir çalışma 1800 civarında adanın varlığını ortaya koymuştur. Bunların büyük bir kısmı insan yaşamı için uygun olmayan yerlerdir. Bkz.: **Ege'de Temel Sorun Egemenliği Tartışmalı Adalar** (haz.: Ali Kurumahmut), Ankara 1998, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 4.

⁴⁷ Bu adın Antik çağlardaki bir hikâyeden alındığı yönünde söylemler vardır ve kökeni tam olarak bilinmemektedir. Bkz.: Sırrı Erinç, Tâlip Yücel, **Ege Denizi Türkiye ile Komşu Ege Adaları**, II. Baskı, Ankara 1988, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları:84, s. 7.

⁴⁸ Doğu - Batı arasında bir geçiş alanı oluşturması, hem Türkiye'ye hem de Yunanistan'a kıyısının bulunması da bu özelliğe eklenince sosyal ve kültürel etkileşimin yanı sıra siyasî bir takım sonuçların doğması kaçınılmaz olmuştur.

Anadolu kıyısına yakın bir noktada Çeşme açıklarında bulunan Sakız Adası, İzmir Yarımadası'nın doğal bir uzantısı durumundadır. Karaburun Yarımadası'ndan kuzeyde 16.2 km., güneyde 3.4 km., Çeşme'den 12 km. ve Midilli'den de 52.7 km. uzaklıktadır. Buna karşılık Yunanistan tarafından bakıldığında Pire'ye 269 km., Valos'a ise 279 km. mesafededir (Kekeç, 2009: 7).

Doğu sahilindeki Sakız şehir merkezi limanı, Ada'nın en önemli limanı olma özelliğini korurken Langada ve Kardamila Limanları onu izlemiştir. Batı sahilinde de Alunta ve Meste Limanlarının varlığı söz konusudur (Şemseddin Sami, 1311: 2485).

904 kilometre karelik bir yüzölçümüne sahip olan Sakız Adası'nın jeolojik yapısına II. zamana ait kalkerler ile III. zamana ait killi kireç ve killer damgasını vurmuştur (Erinç ve Yücel, 1988: 86). Ada'da demir ve antimuan madenlerinin yanı sıra mermer yatakları bulunmaktadır (Şemseddin Sami, 1311: 24885).

Yeryüzü şekillerinde ise dağların hâkimiyeti görülür. Ada son derece dağlık ve taşlık bir alana sahiptir (Pirî Reis, 2002: 137; Şemseddin Sami, 1311: 2485; Tournefort, 2005: 244). 1297 m. Yüksekliğinde olan ve Türkler tarafından "İlyas" adı verilen Pelinen Dağı güneye doğru gidildikçe yükseltisini kaybetmekte ve düzleşerek bir plâto görünümünü almaktadır (Erinç ve Yücel, 1988: 86). Kaynaklarını Pelinen Dağı'ndan alan akarsular içinde belki de en önemlisi Potamos Irmağı'dır. Zira tıpkı bölgedeki diğer akarsular gibi yazın kurusa da oldukça fazla miktarda alüvyon taşır ve taşıdığı alüvyonların örttüğü alan, sulanabilen düz bir tarım alanıdır (Erinç ve Yücel, 1988: 86,88).

Ada'nın suları, Osmanlı döneminde Sadrazam Ferit Paşa'nın içeceği suyu Sakız'dan getirtmesine neden olacak kadar meşhurdur. Çeşmelerle şehrin çeşitli bölgelerine dağıtılan su, evlere belli bir ücret karşılığında verilmiştir (Kutbay, 2005: 40).

Ege Denizi'nin yaz mevsimi genel olarak yağmursuz geçse de Saruhan Adaları bu konuda diğerlerine oranla daha şanslıdır ve bu şans aslında Anadolu'ya yakınlıkla alâkalıdır. Yağış miktarının görece fazlalığı, dağlık alandaki orman örtüsünün gürleşmesini sağlamış; Sakız'a çamlar adası anlamına gelen bir ismin verilmesine vesile olmuştur. Ancak tarımsal verim açısından yetersiz bir toprağa, balık açısından fakir bir denize sahip olan Sakız'da önemli bir geçim aracı olarak görülen orman örtüsü ne yazık ki insanların dikkatsiz ve bencil davranışları sonucunda giderek azalmıştır (Erinç ve Yücel, 1988: 72).

Sakız için azlığından bahsedilebilecek bir diğer şey de hayvanlardır. Çeşitliliğin azlığına rağmen orman örtüsü içinde tilki, tavşan ve keklik kuşlarının varlığından söz edilebilir (Şemseddin Sami, 1311: 2485; Tournefort, 2005: 250).

Sahip olduğu sınırlı imkânlarla beslenme ve geçim ihtiyaçlarını sağlama konusunda yetersiz kalan bir adada halk için yapılabilecek iki şey vardır: bunlardan biri, denizcilikle uğraşmak diğeri de kendine en yakın ve kendinden daha iyi durumdaki yerleşim yerine yakınlaşmaktır (Kutbay, 2005: 20).

Sakız Adası sakinleri her iki yolu da denemiştir. Tarımsal faaliyetlerin dışında denizcilikle uğraşmıştır. Ada'nın gemilerin geçiş alanı üzerinde bulunan konumu, ticaretin gelişmesi açısından büyük bir avantaj sağlamıştır (Frangakis, 1992: 27; Şemseddin Sami, 1311: 2486; Thevenot, 1978: 219–220). Bu avantaja Çeşme ile olan mesafenin kısalığı da eklenince Sakız için işler daha bir kolaylaşmış, Ada'nın her türlü ihtiyacı Çeşme'den sağlanmıştır (Randolph, 1998: 45). Sakız ile Çeşme arasındaki bağ sadece ihtiyaçların karşılanması ile sınırlı da değildir. Zira Çeşme'nin Anadolu'da bir dış ticaret kapısı olmasında Sakız'ın büyük bir rolü vardır (Baykara, 1995: 11–13). Sakız'dan ve diğer Avrupa ülkelerinden gelen her türlü malzeme mutlaka Çeşme İskelesi gümrüğünden geçmek durumundadır. Akdeniz'den gelen yabancı gemilerin Çeşme'yi bir uğrak yeri olarak kullanmaları, Çeşme'nin

Sakız ile olan bağının bir yansımasıdır. Bu durumda iki yerleşim yeri arasında her iki tarafa da fazlasıyla yarar sağlayan bir ilişki söz konusudur.

Ticarî faaliyetler sayesinde yaşanan bu olumlu hava Sakız'ın Osmanlı hâkimiyetine alınması ile sarsılmış; 1600'lerden itibaren durum değişmiştir. Sakız'ın ekonomik anlamda üstlendiği önemli rol, zaman içinde tüccarların ilgisinin İzmir'e yönelmesiyle birlikte azalmıştır. Bu durum Çeşme'nin avantajlı durumunu da olumsuz yönde etkilemiştir (Baykara, 1995: 11–13). Zira Cenevizli ve İtalyan tacirler artık Osmanlı idaresindeki Sakız'a ve dolayısıyla da Çeşme'ye uğramamaya başlamışlardır (Emecen, 1995: 35–39; Kütükoğlu, 2010: 30). İzmir şehrinin coğrafi konumu ve gerek kervanlar gerekse yabancı ticaret gemileri için çok elverişli bir limana sahip oluşu Anadolu ve İran ile ticari ilişki içinde olan batı Avrupa devletlerinin dikkatini çekmiştir. Bu durumda İzmir kara ve deniz yollarının birleştiği bir liman şehri olarak ün kazanmaya başlamıştır (Ülker, 1994: 32). Özellikle İran İpeğinin Avrupa'ya İzmir üzerinden sevk edilmesi, Şehrin dış ticaretteki yerini sağlamlaştırması açısından önemli olmuştur. XVII. Yüzyılda dış ticaret faaliyetlerinde İzmir yolunun tercih edilme sebebi mesafenin kısalığı ya da yol üzerindeki kervansarayların varlığından ziyade güvenli olması ve ödenen gümrük vergilerinin düşüklüğü ile alâkalıdır (Kütükoğlu, 2000: 39). Bu durumda İzmir'in ticarî yükselişi, Sakız için eski parlak günlerinin gerilerde kalması anlamını taşımaktadır.

İpek böcekçiliği ve ipekli dokumacılık Ada halkı için yardımcı bir geçim kaynağı olmuştur. Atlaslar, keseler ve rengârenk ipekli kumaşlar Sakız'ı Sakız yapan değerler arasındadır (E. Çelebi, 1985: 62; Erinç ve Yücel, 1988: 91). İpek dokumacılığının yanı sıra çanak çömlek yapımı ve debbağlık gelişmiştir (Şemseddin Sami, 1311: 2485).

Sakız şehir merkezi sulanan bir ova girişinde, Anadolu'ya en yakın noktada bulunmaktadır. Satranç tahtasını andıran sokakları, sağlam yapılı evleri vardır. Her evde su sarnıcının bulunması, en zor anlarda bile dışarıdan su almaya ihtiyaç duyulmamasını sağlamıştır. Liman kapısının iç tarafında

meyhaneler, kahvehaneler ve bir de havuz bulunmaktadır. Çeşitli ticarethaneler faaliyet göstermektedir (E. Çelebi, 1985: 52).

XIX. Yüzyıl sonlarına gelindiğinde Sakız'da zeytinyağı çıkaran ya da deri işleyen atölyelerin varlığı söz konusudur(BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 20). 1965'te başlayan feribot yolculukları ile Atina - Sakız uçak seferleri, şehirdeki yaşam enerjisini önemli ölçüde yükseltmiştir (Erinç ve Yücel, 1988: 90).

Günümüzde de Sakız Adası ile Çeşme arasındaki ulaşım oldukça kısa sürede ve rahat bir şekilde sağlanmakta, Çeşme'den kalkan feribotlarla kırk beş dakika gibi bir süre zarfında Sakız'a ulaşmak ve günü birlik gezilerde bulunmak mümkün olmaktadır⁴⁹.

4.1.2. Tarihî Yapı

4.1.2.1. Ada İçin Kullanılan İsimler

İnsanların yaşadıkları yerlere çeşitli isimler verme gibi bir alışkanlıkları vardır. Bu çok yerinde ve gerekli hareketin bir sonucu olarak ortaya çıkan isimlerin kimileri zaman içinde kaybolup giderken kimileri geçmişten bugüne bir süreklilik göstermiştir (Baykara, 1988: 7).

Sakız Adası için de ilk çağlarda kullanılan çeşitli isimler vardır: yaz mevsiminin çok sıcak geçtiğini anlatabilmek amacıyla kor anlamına gelen “*oethalia*” denmiştir. Bölgede çok sayıda yılanın olduğunu belirtmek için “*ophinissa*”, ağaçların bolluğundan dem vurmak için ise çamlar adası anlamında “*pityusa*” kullanılmıştır. Uzun ada tanımını “*macris*” kelimesi karşılarken sakız⁵⁰ anlamında “*khios*” adına rastlanılmıştır (Erinç ve Yücel,

⁴⁹ http://tr.wikipedia.org/wiki/Sakiz_Adasi (05.06.2010).

⁵⁰ Sakız Adası dışındaki herhangi bir bölgede yetişmeyen ve ortalama olarak bir insan boyunda olan bir ağaç türüdür. Mastika yani sakız maddesinin elde edilebilmesi için ağaçların gövde ve dalları yılın belirli bir mevsiminde çizilir ve bu çiziklerden damlalar halinde sakız maddesi akar. Levhalar halinde dondurulduktan sonra güneşte kurutulur ve elekten

1988: 83–84). Ada'nın Yunanca ismi “*chios*” tur. Arap coğrafyacılar ise “*cazirat al maştki*” demiştir (Mordtmann, 1997: 94).

Tüm bu isimlere bakıldığında görülür ki ortak nokta olarak hepsi Ada'nın sahip olduğu farklı özellikleri ve içinde bulunduğu şartları tanımlar niteliktedir.

4.1.2.2. Eski Devirlerde Sakız

Sakız Adası'nın tarihini Neolitik Döneme ve erken Tunç Çağı'na kadar gerilere götürmek mümkündür. Yapılan çalışmalar sonucu çıkarılan arkeolojik eserler Sakız'ın tarih öncesi dönemde bir takım kültürel ve ekonomik gelişme dönemlerinden geçtiğini gösterir niteliktedir. İlk yerlilerin kimler olduğu sorusunun cevabı ise hâlâ net olarak bulunabilmiş değildir⁵¹.

MÖ 1400–1200 tarihlerinde, yaptıkları istilâ hareketleriyle Ege Denizi'nde etkinliklerini arttıran Akaların varlığı söz konusudur. Sakız MÖ 1000 yıllarında ilk Yunanlılar olan ve denizcilik özellikleriyle tanınan Boetialı İyonların oluşturduğu on iki İyon şehir devletinden biridir. Bu dönemde gelişmiş ve bir uygarlık merkezi halini almış olan Ada'ya İyonluların hızlı bir şekilde yayılımı söz konusudur. Göçmenler literatür kaynaklarında

geçirilir. Sakız ağacı yetişen yirmi iki köyde yüz bine yakın ağaç bulunmaktadır. Köylerin her biri sahip oldukları ağaç sayısına göre vergi vermek durumunda olsalar da bu ağacı yetiştirenler cizye vergisinin sadece yarısından sorumludur. Osmanlı Devleti sakız için özel bir malî birim meydana getirmiş ve oluşturulan Mastaki Mukataası köylüleri sakız üretiminden sorumlu tutulmuştur. Ada'nın ihraç malları arasında ilk sırada yer alan sakız o kadar değerlidir ki gerek Venedikliler gerek Osmanlılar herhangi bir kaçakçılık hareketini önlemek adına sıkı tedbirler almışlardır. Ticari açıdan elde edilen gelirin yanı sıra sakız; dişlerin beyazlaması ve nefesin güzel kokmasını sağlamaktadır. Sindirime yardımcı olması önemli bir özelliktir. Yiyecek maddelerini daha da lezzetlendirdiği düşünüldüğünden ekme ve çeşitli gıdaların içine koyulur. Yerel bir likörün imalinin yanı sıra merhem yapımında kullanılır. Sayılan bu çok çeşitli yararları olmasa bile Ada kadınları için sakız, çiğnenerek iyi vakit geçirilen bir eğlence aracıdır. Önemli miktarda mastika (sakız) üretilen Ada'ya bu nedenle Sakız Adası denmiştir. Bkz.: Ali Fuat Öreç, “Sakız Adası”, **DİA**, c. 7, İstanbul 2009, s. 9; Bernard Randolph, **Ege Takımadaları: Arşipelago** (çev.: Ümit Koçer), İstanbul 1998, Pera Turizm ve Ticaret Yayınları, s. 47; Jean Thevenot, **1655-1656'da Türkiye** (çev.: Nuray Yıldız), İstanbul 1978, Tercüman 1001 Temel Eser, s.222-224; Erinç ve Yücel, **a. g. e.**, s. 88-89.

⁵¹ http://www.chiosonline.gr/prehistoric_times.asp (09.06.2010).

gösterilmiştir⁵². MÖ 700 yılında ekonomik açıdan Lidya'ya bağlanan Ada'da daha sonra Pers hâkimiyeti görülmüştür. Başkaldırı hareketlerinin ardından ise özgürlük gelmiştir (Örenç, 2009: 6).

Bağımsız birer şehir devleti olarak yaşamaya alıştıkları için birlik oluşturmalarının çok zor olduğu düşünülen Eski Çağ uygarlıkları, bu düşünceyi yerle bir edecek bir adım atarak her birinin bağımsızlığını korumaya devam ettiği ve dönemin en önemli birliklerinden biri olan Attika Delos Deniz Birliği'ni oluşturduklarında Sakız da birlikteki yerini almıştır. Birlik görünürde Perslere karşı olsa da kurulmasında Pers baskılarının yanı sıra Atina ve Sparta arasındaki rekabet etkili olmuştur. Atina açısından bakıldığında Sakız ve diğer şehir devletleri bu rekabet oyununda belki sadece birer araçtır. Ancak söz konusu devletler de birliğe katılmanın meyvelerini, olası saldırı ve istilâ hareketlerinden korunarak fazlasıyla toplamıştır. MÖ 478–477 yıllarındaki bu birlik hareketinin ardından tam yüz yıl geçtikten sonra MÖ 378-377'de bu kez Spartalılara karşı oluşturulan II. Attika Delos Deniz Birliği içinde de bulunan Sakız MÖ 357'de bu birlikten ayrılmıştır (Kekeç, 2009: 10).

Makedonyalı Büyük İskender'in kurduğu Helen Devleti ile birlikte Helen Uygarlığı'nın hüküm sürdüğü dönemde zayıflatılmış bir şehir devleti durumu söz konusudur. Bundan böyle kanunlar, Ada'ya yirmi küreklilik savaş gemisinin yer aldığı bir filo ve bir Makedon garnizon yerleştiren Büyük İskender'in onayından geçecektir⁵³.

İmparator Vespasian döneminde Roma hâkimiyetine giren Sakız'da ardından Bizans İdaresi vardır. Tıpkı diğer adalar gibi Arap ordularının saldırılarından da nasibini almış ve 670'te Müslümanların eline geçmişse de Bizans döneminin tekrar başlaması çok uzun sürmemiştir (Örenç, 2009: 6).

⁵² http://www.chiosonline.gr/prehistoric_times.asp (09.06.2010).

⁵³ http://www.chiosonline.gr/prehistoric_times.asp (09.06.2010).

4.1.2.3. Ada'da İlk Türk Faaliyetleri

Sakız Adası XI. Yüzyıl ile XIV. Yüzyıl arasındaki süre içinde çeşitli devletler arasında yaşanan mücadelelere sahne olmuştur.

Ege Denizi bu dönemde, Hazar-Karadeniz arasında önem kazanmaya başlamış bir ticaret yolu ile Suriye kıyılarında son bulan kervan yollarını birbirine bağlarken Sakız da bu yol üzerinde yolculuk eden gemicilerin başlıca uğrak yerlerinden biri durumuna gelmiştir (Erinç ve Yücel, 1988: 84). Orta Çağ'da Filistin, Suriye ve Mısır gibi doğu memleketlerine yapılan hac ve ticaret yolculukları sırasında üstlendiği mola yeri olma görevi, Ada'ya büyük bir önem kazandırmıştır (Mordtmann, 1997: 94).

Türklerin Sakız'a ve genel anlamda Ege Adaları'na olan ilgisi Osmanlı'dan çok çok öncelere, ilk beylikler dönemine kadar gitmektedir. Bozkırların mücadeleciler topluluğu Türkler, denizle Malazgirt Savaşı sonrasında tanışmıştır. Türk beylikleri Anadolu'ya yerleşir yerleşmez yeni bir vatani sahiplenmenin verdiği heyecan ve enerji ile bu yeni coğrafyanın özelliklerine kısa sürede adapte olmuşlar ve içinde buldukları şartlara uygun olarak hareket etmişlerdir (Dudu ve Kuşçu, 2002: 184).

Türk Tarihi'ndeki plânlı ve teşkilâtlı ilk denizcilik faaliyetlerinin mimarı ise Çaka Bey'dir. İzmir'de oluşturduğu kırk gemilik donanma ve sonrasındaki başarıları, adının denizcilikle özdeşleşmesini sağlamıştır. Sakız, sahil şehirlerinin fethine başlayan Çaka Bey'in ilk fethettiği yerler arasındadır (İlgürel, 1993: 187; Mordtmann, 1997: 94).

I. Aleksios Komnenos karşı bir donanma ile kaybettiği yerleri geri almaya çalışmışsa da başarılı olamamış; tarihi net olarak bilinmeyen bu Bizans yenilgisi, Türklerin hanesine Bizans'a karşı kazanılan ilk deniz zaferi olarak kaydedilmiştir. Bu başarı gösterir ki Türklerde denizcilik deyince akla gelen ilk ismin Çaka Bey olması boşa değildir. Türk donanması O'nun gayretleri sayesinde çok kısa bir süre içinde Bizans donanmasına kafa

tutabilmiş ve Sakız 1089–1092 yılları arasındaki dönemde Çaka Bey elinde kalmıştır (İlgürel, 1993: 187).

Ne var ki yenilgiyi hazmedemeyen İmparator Aleksios Sakız'dan vazgeçmeye niyetli değildir. Gönderdiği ikinci donanma üzerine başlayan mücadelede üstünlük başlangıçta Çaka Bey'de olsa da Bizanslıların destek güç almaları, hücum ve kuşatmanın beklenenden daha uzun sürmesine neden olmuş; güç dengesini değiştirmiştir. Çaka Bey yeni kuvvetler toplamak amacıyla İzmir'e geldiğinde, fırsattan yararlanan Bizans donanması Sakız'ı ele geçirmiştir (İlgürel, 1993: 187). Bu dönemde Bizans ve Türkler arasında adalarla ilgili olarak çetin bir mücadele, karşılıklı bir el değiştirme yaşanmaktadır.

1124–1145 ve 1171–1172 tarihleri Ada için Venedik istilâsının yaşandığı yıllardır. IV. Haçlı Seferi'nde Bizans İmparatorluğu parçalanınca Ege Adaları'nda üstünlüğü ele geçiren taraf Venedik olmuştur. 1204'te yapılan paylaşımda Sakız ve daha birçok ada, İstanbul'da yani Bizans toprakları üzerinde kurulan Lâtin Devleti'nin Venedikli İmparatoru'na düşmüştür. Ancak bu katılım fazla uzun sürmemiş, 1247 yılında İmparator III. Loannes Ada'yı tekrar Bizans topraklarına katmıştır (Örenç, 2009: 6).

Bu dönemde Ada'ya göz dikenlerin sadece yabancı güçler olduğunu düşünmek yanlış olur. Zira Türkler Sakız'ı Bizans'a kaptırılmış olsalar da vazgeçmiş değillerdir. İyi bir teşkilâtçı ve denizci olan Çaka Bey'in kurduğu beylik belki ölümünden sonra dağılmıştır. Ancak O'nun açtığı yolda kararlılıkla devam eden Türk denizciliği, Menteşe Beyliği zamanında Anadolu sahillerine yerleşmiş durumdadır. Bu dönemde denizlerde elde edilen önemli başarılar Katalan donanmasının 1303–1304 kışını Sakız'da geçirmesine neden olmuştur. 1306'da Menteşe Türkleri otuz gemilik bir filo ile Sakız'a hücum etmiş, İzmir'e ganimet ve esirle dönmüştür. Bu hareket, Türklerin Çaka Bey'den sonra da Anadolu sahillerinden vazgeçmediğinin en önemli göstergesidir (Demircan, 2002: 364).

Menteşe Beyliği'nin yanı sıra denizcilik faaliyetleri ve adaların egemenliği konusuna önem veren bir diğer beylik de Aydınöğulları Beyliğidir (Uzunçarşılı, 2003: 105). Efes ve İzmir'de babası tarafından meydana getirilen donanmaların başına geçen İzmir Beyi Umur Bey kendine hedef olarak adalar ve Yunanistan sahillerini belirlemiştir. 1329–1333 arasında Sakız'ın da içinde bulunduğu çeşitli adalara seferler düzenlemiş, yaptığı ani baskınlarla adeta Ege Denizi'nin korkulu rüyası haline gelmiştir (Koca, 2002: 725).

Ancak aslında gerek Aydınöğulları gerekse diğer beylikler tarafından yapılan seferler fetihten çok birer akın niteliğindedir. Zira hemen hemen hiç toprak kazancı olmamış ancak beylik hazinesi büyük ganimet sağlamıştır (Koca, 2002: 726).

Sakız ve diğer adalar üzerinde etkinlik kurmak isteyen beyliklerin, Bizans ile yaptıkları mücadeleye üçüncü bir tarafın girmesine tahammülleri yoktur. Bizans İmparatoru, Ceneviz'e kaptırdığı yerleri geri almak için harekete geçtiğinde gerek Umur Bey gerekse Saruhan Bey'in bölgedeki Ceneviz varlığına karşı Bizans İmparatoru'nu desteklemeleri bunun en büyük kanıtıdır (Koca, 2002: 726).

4.1.2.4. Ceneviz Egemenliği

Cenevizliler, Lâtin İmparatorluğu'na son veren 1261 tarihli Nif Antlaşması ile Venediklilere karşı üstünlük sağlamış ve Bizans'tan bazı ticarî ayrıcalıklar elde etmiştir. Örneğin artık Sakız'da bir konsolos bulundurabileceklerdir. Ada'da pazaryeri açabilecek olan Cenevizli tacirlere ev ve bir kilise tahsis edilecektir (Örenç, 2009: 6; Turan, 1966: 175). Bu durumda Bizans kendi deniz gücünü ve ticarî faaliyetlerini azaltan bir sürece girmiş bulunmaktadır. Zira basit bir ticaret anlaşması gibi görünse de Nif Antlaşması aslında Cenevizlilerin Sakız hâkimiyeti yolunda attıkları ilk adımdır (Turan, 1966: 175).

Farklı güçlerin hâkim olmak istedikleri bir odak noktası durumundaki Ada, 1292'de Sicilyalıların 1303'te Katalanların hücumlarına uğramıştır. İmparator, bunlara ek olarak sürmekte olan Türk akınlarına karşı koyma görevini bir süre Katalonyalı ücretli askerlere bırakmıştır. Sakız savunması için gözü arkada kalmadan görevlendirebileceği birinin arayışı içine girdiğinde ise yolu, yeni Foça hâkimi Cenevizli Benedetto Zaccaria ile kesişmiştir (Mordtmann, 1997: 94).

Yeni bir dönemin başlangıcı olan bu karşılaşma, Sakız'ın on yıl süre ile Benedetto'ya dirlik olarak verilmesi sonucunu doğurmuştur. Ada'daki kalede Bizans bayrağı dalgalanacak ve her yıl Bizans hazinesine bir miktar para verilecek olsa da Ada'nın tasarrufu artık bir Cenevizli'nin elindedir (Turan, 1966: 175). Bu tasarruf hakkı, Benedetto Zaccaria'nın oğlu II. Benedetto zamanında da devam etmiştir. Sonrasında yaşanan Martino - III. Benedetto anlaşmazlığı Bizans İmparatoru III. Andronikos'un müdahalesine neden olmuş; İmparator, Martino'yu Ada'dan uzaklaştırırken Benedetto'yu Sakız'a vali tayin etmiştir (Mordtmann, 1997: 94; Örenç, 2009: 6; Turan, 1966: 176).

1329 yılında yapılan bu tayinle birlikte Ada tekrar Bizans idaresine geçmiş olsa da geride kalan on yedi yılın ardından yaşananlar mevcut durumu tekrar değiştirmiştir. 1346'da Ceneviz'in en büyük rakibi olan Venediklilerin Sakız'a yerleşme ihtimalini ortadan kaldırmak adına harekete geçen Cenevizli armatör Simone Vignosi kendi donanması ile burayı işgal etmiştir. Bu sırada zayıf durumda olan Ceneviz Hükümeti, armatörün yaptığı harcamaları karşılayamayınca O'nunla anlaşarak Ceneviz toprağı olarak kabul edilen Sakız'da "*Maona*" adı ile anılan şirketin tasarruf hakkını tanımak durumunda kalmıştır. Şirket özellikle sakız ürününe dayalı ticaretin peşindedir ve her türlü verginin toplanması işiyle meşgul olacaktır. Ceneviz Hükümeti armatörlere olan borcunu ödeyebilirse şirketin sahip olduğu haklar sona erecektir ancak bu mümkün olmamıştır. Dahası Bizans İmparatoru da 1363 tarihli bir fermanla yıllık vergi karşılığı Sakız'daki Ceneviz İdaresi'ni tanıdığını açıklamıştır (Turan, 1966: 177). Ada üzerinde 1346'da başlayan bu Ceneviz egemenliği tam iki yüz yirmi yıl sürmüştür ve ancak 1566 tarihinde son bulmuştur. Bu dönem içinde çok kısa bir süre için Fransa Krallığı'na

bağlanılmış, 1408 yılında sadece altı ay süren bir bağımsızlık yaşanmıştır (Turan, 1966: 177).

Maona İdaresi, ticarî rakibi olan Venedik'e karşı Ada'yı elinde tutabilmek amacı ile önce Batı Anadolu'daki Türkmen beylerine ardından da Osmanlı padişahlarına vergi vermek ve gerektiğinde gemileriyle yardımda bulunmak durumunda kalmıştır (Mordtmann, 1997: 94; Örenç, 2009: 6).

4.1.2.5. Osmanlı-Ceneviz İlişkileri ve Ada'nın Osmanlı Devleti Tarafından Fethi

Başlangıçta bir kara devleti durumunda olan Osmanlı Devleti'nde denizlere ulaşılması ile birlikte bir donanma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Denizcilik konusunda Karesi Beyliği donanmasının katkıları inkâr edilemez bir gerçek olarak tarih sayfalarındaki yerini alırken Marmara sahillerinde oluşturulan Karamürsel, Edincik ve İzmit gibi tersaneler Osmanlı denizciliğinin temel taşlarını meydana getirmiştir. Rumeli'ye geçişin ardından ise Gelibolu'da önemli bir tersane inşası gerçekleşmiş (Uzunçarşılı, 1993: 575); bu dönemde Osmanlı'nın ilk önemli deniz seferi, Saruca Paşa kumandasında Sakız ve Eğriboz Adaları'na düzenlenmiştir (Demircan, 2002: 364).

Yaşadığı emekleme döneminin ardından gün geçtikçe güçlenen ve tecrübe kazanan Osmanlı denizciliği XV. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren dönemin önemli deniz güçleri olan Venedik ve Ceneviz gibi devletlerle mücadele edebilecek duruma gelmiştir. Niyet, Anadolu'da siyasî birliği sağladıktan sonra Ege'den başlayarak Akdeniz'e açılmak olduğuna göre Sakız idaresini ellerinde bulunduran Giustiniani Ailesi ile karşılaşmak kaçınılmaz olmuştur (Turan, 1966: 178).

Osmanlı-Ceneviz ilişkilerine bakıldığında tâ en başından, Orhan Gâzi zamanından beri dostane bir havanın olduğu görülür. O kadar ki Ceneviz, Osmanlı politikasına ters düşmeyen bir Bizans siyaseti izleme konusunda inanılmaz bir çaba sarf etmiştir. Bu çaba, Maona'nın Sakız'daki hâkimiyetini devam ettirmesinin en büyük yardımcısıdır. Aslında Ceneviz, Bizans

tarafından desteklenen Venedik'e karşı dengeyi Osmanlı ile kurulacak iyi ilişkilerle sağlamaya çalışmıştır. Hatta buna o kadar çok güvenmiş, öylesine bel bağlamıştır ki Türkler 1379–1381 arası dönemde Venediklilerin Ceneviz'e karşı oluşturduğu hareketler içinde yer alsalar da Ceneviz'in onlara karşı tutumu değişmemiştir. Cenevizli tüccarlar Osmanlılarla kurulacak olumlu ilişkilerin ticarî açıdan ne denli önemli olduğunun farkındadır. Zira Osmanlılar Balkan Yarımadası'nı yani batılı tüccarların yiyecek ihtiyacını karşıladıkları alanı kontrol altında tutmaktadır (Basso, 2002: 355).

Osmanlı-Ceneviz arasında 1387'de, I. Murat Dönemi'nde imzalanan bir antlaşma; Osmanlı tüccarlarının ödediği vergi miktarını düşürürken Cenevizlilerin de Venedik ve diğer gayr-i Müslimlerin ödediği kadar vergi ödeme karşılığında Osmanlı topraklarında özgürce dolaşabilmesini sağlamıştır (Basso, 2002: 355).

1396'ya gelindiğinde I. Bayezid'in ücretli askerleri arasında Cenevizliler de vardır. 1402'de Ankara'da Timur kuvvetlerine yenilen Osmanlı Kuvvetlerinin kalan kısmına Marmara Denizi'ndeki Ceneviz gemisi yardım etmiştir. Cenevizlilerin yaptığı yardımlar Osmanlılar tarafından karşılıksız bırakılmamış, bir şekilde geri ödenmiştir. Fiili olarak bunlar yaşanırken resmî anlamda sıkı önlemler ve eşit uzaklık prensibine dayalı diplomatik ilişkiler söz konusudur (Basso, 2002: 356).

Varlıklarının Osmanlı ile iyi geçindikleri sürece devam edeceğine inanan Sakız İdarecileri Osmanlı aleyhindeki ittifaklara girmeme konusunda son derece dikkatli davranırken tehlikenin arttığı dönemler için de yıllık vergi vermek ya da var olan vergi miktarını arttırmak gibi bir davranış benimsemişlerdir (Turan, 1966: 178). Bir yandan Osmanlıların bir yandan da Türkmen Beyliklerinin Sakız'a olan ilgi ve hücumları, Sakız idarecisi olmanın yanında Foça hâkimi de olan ve önemli gelir sağlayan bu hâkimiyeti sürdürmek isteyen Maona'yı her iki tarafa da ayrı ayrı vergi ödemek zorunda bırakmıştır (Erinç ve Yücel, 1988: 84; Mordtmann, 1997: 94; Örenç, 2009: 6; Turan, 1966: 178).

İlişkiler II. Murat Dönemi'nde öylesine gelişmiştir ki Ceneviz, Şehzade Mustafa ve Cüneyt Bey'e karşı II. Murat'a yardım ederken Osmanlılar 1431'de Sakız Adası'nı kuşatan Venediklilere karşı Ceneviz Cumhuriyeti'nin yanında yer almıştır (Basso, 2002: 356; Mordtmann, 1997: 95).

Ancak; Osmanlıları Venediklilere Venediklileri de Osmanlılara karşı kullanma şeklinde bir denge politikası izleyen Cenevizliler zaman içinde bu politikalarını değiştirmek zorunda olduklarını hissetmişler, Osmanlıların giderek kontrol edilemeyen bir güç haline geldiğini görmüşlerdir. Bunda, Fatih'in İstanbul'un ardından Bizans'a ait yerleri ve Ege Adaları'nı da Osmanlı İdaresi'nde birleştirmek istemesinin büyük payı vardır.

Fatih Dönemi, devletin imparatorluk sürecine girme dönemi olmasının yanı sıra denizcilik konusunda önemli adımların atıldığı bir dönemdir. İstanbul'un fethinin ardından izlenen Doğu Akdeniz politikası ile Osmanlı sahillerine en yakın adalardan başlayarak Ege içlerine doğru bir ilerleyiş başlamıştır (Uzunçarşılı, 1993: 576). Bu ilerleme hareketi bir yandan Osmanlı sahillerine yapılacak her türlü korsanlık hareketinin önüne geçerken diğer yandan ticarî faaliyetlerden Osmanlı'nın da en üst seviyede yararlanmasını sağlamıştır (Gülsoy, 2002: 589). Maona İdaresi İstanbul'a elçiler göndererek ödediği vergi miktarını dört bin dukadan altı bin dukaya çıkarsa da aradan geçen bir yılın sonunda Fatih, Ada'ya önce Hamza Bey ardından da Yunus Bey kumandasında iki filo yollamıştır. Sakız konusunda bir sonuç elde edilememesine rağmen Yunus Bey'in eski ve yeni Foça'yı zapt etmesi ile Sakız'ın en azından Anadolu'daki toprakları ele geçirilmiştir. Üçüncü sefer hazırlığı ise ancak verginin on bin dukaya çıkarılmasıyla durdurulmuştur (Turan, 1966: 181).

Osmanlı ilerleyişi karşısında Ceneviz'in Sakız'ı savunacak durumda olmadığı açıktır. Foça'yı kaybetmiş, süren Türk tehditleri önemli bir gelir sağlayan sakız ticaretinin düşmesine neden olmuştur. Yaşanan bu olumsuz gelişmelerin üstüne bir de Osmanlı'ya ödenen vergi miktarı oldukça artmıştır. Bu durumda çıkmaza girilmesi an meselesidir. Bir yandan Osmanlı ile yapılacak sürekli bir barışın çareleri düşünülürken bir yandan da giderek

ağırlaşan vergiyi ödememenin yolları aranmaktadır. On altı yıl süren Osmanlı-Venedik Savaşı'ndan yararlanabileceğini düşünen Maona, vergiyi düzenli ödemediği gibi Venedik donanmasının Sakız'da üslenmesine izin vermiştir. Bu sırada Venediklilerin yanı sıra onların Balkanlar ve Anadolu'daki müttefikleri ile de mücadele eden Fatih, Sakız konusunu bir süre ötelese de vazgeçmemiş 1469, 1472, 1473, 1475 ve 1477 yıllarında Osmanlı donanması Sakız önlerinde görülmüştür. Ancak Fatih'in ölümü, Giustiniani Ailesi ve Maona İdaresi için seksen beş yıllık bir nefes alma dönemi olmuştur. Elbette bunun çeşitli nedenleri vardır: II. Bayezid Dönemi'nde Osmanlı donanması sayıca Akdeniz'in en üstün gücüne sahip olan Venedik donanmasını geçse de II. Bayezid'in belli bir ada politikası olmamıştır (Gülsoy, 2002: 589; Uzunçarşılı, 1993: 576). Yavuz Sultan Selim'in denizciliğe verdiği önem Osmanlı denizciliğinin gelişmesine büyük katkı sağlamışsa da Selim, batı işleri ile uğraşmaya fırsat bulamamıştır. Kanuni; Rodos⁵⁴u ve ona bağlı adaları alarak Suriye ve Mısır sahilleri ile Anadolu arasındaki deniz ulaşımını güven altına almış, bu dönem denizcilik faaliyetlerinin adeta zirve yaptığı bir dönem olmuştur. Ancak Sakız idarecileri Osmanlı'ya bağlı bir politika izleyip onlar aleyhine olabilecek her türlü hareketten özellikle kaçınmışlardır. Bu durumda diğer adalar Osmanlı hâkimiyetine girerken konum açısından Osmanlı'ya çok yakın bir noktada bulunan Sakız'ın hâkimiyet alanı dışında kalması, on bin dukalık vergiyi düzenli bir şekilde ödediği ve Osmanlı aleyhine bir girişimde bulunmadığı sürece sorun olarak görülmemiştir (Turan, 1966: 183).

Aslında Osmanlı'nın izlediği politika çok doğru ve sonu verimli olan bir politikadır. Zira zaman içinde Ceneviz himayesi giderek zayıflamış, ticarî faaliyetler azalmış, Maona vergi konusunda ödeme güçlüğü çekmeye başlamıştır. Düzenli bir şekilde ödenmesi gereken vergi üç yıldır ödenmemektedir. Bu arada sürekli vergi vermeye zorlanan Ada halkı da Maona'dan soğumuş durumdadır. Maona İdaresi'nin anavatan Ceneviz'den bağımsız hareket etmeye başlaması ipleri koparmış, Ceneviz Cumhuriyeti

⁵⁴ Tuncer Baykara Sakız Adası dururken Rodos'un fethine gidilmesinin XVI. Yüzyıl dış politikasında üzerinde durulması gereken bir konu olduğunu belirtir. Bkz.: Baykara, "Anadolu'nun XV. Ve XVI. Yüzyıllardaki Dış Ticaret Kapısı: Çeşme", **I. Uluslar arası Çeşme Tarih ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri 15-17 Eylül 1995**, s. 11-13.

1558'de Sakız Maonası'nı artık Ceneviz tebaası olarak kabul etmediğini açıklamıştır. Bu demektir ki Ceneviz, Ada üzerindeki hükümranlığın feragat etmiş ve Ada'yı koruma görevinden vazgeçmiştir. Böylece Sakız idarecileri anavatan tarafından terk edilmiş duruma düşmüştür (Turan, 1966: 184).

Hac yolu üzerinde bulunan Sakız'ın zaman zaman korsan yatağı haline gelmesi, Osmanlı Devleti'ni rahatsız etmiştir. Sakız İdarecileri'nin Osmanlı donanması hakkındaki bilgileri düşman tarafına vermesi ve Sakız halkından bazılarının Malta Seferi sırasında yardım için Malta'ya giderek Osmanlılara karşı hareket etmesi gibi olaylar ise bardağı taşıran son damla olmuştur (E. Çelebi, 1985: 51; K. Çelebi, 1973: 120). Tüm bunların yanı sıra Piyale Paşa⁵⁵'nin bir yıl önceki başarısız Malta Seferi'nin etkilerini silmek istemesi de Sakız'ın Osmanlı tarafından fethedilmesinin nedenleri arasındadır (Mordtmann, 1997: 995; Örenç, 2009: 6; Turan, 1966: 185).

1566 yılında kaptan-ı derya Piyale Paşa kumandasında İstanbul'dan yetmiş kadirga ile ayrılmış olan Osmanlı donanmasındaki gemi sayısı Gelibolu'daki katılımlarla birlikte seksene yükselmiştir. Osmanlı donanması Çeşme mevkiine⁵⁶ demirlediğinde Sakız idarecileri bırakın vergi borcunu ödemeyi Paskalya Yortusunu bahane ederek Piyale Paşa'yı karşılamaya bile gelmemişler, gönderdikleri temsilciler aracılığı ile Osmanlı donanmasını Sakız limanına davet etmişlerdir. Bu zoraki davet o an için sadece Osmanlı tehlikesini atlatmak adına başvurulmuş bir yol olsa da bazı Rumların ve Cenevizlilerin kadirgalara yol göstermeleri tehlikeyi savuşturmaya

⁵⁵ Mohaç Muharebesi sonrasında saray hizmetine alınan ve Hırvat asıllı bir ayakkabıcının oğlu olan Piyale Paşa, Enderûnda yetişmiş; önce kapıcıbaşı ardından Gelibolu sancak beyliği ile kaptan-ı derya olmuştur. Görev hayatı sürekli bir yükseliş çizgisi izlemiş, başarılı hizmetleri ödüllendirilmiştir. Sakız'ın Osmanlı topraklarına katılışı nedeniyle kendisine gâzi ünvanı verilmiştir. Denizcilik alanındaki faaliyetlerinin yanı sıra birçok hayrata da imza atan Piyale Paşa, Sakız'da cami, han, hamam ve çeşmeler yaptırmıştır. Bu konuda bkz.: İdris Bostan, "Piyale Paşa", **DİA**, c. 34, İstanbul 2007, s. 296-297; Turan, "Piyale Paşa", **İslam Ansiklopedisi**, c. 9, İstanbul 1964, MEB Yayınları, s. 566-569.

⁵⁶ Şerafettin Turan, başta Kâtip Çelebi olmak üzere birçok kişi tarafından verilen ve hatta İslam Ansiklopedisine yazdığı "Piyale Paşa" maddesinde kendisi tarafından da tekrarlanan Osmanlı donanmasının Çeşme'ye demirlediği bilgisinin yanlış olduğuna dikkat çekmekte; doğrusunun ise Çeşme değil Sakız'ın doğu tarafındaki Passaggio mevki olduğunu belirtmektedir. Turan'ın bu yeni bilgiye kanıtı ise İtalyan kaynakları üzerinde yaptığı çalışmalarıdır. Bkz.: Şerafettin Turan, "Sakız'ın Türk Hakimiyeti Altına Alınması", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, c. IV, sayı 6-7, Ankara 1966, AÜDTCF Yay., s.173-174.

çalışmaktan çok Maona'ya karşı duyulan hoşnutsuzluk ve Türk idaresine beslenen sempati ile alâkalı olmalıdır (Turan, 1966: 187,188).

Piyale Paşa ve emrindekiler Ada'yı herhangi bir çatışmaya girmeden, hiçbir zorlukla karşılaşmadan ele geçirmişlerdir. Olay o kadar sakin ve olağan yaşanmıştır ki Osmanlılar zaten daha önceden fethedilen, zaten kendilerinin olan bir yere girer gibidir (E. Çelebi, 1985: 51; Gülsoy, 2002: 590; Mordtmann, 1997: 95; Tournefort, 2005: 240).

Piyale Paşa camiye çevrilen kiliselerden birinde Kanuni adına hutbe okutarak Ada'nın Osmanlı hâkimiyetine geçtiğini resmen ilan etmiştir. Bu fetihle Osmanlı, zaman zaman aleyhinde hareket ederek kendini zor duruma sokan önemli bir deniz üssünü ele geçirmiş, Ege Adaları üzerindeki hâkimiyetini tamamlamıştır. Bunun yanı sıra Sakız'ın alınması ile Bizans toprakları üzerindeki son Ceneviz kolonisi de Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir.

4.1.2.6. Yunanistan Egemenliği

Yıllar geçse de Sakız'ın bir cazibe merkezi olarak farklı güçlerin odak noktası olması durumu değişmemiştir.

1599'a gelindiğinde Bracciano dukası Virginio Orsino Sakız üzerine başarısız bir hücum hareketinde bulunmuştur. 1613'te Ada civarındaki bazı Türk gemileri bir Sicilya filosu tarafından zapt edilmiştir. 1681'de Fransa Kralı XIV. Louis'in korsanlara karşı görevlendirdiği Duquesne Sakız Adası önüne gelerek şehri topa tutmuş ve büyük bir tahribata yol açmıştır. XVII. Yüzyıl sonlarında Avusturya'nın müttefiki olan Venedikliler Papalık ve Malta donanmasından aldıkları destekle Sakız'a karşı saldırı hareketinde bulunmuşlardır. Kale muhafızı Silâhdar Hasan Paşa yardım alamamasına rağmen dirense de 21 Eylül 1694'te teslim olmak durumunda kalmış ve Venedik işgali gerçekleşmiştir. Ancak Osmanlı Sakız'dan kolay vazgeçecek

değildir, bulunduğu karşı hareketle Şubat 1695'te başarıyı sağlamış ve Ada'yı geri almıştır (Mordtmann, 1997: 96).

1768'de başlayan Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Rus donanmasının Akdeniz'e ulaşması ile ciddi bir gerilim yaşansa da 1821 Yunan İsyanı bunun kat kat fazlasına sebep olmuştur. Zira Sakız'ın yerli Rumları ihtilâl hareketine katılmaları konusunda bir baskıya maruz kalmış ve başlangıçtaki kayıtsız kalma durumlarını sonuna kadar sürdürememiştir. 1823 ve 1824 yıllarındaki isyanların önlenmesinin ardından 1827'deki kuşatma sırasında çok zor zamanlar yaşanmış, bir yandan kıtlıkla uğraşılırken diğer yandan birçok evin yanması ile halk barınaksız kalmıştır (Örenç, 2009: 7).

1829 yılı ise bağımsız Yunanistan Devleti'nin başlangıcı olmuştur. Deniz gücünü sürekli bir şekilde geliştiren ve gördüğü her boşluğu kendisi için bir fırsata dönüştürmeye çalışan Yunanistan, kurulduğu andan itibaren Büyük Yunanistan idealini gerçek kılabilmek için Osmanlı aleyhine bir genişleme politikası uygulamaya başlamıştır (Küçük, 1998: 36). Deniz gücünün Osmanlı'ya göre hem sayı hem de teknik açıdan daha ileri olduğunun farkında olan Yunanistan bu farkındalıkla Ege Adaları'na yönelmiş; Osmanlı Balkan Savaşı ile uğraşırken tek tek adaları ele geçirmeye başlamıştır. Aralık 1912'de Sakız artık Yunanistan'ın elindedir (Karal, 1999: 350).

Bu zamandan sonra “*adalar*” kelimesi ile “*sorun*” kelimesi adeta ayrılmaz bir ikili olmuş; konu, büyük devletlerin de dâhil olmaları ile içinden çıkılmaz bir boyuta ulaşmıştır. Ege Adaları üzerindeki egemenlik haklarını tarihî, coğrafi, iktisadî ve askerî temellere dayandıran Osmanlı Devleti'ne göre bir yerin zorla işgali o yerin kesin olarak işgalciye ait olması demek değildir. Oysa Yunanistan savaş yoluyla ele geçirdiği adaların kendisine verilmesi gerektiğini savunmakta, söz konusu yerlerde Müslümanların azlığından dem vurmaktadır (Küçük, 1998: 48). Osmanlı-Yunanistan arasında ikili antlaşmalar yolu ile çözüme kavuşturulamayan “*Ege Adaları Sorunu*” Lozan Konferansı'na sarkmış ve sonuçta Sakız, Yunanistan'a verilmiştir.

4.1.3. İdarî Yapı

Osmanlı Devleti'nin bir kara devleti olarak çıktığı yolda ülke, idari açıdan eyalet-sancak-kaza ve nahiye şeklinde yapılandırılmışken denizciliğin gelişmesi ve önemli bazı adaların fethi bir takım yeni idari düzenlemeleri gerekli kılmıştır. Sadece deniz gücüyle korunabilen adalar başlangıçta, Gelibolu Sancak Beyi de olan derya beyleri eliyle yönetilmiş; Barbaros Hayreddin Paşa'nın Osmanlı Devleti hizmetine girmesiyle birlikte ise "*Kaptan Paşa Eyaleti*" ya da "*Cezayir-i Bahr-i Sefid*" denilen bir idari birim ortaya çıkmıştır (Ünal, 2002: 252).

Tıpkı diğer eyaletler gibi birçok sancaktan meydana gelen ve merkezi Gelibolu Sancağı olan Kaptan Paşa Eyaleti'nin sınırları, Osmanlı İmparatorluğu'nun en güçlü döneminde İskenderun Körfezi'nden Cezayir'i Garb'a kadar tüm Akdeniz kıyılarını içine almış durumdadır (Ünal, 2002: 251). Temelde Ege Adaları ile sahil sancaklarını kapsayan eyaletin sınırları zaman içinde bu eyalete bağlanan sancaklar, çeşitli toprakların kaybı ya da yapılan kanuni düzenlemeler gibi nedenlerle değişiklik gösterebilmiştir (Parmaksızoğlu, 1952: 208).

Bağlı sancakların düzenli bir hiyerarşi içinde Kaptan Paşa'nın sıkı denetimine tabi tutulması, Osmanlı donanmasının da en az kara ordusu kadar düzenli ve disiplinli bir şekilde işlediğini göstermektedir. Kurulduğu ilk andan itibaren devletin denizcilik politikalarının yönlendirilmesi ve uygulanması konusunda önemli görevler üstlenen Kaptan Paşa Eyaleti'ne bağlı her sancak, sefer sırasında belli sayıda gemi ve asker sağlamak zorundadır (Pamir, 2004: 52).

1550–1551 tarihlerine ait bir listeye göre Kaptan Paşa Eyaleti; Gelibolu, Eğriboz, Karlıili, İnebahtı, Rodos ve Midilli olmak üzere altı idari birimden oluşmaktadır (Emecen ve Şahin, 1999: 53–121). 1568–1574 tarihlerine ait bir listede ise Cezayir-i Mağrip'in yanı sıra Sakız da bu oluşum içindeki yerini almış durumdadır (Şakiroğlu, 1993: 500).

Sakız, 1566'da Osmanlı Devleti tarafından fethinin ardından bir Osmanlı sancağı haline getirilmiş ve salyaneli bir sancak statüsünde Kaptan Paşa Eyaleti'ne bağlanmıştır. Bu durumda yıllık olarak ödeyeceği vergi önceden belirlenmiş ve belirlenen meblağ üzerinden vergi vermiştir (Ayoğuz, 1989: 25). Salyaneli sancaklardan sağlanan gelirlerin bir kısmı Kaptan Paşa'ya ait olduğu için Sakız Adası'nın ödediği yıllık peşin vergi de buraya gönderilmiştir (Şakiroğlu, 1993: 500). Sakız Derya Beyi, gerektiğinde emrindeki gemi ve insan gücüyle savaşa katılmak veya destek vermek durumundadır (Örenç, 2009: 7).

Sakız Tanzimat döneminin getirdiği muhassıllık ve kaymakamlık uygulamalarının bir sonucu olarak oluşan yeni yapılanma içinde de varlığını sürdürmüştür; 1843–1850 arası döneme ait salnameye göre Cezayir-i Bahr-i Sefid içindeki yerini korumuştur (Baykara, 1988: 127).

1849'da İpsara, İstanköy ve Sisam Sakız'a bağlanmıştır (Örenç, 2009: 8). Yine Nikarya, Patnos, Arki, Lipsos, Leryoz, Kalimnoz ve Astropalya Adaları da Sakız Sancağına bağlanmış durumdadır (Mordtmann, 1997: 96).

1862 yılında yapılan değişikliklerle merkez Rodos'tan Midilli'ye taşınırken Sakız Kaymakamlığı Mastaki ve İpsara kazalarından oluşmaktadır (Örenç, 2009: 8).

Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti 1864 Vilayet Nizamnamesi'nin bir sonucu olarak 1867 yılında vilayet haline dönüştürülmüş ve yapılan bir takım yeni düzenlemeler ile bazı değişikliklere uğramıştır. Bu dönemde Sakız Sancağı dışında Biga, Midilli, Rodos, Kıbrıs ve İstanköy Sancaklarını da içine alan Vilayet'in merkezi, Biga Sancağı'nın da merkezi olan Kale-i Sultaniye (Çanakkale)'dir (Baykara, 1988: 133; Ünal, 2002: 258). İpsara, Antiipsara, Koyun Adaları, Taşçıftığı Adası ve hemen yanındaki iki adanın yer aldığı Sakız Sancağı'nda belediye idaresi oluşturulmuştur (Örenç, 2009: 8).

1876 tarihinde I. Meşrutiyet'in ilan edilmesi ve Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe girmesi ile birlikte Vilayet merkezi Rodos'tur. 1880'e gelindiğinde

Sakız merkez sancak olmuştur. Bu dönemde Sakız Sancağı Mastaki, İstanköy, İpsara, Karyot, Leryoz, İncirli, İstanbulya ve Batnoz Kazalarının yanı sıra Kelemez Nahiyesinden oluşmaktadır. Üç yıl sonrasına bakıldığında ise İstanköy, Kelemez, Karyot ve İpsara kaza iken İncirli, İstanbulya, Kalamoti ve Kardamila nahiye haline gelmiştir (Örenç, 2009: 8). 1887'de vilayet merkezi Rodos'a taşınınca Sakız tekrar vilayet sancağı haline dönüştürülmüştür (Mordtmann, 1997: 96; Şemseddin Sami, 1311: 2485).

XIX. yy sonlarına gelindiğinde Sakız Sancağı'na bağlı kazalar Leryoz, Kalimnoz, Karyot ve İpsara'dır. Leryoz'a bağlı Batnoz, Kalimnoz'a bağlı Astropalya nahiyeleri bulunmaktadır. Sakız Adası'ndaki nahiyeler başlangıçta Kalamoti ve Kardamila iken sonrasında Valiso da nahiyeler içindeki yerini almıştır (Kekeç, 2009: 42).

Sakız'ın da içinde yer aldığı Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti, bünyesinde meydana gelen küçük değişikliklere rağmen varlığını Lozan Antlaşmasına kadar korumuştur. Ancak Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve ardından başlayan Milli Mücadele Döneminde öncelikli olarak Anadolu topraklarının savunulması ve korunması amacına yönelik hareket edildiği için Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'ne bağlı ada sancakları ilgiden mahrum kalmış ve adeta kendi kaderleriyle baş başa bırakılmıştır (Şakiroğlu, 1993: 501; Ünal, 2002: 258).

Sakız'da 1566 tarihinde, fethin hemen sonrasında yapılan tahrirde Ada'nın sekiz nahiye, otuz bir mahalle, elli iki karye ve elli sekiz manastırında bulunan Ortodoks Rum ve Katolik Latinlerin gayrimenkulleri sayılmıştır. 1567'de yapılan sayımda ise hane ve cizye miktarları belirlenmiştir (Örenç, 2009: 7).

Osmanlı'nın Sakız'ı fethi, Katolik Cenevizlilerin idare tarzından memnun olmayan Rumlar için büyük bir sevinç kaynağı olmuştur. Nitekim fetihden sonra yaşanan gelişmelere bakıldığında Rumlar sevinmekte hiç de haksız değildir. Zira fetihden kısa bir süre sonra Fransa elçisinin ricası üzerine Ada'dan sürülen Rumlar içinden isteyenlerin Ada'ya dönmelerine izin

verilmiştir. Dahası bunlar kendi kiliselerine sahip olabileceklerdir. Fethin ardından Sakızlıların bir kısmı Galata'ya yerleşmiş ve burada Aya Yanni adlı bir kilise sahibi olmuştur (Mordtmann, 1997: 95; Örenç, 2009: 7).

Ada'ya bir kadı, imam, hatip ve müezzin tayin edilmiş; halkın mahkemedeki işlerinin kolaylıkla halledilebilmesi amacıyla Sakız Tercümanlığı görevi oluşturulmuştur (Örenç, 2009: 7). Yapılan görevlendirmeler gösterir ki Osmanlı yönetimi Ada halkının rahat ve huzurlu bir şekilde yaşayabilmesi adına her şeyi düşünmüş ve bu yönde hareket etmiştir.

Osmanlı tarafından fethinin ardından farklı dinlerin buluşma noktası durumundaki Sakız Adası'nda tam anlamıyla Osmanlı hoşgörü sistemi egemen olmuştur. Günlük yaşamla ilgili konular, devlete karşı bir sorumluluk olan vergi konusu ve özellikle de dini inançlarda tam bir esneklik söz konusudur. Osmanlı açısından bakıldığında son derece olağan olan ve zaten Osmanlı hâkimiyetine alınan her yerde uygulanan bu tutum o kadar memnuniyet vericidir ki Ada halkı için Sakız'da yaşamak artık başlı başına bir mutluluk nedenidir (Randolph, 1998: 45; Thevenot, 1978: 221–222).

4. 2. Sakız Şehir Merkezinin Etnik Özellikleri

Dini açıdan bakıldığında gerek Ada geneli gerekse Sakız şehir merkezi adeta farklı dinlerin buluştuğu bir festival alanı gibidir. Müslümanların yanı sıra Ortodokslar, Katolikler ve Museviler bir arada yaşamaktadır. Genel anlamda yerli unsur, ağırlıklı olarak Rumlardır. Ancak Osmanlı egemenliğinden önceki dönemde uzunca bir süre Cenevizlilerin elinde kalan Sakız Adası'nda Rumların yanı sıra Latinlerin varlığı söz konusudur. Yahudiler de bu çeşitlilik içindeki yerlerini almış durumdadır.

Sakız'ın belli yıllardaki etnik kimliği ile ilgili bilgi veren çeşitli kaynaklar mevcuttur. Örneğin; 1567 gibi Osmanlı'nın Sakız'ı fethinden hemen sonraki

bir tarihte şehir merkezindeki on üç mahallede yaşayan Rumlar 31.305 kişilik bir sayı ile Ada'nın hâkim unsuru durumundadır. Ceneviz döneminden kalma 528 kişilik Latin nüfus Sakız şehir merkezindeki bir mahallede yaşarken, sayıca daha az olan Yahudiler iki mahallede toplanmış durumdadır (Kekeç, 2009: 43, 53).

Çizelge 1. Ada Nüfusunun 1567 Tarihindeki Etnik Dağılımı

Rum Nüfus	Latin Nüfus	Yahudi Nüfus	Tahmini Toplam Nüfus
31.305	528	319	32.152

Kaynak: Murat Kekeç. (2009). 363 Numaralı (H.974-M. 1567 Tarihli) Tahrir Defterine Göre Sakız Adası. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s 53.

Ceneviz idaresinde Rum, Latin ve az sayıda Yahudi'nin bulunduğu Sakız'daki etnik durum Osmanlı'nın yaptığı fetih hareketiyle değişmiş durumdadır. Zira fetih sonrasında önemli miktarda Türk'ün Ada'ya yerleşimi söz konusudur. Bu dönemde Türkler dışında Katoliklerin de eskiye oranla sayıca arttığı gözlemlenmiştir. Fethin ardından geçen on iki yılın sonunda Ada'da Katolik Piskoposluğu oluşturulmuş ve bu oluşum devlet tarafından da resmen tanınmıştır (Örenç, 2009: 8).

XVII. Yüzyılda Ada'yı ziyaret eden ve nüfusun etnik dağılımı konusunda bilgi veren Jean Thevenot'a göre; Sakız'da yaşayanların 25.000'i Rum, 8.000'i İtalyan ve 6.000'i de Türk'tür (Thevenot, 1978: 221–222).

Yine XVII. Yüzyıla dair bilgi veren Evliya Çelebi, Sakız'daki elli mahallenin kırkında Rumların, beşinde Frenklerin, Üçünde Yahudilerin ve ikisinde de Müslümanların yaşadığından söz etmiştir (E. Çelebi, 1671: 115).

1831 Sayımı'nda 9.434 kişinin 791'i Müslüman, 69'u Yahudi ve 16'sı Kıptî olarak gösterilmiştir. Sakız Merkezi ile ilgili detaylı bilgiler veren 1893

Osmanlı Genel Sayımı Sonuçlarına göre; Rumlar 35.106 kişi ile 40.032 olan toplam nüfusun ezici çoğunluğunu oluşturmaktadır. Müslüman sayısı 1.708'dir. 179 Yahudi'nin yanı sıra 32 Latin ve 14 Ermeni vardır. 2.993 kişi ise yabancı uyruklu olarak gösterilmiştir (Karpas, 2010: 274–275).

Şemseddin Sami ise 1894 yılı ile ilgili olarak Ada'da yaşayan toplam 25.000 kişiden 3.000 kadarının Türk olduğunu belirtmiştir (Şemseddin Sami, 1311: 2486).

1911–1912 sayımında Türk nüfus 850 olarak belirlenmiştir. Bu azalmada, Müslümanların Trablusgarp Savaşı sırasında Ada'dan ayrılması etkili olmalıdır. 1920'li yıllara gelindiğinde durum daha da vahimdir. Yunan işgalinin ardından Sakız'lı Türkler Çeşme, Ayvalık, İzmir, Bergama taraflarına göç etmiş ve Ada'daki Türk sayısı 100'e kadar gerilemiştir (Örenç, 2009: 9). En sonunda 1923 Lozan Antlaşması ile Sakız Adası'ndaki Türklerle Anadolu'daki Rumlar mübadele edilmiştir (Mordtmann, 1997: 97).

Sakız şehir merkezine ait 5141 numaralı temettuât defterinde de şehrin etnik yapısına ilişkin önemli ipuçları vardır. Hane reislerinin isimleri incelendiğinde ya da bazı haneler için düşülen küçük notlara bakıldığında şehrin etnik özelliklerine dair bir görüntü yakalamak mümkün olmaktadır. Zira hane kayıtlarında Yanni, Dimitri gibi Rum (Ortodoks) isimlerin yanı sıra Pavlo, Domeniko gibi Latin(Katolik) isimleri geçmektedir. Toplam yirmi dört adet hanenin kaydında "Latin" ibaresi vardır⁵⁷. "Yahudi Maşhadlığı ittisalinde Yahudiler tarlası" (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 51) şeklinde tutulan kayıt ise şehir merkezindeki Yahudi varlığının en açık göstergesidir. Bunun dışında üç adet hane kaydında ilgili kişilerin "kıbtî" olduğu bilgisi yer almıştır (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 21).

Görüldüğü üzere incelenen defterden şehir merkezinde ve dolayısıyla Ada'da yaşayan etnik gruplar hakkında fikir sahibi olmak mümkündür. Ancak

⁵⁷ Bkz.: BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s.21, 27, 29, 30, 33, 34, 36, 37, 38, 46, 50, 58, 72, 74.

bu farklı etnik grupların sayılarına ilişkin net bir bilgi yoktur. Hane reislerinin isimlerinden anlaşıldığı kadarı ile etnik çeşitlilik içinde ağır basan unsur Rumlar olmuştur.

Adaların yanı sıra Batı Anadolu'da bulunan yerleşim yerlerinde Rum nüfusa ilişkin benzer özellikler söz konusudur. Aslında bu durum XVIII. Yüzyıl sonlarından itibaren yaşanan göç hareketleri ile yakından alakalıdır. Rumlar bu dönemde Anadolu'da var olan iş gücü açığını kapatmak amacı ile Batı Anadolu'ya göç etmiştir. Zira yaşanan savaşlar ziraat ürün talebini arttırmış ve boş ziraat alanların ziraata açılmasını zorunlu kılmıştır. Bu iş için gerekli olan insan gücünü karşılamak amacı ile gelen Rumlar başlangıçta geçici olarak iskân edilmiştir. Ancak Yunanistan'ın bağımsızlığı ve olaya devlet olarak sahip çıkmaya başlaması Batı Anadolu'daki yabancı nüfusun artmasında etkili olmuştur. O kadar ki XIX. Yüzyıl sonlarında Anadolu'nun batısında Rum nüfus oldukça fazlaşmış, hatta bazı küçük yerleşimlerde üstünlük bile sağlamıştır (Baykara, 1992: 155–156).

Bazı hanelerde yer alsa da genel anlamda kişilerin dinî ya da etnik kimlikleri tek tek belirtilmediği, yazım sırasında sadece “*müselmân*” ve “*zimmîyan*” şeklinde bir ayırım yapıldığı için ulaşılan veriler yorumlanırken Müslümanlar dışındakiler Gayr-i Müslim olarak değerlendirilmiştir.

4. 2. 1. Nüfus Yapısı

Toplumların değişim süreçlerinde en etkili başrol oyuncularından biri, hiç kuşkusuz nüfustur. Zira nüfusta yaşanan hareketlenmeler, artış ya da azalmalar gerek üretim gerekse tüketim açısından önemli olduğu için ekonomik yapı ile de doğrudan alakalıdır. İnsan sayısının yanı sıra bu insanların yaşları, cinsiyetleri, eğitim durumları, gelir düzeyleri, yerleşim yerleri ve dinî-etnik yapıları gibi özellikleri gündelik yaşamın her alanına etki eden önemli birer yapı taşıdır. Bu durumda nüfusun toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasal hayatla olan etkileşimi inkâr edilemeyecek kadar derindir

denilebilir. Toplumlar üzerinde yapılacak herhangi bir araştırma, inceleme ya da değerlendirme sırasında ortaya çıkan gerçek görünüm ancak söz konusu toplumun nüfus özellikleri incelendikten sonra ortaya konabilecektir. Nüfus, tarihi olayların rakamla ölçülebilen sonuçlarını yansıtır ve sonuçların nedenlerini açıklama konusunda yapıcı bir etkiye sahiptir (Barkan, 1951: 3).

Osmanlı'da farklı zamanlarda çeşitli sayımlar ve yazımlar yapılmıştır. Ancak başlangıcından itibaren nüfusla ilgili yapılan çalışmaların kaynağına bakıldığında amacın aslında önemli idarî ve askerî ihtiyaçları karşılamak olduğu görülür (Karpaz, 2010: 35). Zira vergi ve asker konusu devletin devamlılığının sağlanması açısından önemli ve vazgeçilmez unsurlardır. Bu noktada vergilendirmenin düzenlenmesi amacıyla ülkenin sahip olduğu maddi kaynakların belirlenmesi ve ordu için sağlanabilecek insan gücünün tespiti gibi gereklilikler insanların sayısı ve ekonomik gücü hakkında doğru bilgi edinme zorunluluğunu getirmiştir. Zamanın şartları içinde oluşan ihtiyaçları karşılamak üzere sayımlar yapılmış ve bunların sonucunda da sayımların yazıldığı çeşitli defterler ortaya çıkmıştır.

Osmanlı nüfus araştırmaları açısından “modern anlamda ilk nüfus sayımı” olarak tanımlanan (Karal, 1999: 155) 1831 Nüfus Sayımı'ndan önceki dönemler için farklı kaynaklar söz konusudur: XV. ve XVI. yüzyıllarla ilgili olarak tımar sisteminin uygulandığı topraklarda ve özellikle yeni fethedilen yerlerde o bölgenin arazi ve vergilendirilebilir gelir kaynaklarının ayrıntılı bir şekilde araştırılıp kaydedildiği Tahrir Defterleri vardır (BOA. Reh., 2000: 141). XVII. ve XVIII. Yüzyıllar için daha öncesinde sadece olağanüstü hallerde alınan XVII. yüzyılda ise sürekli bir hale getirilen avârız vergisi kayıtlarının tutulduğu Avârız Defterleri ile Müslüman olmayan azınlıkların faal erkek nüfusundan varlıklarının devletçe korunması ve askerlik hizmetinden muaf tutulmaları karşılığında alınan cizye vergisi miktarlarının kaydedildiği Cizye Defterleri bulunmaktadır (BOA. Reh., 2000: 289; Özel, 2000: 35-50). XIX. Yüzyıla gelindiğinde 1847'de yayımlanmaya başlanan imparatorluk salnameleri ve ilki 1866'da yayımlanan vilayet salnamelerinin (Karpaz, 2010: 37) yanı sıra kaza, köy gibi iskân merkezlerinin hane hane ele alınarak herkese ait şahsî mal varlıklarının emlak, arazi, hayvanat ve ürün gibi

bilgilerinin kaydedildiği Temettuât Defterleri ortaya çıkmıştır (BOA. Reh., 2000: 289).

Sayım defterlerindeki veriler nüfus açısından değerlendirildiğinde aslında oldukça eksiktir. Zira söz konusu sayımlar temelde vergi esasına dayandığı için sayımı yapılanlar sadece erkek vergi mükellefleridir. Kadınlar, çocuklar, yetimler, aklî ya da fiziksel özürülüler, yüksek rütbeli devlet görevlileri gibi kişiler vergi vermekle ya da askerlik hizmetiyle yükümlü olmadıkları için sayım dışı tutulmuştur. Bu dönemde birey olarak insanla değil daha çok gelir kaynaklarıyla ilgilenilmiştir (Karpat, 2010: 43). Bu noktada defterlerdeki bilgilerden yola çıkarak herhangi bir bölgenin nüfusuyla ilgili kesin ve net yorumlar yapmak imkânsız, ancak yaklaşık sonuçlara ulaşmak mümkündür.

Hane kayıtlarını kullanarak tahmini nüfus hesaplamaları yapma konusunda en çok kabul gören yöntem, hane sayısının beş rakamıyla çarpılması yöntemidir⁵⁸. Bu çalışmaya kaynaklık eden 5141 Numaralı ve 1260 (1844) Tarihli Temettuât Defterindeki kayıtlar değerlendirilirken de aynı yöntem kullanılmış, hane sayısı beş rakamıyla çarpılmıştır.

Ne var ki defterdeki tüm haneler numaralı değildir. Üstelik numaralı ve numarasız hanelerin yanı sıra numaralı hanelerin numaralandırılış biçiminde de bir takım aksaklıklar söz konusudur. Tahmini nüfus hesaplanırken bu numaralandırma hataları dikkate alınmış, haneler tek tek sayılarak doğru rakamlara ulaşılmış ve değerlendirme gerçek rakamlara göre yapılmıştır. Önce ayrı ayrı Müslüman ve Gayr-i Müslim kesimin nüfus miktarları hesaplanmış, ortaya çıkan rakamlardan şehir merkezinin toplam nüfusuna ulaşılmıştır. Ardından toplam nüfus miktarı içindeki Müslim ve Gayri Müslim nüfus oranları genel olarak değerlendirilmiştir.

⁵⁸ Bkz.: Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları Ve Osmanlı Tarihi", **Türkiyat Mecmuası**, c. X, İstanbul 1953, s. 1-26. Ayrıca bu konuda ileri sürülen diğer yöntemler için bkz.: Nejat Göyünç, "Hane Deyimi Hakkında", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, 32, İstanbul 1979, s. 331-348.

Çizelge 2. Tahmini Müslüman Nüfus

Numaralı Hane	Gerçek Hane	Tahmini Nüfus
188	292	1400

Çizelgede de görüldüğü üzere Müslümanlara ait numaralı 188 adet hane bulunmaktadır. Numarasız hanelerin sayısı ise 104'tür. Buna göre Müslümanlara ait toplam 292 adet hane vardır. Ancak kayıtlar incelendiğinde Müslüman kesimdeki dört adet numarasız hanenin Sakız'da ikamet etmediği halde çeşitli nedenlerle burada mal mülk sahibi olan kişilere ait olduğu anlaşılmıştır. Zira söz konusu hanelerde bazı Osmanlı paşalarına ve üst düzey devlet görevlilerine ait kayıtlar vardır⁵⁹. Bunun yanı sıra sekiz adet hane kaydında yer alan "sakinanı Çeşme" ibaresi, ilgili kişilerin Sakız'da ikâmet etmediğini açıkça anlatmaktadır (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 4, 5, 7, 9, 12, 13). Bu durumda toplam hane sayısından Sakız'da ikâmet etmediği anlaşılan haneler çıkartıldığında ulaşılan gerçek hane sayısı 280'dir. Her hane tahmini olarak beş kişi olarak düşünüldüğünde Müslümanlara ait tahmini nüfus 1400 olarak çıkmaktadır.

⁵⁹ Söz konusu kişiler; Melek Paşa-zâde Abdülkadir Beyefendi, Halil Rifat Paşa, Yusuf Paşa ve Mehmed Bahaeddin Bey'dir (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 2–3). Melek Paşa-zâde Abdülkadir Beyefendi, eski sadrazamlardan Melek Mehmed Paşa'nın oğludur. Müderrislikten sonra Galata ve Mekke Mollalığı yapmış, Anadolu kadıaskerliği ve İstanbul kadılığı gibi görevlerde bulunmuştur. Meclis-i Vâlâ Azâlığının ardından reisü'l ulemâ olmuştur. Bkz.: Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî, III** (yay. haz.: Ali Aktan, Abdülkadir Yuvalı, Metin Hülâgü), Sebil Yayınevi, İstanbul 1996, s. 398. Halil Rifat Paşa, Serezli Bölükbaşı İbrahim Ağa'nın oğludur. Dâhiliye nazırlığından sadrazamlık mevkiine geçmiştir. Sultan Hamid Döneminde yaşanan ve Türk zaferleriyle sonuçlanan Yunan Muharebesi sırasında sadrazam, Halil Rifat Paşa'dır. Bkz.: İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, 5**, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1971, s. 96. Yusuf Paşa, Sakız Adası'nın eski muhafızlarından. Yine Mehmed Bahaeddin Bey de yüksek rütbeli devlet görevlilerinden biridir (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 2–3).

Çizelge 3. Tahmini Gayr-i Müslim Nüfus

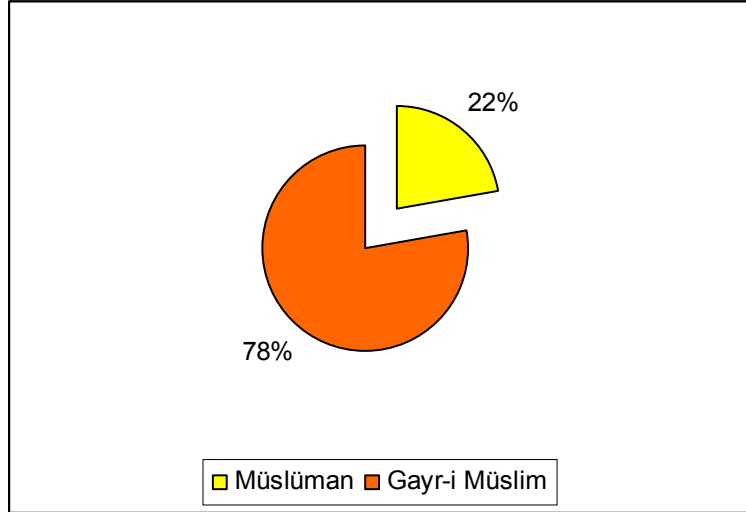
Numaralı Hane	Gerçek Hane	Tahmini Nüfus
693	1004	5020

Sakız şehir merkezinde Gayr-i Müslimlere ait 693 adet numaralı hane bulunmaktadır. Buna karşılık 312 adet numarasız hane vardır. Buna göre toplam hane sayısı 1.005 olmalıdır. Ancak kayıtlar incelendiğinde numaralandırma işlemi sırasında 460 sayısının atıldığı ve 459'dan sonra 461'e geçildiği tespit edilmiştir (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 60). Bu durumda gerçek hane sayısı 1.004'tür. Her hane tahmini olarak beş kişi olarak düşünüldüğünde Gayr-i Müslimlere ait tahmini nüfus 5,020 olarak çıkmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi bu Gayr-i Müslim yapının içinde Ortodokslar, Katolikler ve Museviler bulunmaktadır.

Çizelge 4. Toplam Nüfus Miktarı

Müslüman Nüfus	Gayr-i Müslim Nüfus	Tahmini Toplam Nüfus
1400	5020	6420

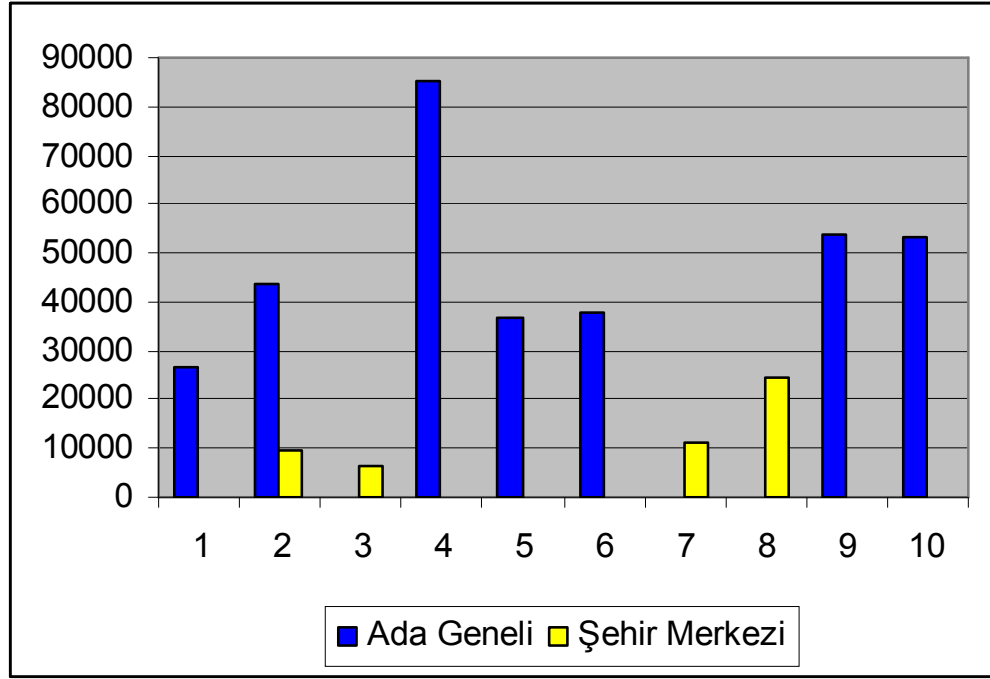
Sakız şehir merkezinin 1260 (1844) yılına ait temettuât kayıtları incelendiğinde ve eldeki verileri kullanarak tahminî bir nüfus hesaplaması yapıldığında şehir merkezinin toplam nüfusu 6.420 olarak hesaplanmaktadır. Bu sayının 1.400'ü Müslüman iken 5.020'si Gayr-i Müslimdir. Ortaya çıkan tahminî rakamlara bakıldığında Gayr-i Müslim nüfusun Müslüman nüfusa göre oldukça fazla olduğu gözlenir. Tahminî olarak 6.420 kişinin yaşadığı şehir merkezinde sayıca üstünlük Gayr-i Müslimlere aittir.

Şekil 1. Nüfus Oranları

Şekil 1’de yer alan oranlar Sakız Şehir Merkezindeki nüfusun dengesiz dağılımını açık bir şekilde göstermektedir. % 78 oranındaki Gayr-i Müslim nüfusa karşılık Müslüman nüfus oranı % 22’dir. Yerli halkını ağırlıklı olarak Rumların oluşturduğu Sakız’ın Anadolu’ya yakınlığına rağmen Osmanlı tarafından 1566 gibi geç bir tarihte ve diğer tüm adalardan daha sonra fethedilmiş olması, bu durumun nedeni olarak açıklanabilir. Ticaret yolları üzerinde bulunan konumu ve Anadolu’ya olan yakınlığı Sakız’ın nüfus açısından tarih boyunca hareketlilik yaşamasını sağlamışsa da önemli miktarda Türk iskânına sahne olması elbette ki Osmanlı idaresine girdikten sonra gerçekleşmiştir. İskân hareketi sonucunda birçok Türk Ada’ya yerleşmiş ve mal mülk sahibi olmuştur (Örenç, 2009: 8).

Sakız’ın nüfusuna dair bilgiler 5141 Numaralı ve 1260 (1844) tarihli Temettuât Defteri ile sınırlı değildir. Sakız Adası ve Şehir Merkezi’nin farklı yıllardaki nüfusu ile ilgili olarak çeşitli kaynakların aktardığı rakamlar Şekil 2’de gösterilmektedir.

Şekil 2. Sakız'daki Nüfusun Yıllara Göre Dağılımı

1- 1566	3- 1844	5- 1884	7- 1895	9- 1985
2- 1567	4- 1867	6- 1885	8- 1961	10- 2005

1566'da Sakız Osmanlı tarafından fethedildikten hemen sonra yapılan tahrirde göre Sakız'ın nahiye, mahalle ve karyelerindeki toplam hane sayısı 5.305'tir (Örenç, 2009: 8). Buna göre söz konusu tarihteki tahmini nüfus 26.525 çıkmaktadır.

1567 tahririnde ise 8.775 hane kaydedilmiştir (Örenç, 2009: 8) ve tahmini nüfus 43.775'tir⁶⁰.

1867 yılına ait İngiliz Konsolosluğu kayıtları Ada'da yaşayan kişi sayısını 85.000 olarak verirken 1884 yılı resmi verilerine göre nüfus 36.532'dir (Örenç, 2009: 8).

Ada Nüfusu 1885 Vilayet Salnamesi'ne göre 37.680, 1961 yılı nüfus sayımlarına göre 62.900 olarak verilmiştir (Mordtmann, 1997: 97).

1985 yılı nüfus sayımı sonuçları 54.000, 2005 yılı nüfus sayımları ise 53.000 sayısını vermiştir⁶¹.

⁶⁰ Örenç'in verdiği bu rakam Murat Kekeç'in verdiği rakamla örtüşmemektedir. Zira Kekeç, 1567 tarihinde Ada nüfusunu 32.152 olarak bulmuştur. Bkz.: Murat Kekeç, 363 Numaralı (H. 974- M. 1567 Tarihli) Tahrir Defterine Göre Sakız Adası, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009, s. 55.

⁶¹ <http://tr.wikipedia.org/wiki/Sakiz>(05.07.2010).

İlk bakışta Örenç'in 1867 tarihine dair İngiliz Konsoloslugu Kayıtlarına ait olduğunu belirterek verdiği 85.000 sayısı diğerlerine oranla abartılı gözükmetedir. 1867'de 85.000 olarak verilen nüfus 1884'te 36.532 olarak verilmiştir. Ancak Sakız'ın 1881 tarihinde yaşadığı ve büyük kayıplar verdiği deprem düşünüldüğünde nüfustaki düşüşün tamamını olmasa da bir kısmını açıklamak mümkün olmaktadır. Zira meydana gelen sarsıntılarda Ada'da bulunan evlerin büyük bir kısmı yıkılmış, ayakta kalabilenler ise oturulamayacak derecede tahrip olmuştur. Ölü ve yaralı sayısının üç bin civarında olduğu açıklanmıştır (Beyru, 1995: 89–95).

Sakız Adası, Sakız Şehri başta olmak üzere irili ufaklı köylerden oluşan birçok yerleşim yerine sahiptir. Ancak nüfusun büyük bir kısmı Sakız Şehri'nde yaşamıştır (Yalçınkaya, 2004: 781). Şehir Merkezi nüfusu ile alâkalı olarak dört adet veri vardır:

363 Numaralı tahrir defterine göre 1567 tarihinde Ada'nın en kalabalık yeri, Sakız Merkezi civarındadır. On altı mahallenin bulunduğu şehirde yaklaşık olarak 9.610 kişi yaşamaktadır (Kekeç, 2009: 49).

Daha önce de belirtildiği gibi 5141 Numaralı ve 1260 (1844) tarihli Temettuât defterine göre Sakız'ın 1844 yılındaki nüfusu 6.420'dir⁶².

Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti Sâlnâmesine göre 1895–1896 tarihinde şehirde 11.377 kişi vardır (Mordtmann, 1997: 96).

1961 Nüfus Sayımı ise şehir nüfusunu 24.360 olarak vermiştir (Mordtmann, 1997: 97).

Sonuç olarak Ada nüfusuna ilişkin bilgilerin dağınıklığı sağlıklı yorumlar yapabilmeyi güçleştirmektedir. Nüfus verileri arasında farklılıklar bulunmaktadır. Net olarak göze çarpan nokta ise nüfusun etnik çeşitliliğidir. Bu çeşitlilik içinde Sakız'da hâkim unsuru Rumlar oluşturmuştur. Rum Nüfusunun XIX. Yüzyılda Batı Anadolu genelinde artışı ve Türk idaresinde olmasına rağmen Sakız'da Rum halkının herhangi bir engelleme ile karşılaşmaması Rumların rahat bir şekilde yaşayıp çoğalmasına neden olmuştur. Bunun dışında ilk verilerin yer aldığı 1567 tarihindeki rakamlarla

⁶² Bkz.: Çizelge 4, s. 50.

güncel rakamlar karşılaştırıldığında geçen onca yıl içinde Ada nüfusunun çok fazla artış göstermediği sonucuna ulaşılabilir.

4. 2. 2. Şahıs ve Aile İsimleri ile Sıfat Unvan ve Lâkaplar

4. 2. 2. 1. Şahıs İsimleri

İsimler kişinin kendi tercihi dışında konulmuş olsa da onun kimliğini gösteren, varlığının tanınmasını sağlayan, kişiyi gündelik yaşam kültürünün bir parçası yapan ve iletişim dünyasının içine sokan en belirgin tanıtım sembolüdür (Ağırman, 1998: 123–143; Çelik, 2007: 9). Aslında her isim bir temennidir. Ona verilmek istenen şeklin bir göstergesi, yaşamıyla ilgili dileklerin bir yansımasıdır. Düşünülürse kişi ömrü boyunca belki de en çok kendi adını duyacaktır.

İsim verme geleneği başlı başına bir kültür unsurudur. Tarihsel sürece bakıldığında İslâmiyet'ten önceki dönemde genellikle doğa koşulları veya düşmanlarla başa çıkabilme gibi istekleri karşılayacak şekilde “Arslan, Kaya, Bozkurt, Timur” gibi güçlülük ve dayanıklılık vurgusu yapan isimler ön plâna çıkmıştır (Ağırman, 1998: 26). X. Yüzyıldan itibaren İslâmiyet'in Orta Asya'da yayılmasıyla birlikte ise yeni dinin ad koyma prensiplerine uyulmaya başlanmıştır (Açikel, 2003: 316). Bu dönemden günümüze kadar gelen süreçte isim konusundaki en etkin rolü dini inançlar oynamış, isimlere dinsel metinler kaynaklık etmiştir. Atanın soyunu-ismini devam ettirme adına çocuğa dede ya da baba isimlerinin verilmesi de başka bir yönelimdir (Çelik, 2007: 9). Bu durumda isimler bir duyguyu sembolize etmek, bir inanç unsurunu yansıtmak ya da bir hatırayı canlı tutmak gibi amaçlara hizmet etmektedir denilebilir. (Ağırman, 1998: 123–143).

İsimlere bakarak; toplumların dini ve milli inançları, duygu ve düşünce dünyaları, hayata yönelik amaçları gibi konularda fikir sahibi olabilmek mümkündür. Herhangi bir bölgede belli bir dönemde en çok hangi isimlerin

kullanıldığını bilmek aynı zamanda o bölgenin kültürel kimliğini de öğrenmek anlamı taşıyacaktır. Kullanılan isimlerde zaman içinde yaşanan değişimler ise ad verme gelenekleri üzerindeki dönüşüm ve değişimin göstergesi olacaktır (Açıkel, 2003: 311).

Sakız Şehir merkezi ile ilgili Temettuât defterlerindeki kayıtlarda vergi mükellefi olan kişilerin isimleri mevcuttur. Bunlar Müslim ve Gayr-i Müslimler için cinsiyetlerine göre ayrılarak tablolar halinde sunulmuştur.

4. 2. 2. 1. 1. Müslüman Erkek İsimleri

Sakız'da kullanılan Müslüman erkek isimleri ve kullanım sıklıkları Çizelge 5'te gösterilmektedir.

Çizelge 5. Müslüman Hanelerdeki Erkek Hane Reisi İsimleri

İsim	Adet	İsim	Adet
Ahmed	29	Salim	2
Mehmed	28	Abbas	1
Mustafa	28	Abdi	1
Ali	24	Abdullah	1
Hüseyin	16	Abdülkadir	1
Hasan	14	Ataullah	1
İsmail	14	Bahaeddin	1
Halil	12	Behcet	1
İbrahim	12	Dursun	1
Osman	10	Eyüp	1
Süleyman	9	Fethullah	1
Yusuf	7	Hâdî	1
Mahmud	6	Hasib	1
Edhem	5	İzzet	1
Emin	4	Kadir	1
Hamid	3	Lütfi	1
Musa	3	Memiş	1
Necib	3	Nimetullah	1
Ömer	3	Râif	1
Abdurrahman	2	Râsim	1

Atıf	2	Refed	1
Bekir	2	Reşid	1
Ferid	2	Saib	1
Haşim	2	Seyid	1
İlyas	2	Şaban	1
Kasım	2	Şakir	1
Latif	2	Şemseddin	1
Rıfat	2	Şevki	1
Rıfkı	2	Tahir	1
Salih	2	Turali	1

Çizelge 5'e göre toplamda 60 çeşit isim vardır ve bu çeşitlilik içinde ilk sırayı, 29 kişilik bir kullanım ile Ahmed almaktadır. Onu izleyen Mehmed ve Mustafa isimleri ise 28'er kişiye ad olmuş durumdadır. İsimlere bakılarak genel bir değerlendirme yapıldığında İslami isimlerin ağırlıkta olduğu görülür. Zira kullanım sıklığı açısından ilk üç sırayı alan Ahmed, Mehmed veya asıl şekliyle Muhammed ve Mustafa Hz. Peygamber'in isimleridir. Dört halifenin isimlerinden olan Ali, 24; Osman, 10; Ömer, 3 kişinin adıdır. Hz. Peygamber'in torunlarının isimleri olan Hüseyin, 16; Hasan, 14 kez isim olarak verilmiştir. Çeşitli peygamber adlarının yanı sıra Abdullah⁶³, Kadir, Lâtif gibi Allah'ın ad ve sıfatları ya da Hâmid gibi Hz. Muhammed'in lâkapları da yaygın bir şekilde kullanılan isimler arasındadır. İsimlerin neredeyse tamamının dinî nitelikte olması Sakız'daki Türklerin dinlerine olan bağlılık ve saygılarının bir ifadesi olarak yorumlanabilir.

Dinî motifler taşıyan isimlerin dışında kalanlar ise anlam yönünden oldukça güçlü ve aslında isim verilen kişide görülmek istenen tutum ve davranışları yansıtır niteliktedir. Bunlara örnek olarak; "soyu soppu temiz, nesli pak kimse" anlamındaki Necîb, "önde giden, yol gösteren anlamındaki Hâdî, "merhametli" demek olan Râif ya da "resim yapan" anlamındaki Râsim isimleri gösterilebilir. Kişinin aileye verdiği sevinç ve mutluluk duygusunun yanı sıra ömrünün güzel geçmesi dileği, Behcet isminde kendini bulmuştur.

⁶³ Türk Kültürü'nün etkisi altında kalarak Türklüğü benimseyen ve kendi isteğiyle İslâmiyet'i kabul eden Gayr-i Müslimlere Müslüman adları verilmiştir. Sonradan Müslüman olan bu gibi kişilerin baba adları kayıtlara "Allah'ın kulu" anlamında Abdullah olarak geçmiştir. Ancak kendisinin ya da babasının adı Abdullah olan her bireyi dönme olarak nitelenmek elbette ki doğru olmayacaktır. Bkz.: Nesrin Güllüdağ, "Sarıkamış Başköy'de Kişi Adları", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 12, Sayı 1, s. 82.

İslâmiyet'ten önceki dönemde sık olarak kullanılan çeşitli hayvan isimlerinin insanlara verilmesi şeklindeki alışkanlık, “karayağız at” anlamındaki Edhem adında varlığını korumaktadır. Dursun, eski dönemlerde birkaç kez çocuğu olup da yaşamayan ailelerin “bu yaşasın, ölmesin” anlamında verdikleri isimlerden biridir (Açıkel, 2003: 319).

Çizelgede görüldüğü üzere tam 29 kişinin ismi, 1'er kişilik kullanımlarla sadece o kişiye aittir. Bu durumda söz konusu kişilerin aile adı ya da lâkaplara gerek duyulmadan sadece isimleriyle de kolaylıkla tanınabildikleri yorumu yapılabilir. Müslümanlar arasından üç adet hane reisine iki isim birden verilmiştir. Bunlar; “Halil Rifat, “Mehmed Bahaeddin” ve “Ali Saib” isimleridir (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 2, 3, 16). Geri kalan Müslüman hane reislerinin hepsi birer isimle anılmışlardır. 1844 yılında Sakız Şehri'nde yaşayan Müslüman erkeklerin isimleri birkaç tanesi dışında günümüzde de yaygın bir biçimde kullanılmaktadır. Bu benzerliğin en büyük nedeni; şüphesiz isimlere daha çok dinî inançların, İslâmi motiflerin kaynaklık ediyor olmasıdır.

4. 2. 2. 1. 2. Müslüman Kadın İsimleri

Müslüman kadınlar tarafından kullanılan isimler ve bu isimlerin kullanım sıklıkları çizelgede gösterilmektedir.

Çizelge 6. Müslüman Hanelerdeki Kadın Hane Reisi İsimleri

İsim	Adet	İsim	Adet
Şerife	22	Emetullah	2
Dudu	13	Raliye	2
Aişe	10	Satı	2
Emine	9	Şefika	2
Fâtıma	9	Zahide	2
Adile	6	Zübeyde	2
Necibe	6	Bâla	1
Havva	5	Feride	1
Hûri	5	Gülsüm	1

Nefise	5	Hanife	1
Sada	5	Hediye	1
Selima	5	Kamile	1
Tahire	5	Kerime	1
Zehra	5	Lebâbe	1
Hatice	4	Nerima	1
Leyla	4	Nida	1
Refiye	4	Refika	1
Akile	3	Saadet	1
Hafize	3	Saliha	1
Rüveyde	3	Terkiye?	1
Seyide	3	Ummuhan	1
Zeyneb	3	Vesile	1
Cemile	2	Zekiye	1

Buna göre toplamda 46 çeşit isim vardır ve 22 kişilik bir kullanımla Şerife ilk sırayı almış durumdadır. 13 kişinin adı Dudu, 10 kişininki Aişe'dir. Sakız Şehrindeki 17 kadın ise kendi dışında kimsede olmayan isimlere sahiptir.

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse; kadın isimlerinde ahlâk ve din duygularının ağır bastığı söylenebilir. Zira “şerefli, mübarek, kutsal” anlamlarına gelen Şerife isminin kadınlar arasında en çok görülen isim olması bunun en büyük göstergesidir. “Güvenen ve güvenilen” anlamındaki Emine, “doğruluk gösteren, doğru” anlamındaki Âdile, “soyu sopu temiz” anlamına gelen Necîbe, “bütün, tam, eksiksiz” demek olan Kâmile ve “şefkatli, merhametli” anlamındaki Şefika isimleri ahlâki özelliklere yaptıkları vurgu ile dikkat çekmektedir. İslâmî motifler tıpkı erkek isimlerinde olduğu gibi kadın isimlerinde de açıkça görülebilir. Örneğin; Hz. Peygamber'in kızlarının adı olan Fâtıma 9, Zeyneb 3 kez kullanılmıştır. Yine Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fatma'nın lâkabı olan Zehra ve “cennet kızı” anlamındaki Hûrî yaygın olarak kullanılan isimler arasında yer almaktadır. Hz. Âdem'in zevcesi Havva'nın adı, Sakız'daki 5 kadına isim olmuştur. Bunların yanı sıra “çok beğenilen, en güzel” anlamındaki Nefise ya da “hoş, ince, nazik” anlamlarına gelen Rüveyde gibi isimlerin varlığı, kadın güzelliği ve zerafetine yapılan vurgunun göstergesidir. Kişinin rahat bir hayat sürmesi dileği, günümüzde de çok yaygın bir biçimde kullanılan Ayşe isminde ifade bulmuştur. Satı, eski

dönemlerde uzun süre çocuğu olmayan ya da olup da yaşamayan ailelerin doğacak olan çocuklarını çevrelerindeki bir yatıra, tekkeye ya da çocuğu yaşayan bir aileye adaması şeklindeki âdetin bir sonucudur (Açikel, 2003: 319).

4. 2. 2. 1. 3. Gayr-i Müslim Erkek İsimleri

Gayr-i Müslimlere ait haneler de tek tek incelenmiş ve vergi mükellefi olarak kaydedilen erkek hane reislerinin isimleri Çizelge 7’de gösterilmiştir.

Çizelge 7. Gayr-i Müslim Erkek Hane Reislerinin İsimleri

İsim	Adet	İsim	Adet
Yanni	78	Banali	1
Nikola	72	Barla	1
Yorgi	62	Batariko	1
Kostandi	59	Beneluyi	1
Andoni	56	Bolidero	1
Dimitri	43	Bosatori	1
Bandeli	28	Deyako	1
Estemati	21	Domeniko	1
Jorji	21	Efrando	1
Estefani	18	Estavri	1
Todori	18	Estavrinaki	1
Esterati	15	Fezni	1
Aleksanderi	14	Halbi	1
Manoli	14	Kalovkor	1
Anderya	13	Kaloyar	1
Janni	13	Kalviro	1
Alyoni	11	Kardamiliri	1
Benayoti	10	Karloftoli	1
Frangoli	10	Keniseryo	1
Sideri	9	Kofo	1
Mihali	8	Komaki	1
Mimalyo	7	Kosta	1
Petro	7	Kozi	1
Bandeya	5	Lazar	1
Hristofi	5	Legano	1
Master	5	Lokaki	1
Matyo	5	Lorenci	1

Yakomi	5	Luis	1
Alyondi	4	Luizo	1
Emrozi	4	Magandi	1
Kiryako	4	Maksima	1
Leronci	4	Maryo	1
Marko	4	Maryogo	1
Pavli	4	Maryore	1
Estavrino	3	Marzoya	1
Nikolo	3	Masko	1
Senodi	3	Maskoyanni	1
Vasili	3	Matoma	1
Yalori	3	Mihalid	1
Bako	2	Nefteneli	1
Kozoye	2	Nikolaki	1
Kripali	2	Nikota	1
Lefteri	2	Parteneyu	1
Linardi	2	Pataloka	1
Marki	2	Pavlo	1
Mavro	2	Paye	1
Mimalaki	2	Pematri	1
Nacyo	2	Pili	1
Pedi	2	Regarto	1
Tedori	2	Salmayako	1
Yorgaki	2	Saryo	1
Yorya	2	Senefya	1
Agusto	1	Sergi	1
Akbaraki	1	Todoraki	1
Aleksi	1	Tomazi	1
Angonoşti	1	Usbeyonorto	1
Apostoli	1	Vasiliki	1
Aprito	1	Vilasto	1
Asiyero	1	Yola	1
Atnaşi	1	Yolazeri	1
Bacont	1	Yorga	1
Baderili	1		

Çizelgede görüldüğü gibi Sakız Şehri'nde yaşayan Gayr-i Müslim sayısının fazlalığı, isim çeşitliliğine de yansımış ve 123 çeşit isim ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında birinci sırada 78 kişi tarafından kullanılan Yanni ismi vardır. Nikola 72, Yorgi 62, Kostandi 59 kişi ile sıralamadaki yerlerini alırken; Andoni 56, Dimitri de 43 kişiye isim olmuş durumdadır. 72 kişi adını kimseyle paylaşmamakta ve sadece kendisi için söylenen isimleri

kullanmaktadır. Sakız şehir merkezindeki Gayr-i Müslimler içinde Rumlar, Lâtinler ve Yahudiler bulunmaktadır. Dolayısıyla isimler de bu etnik yapıyı yansıtır niteliktedir. Zira kayıtlarda Yanni, Dimitri, Nikola gibi genelde aşına olunan Rum isimlerinin yanı sıra Pavlo, Domeniko gibi Lâtin isimleri de mevcuttur (Kekeç, 2009: 68). Ancak temettuât defterindeki kayıtlar mahalle mahalle ayrılmadığı ya da bazılarında olsa da tüm isimlerin yanında kişilerin etnik durumlarını belirten herhangi bir ibare yer almadığı için çizelgede yer alan erkek isimlerinin tamamını etnik açıdan analiz edebilmek ne yazık ki mümkün değildir.

4. 2. 2. 1. 4. Gayr-i Müslim Kadın İsimleri

Çizelge 8 incelendiğinde Sakız Şehri'nde yaşayan vergi mükellefi Gayr-i Müslim Kadınların isimleri ve bunların kullanım sıklıkları görülecektir.

Çizelge 8. Gayr-i Müslim Kadın Hane Reisleri

İsim	Adet	İsim	Adet
Maruka	30	Aksa	1
Marya	25	Aksenoko	1
Lola	23	Alatalo	1
Resino	22	Anastasi	1
Angelika	20	Anceli	1
Ergiri	17	Andoto	1
Katerina	16	Angeruka	1
Angero	12	Arigo	1
Franko	12	Arlito	1
Arino	11	Aryeto	1
Marligo	11	Asati	1
Bato	10	Avristo	1
Todorola	8	Aylomo	1
Zino	8	Babarya	1
Ezmaranda	6	Balamonet	1
Zeranilo	6	Balide	1
Kaluda	5	Baraklisa	1
Margarito	5	Batkolo	1

Marulo	5	Berdelika	1
Kokona	4	Direrto	1
Loksanderi	4	Dorya	1
Sofola	4	Dursula	1
Batolya	3	Epiriri	1
Elenice	3	Eriyir	1
Estemato	3	Erniro	1
Mimena	3	Espinalya	1
Marlito	2	Estavrola	1
Raşkoga	2	Estelya	1
Simu	2	Estelyano	1
Sivasti	2	Estemako	1
Yanyo	2		

Buna göre toplamda 61 çeşit isim vardır. Maruka 30, Marya 25, Lola 23 kişilik kullanımlarla isim listesinde ilk üç sırayı almaktadır. 22 kişinin ismi Resino, 20 kişinin ise Angelika'dır. Sadece kendinin kullandığı isimlere sahip olan kadınların sayısı 30'dur.

4. 2. 2. 2. Aile İsimleri

Soyadı Kanunundan önceki dönemde aile isimleri, kişilerin soylarını belirtmek, onları daha net bir biçimde tanıtabilmek için kullanılmış; soyadı işlevi görerek toplum içindeki akrabalık ilişkilerini ortaya koymuştur.

5141 Numaralı ve 1260 (1844) Tarihli Temettuât Defterinde bazı hane reisleri aile isimleri ile birlikte kaydedilmiştir. Bunlar Müslüman ve Gayr-i Müslimler için tespit edilerek ayrı çizelgeler halinde sunulmuştur.

4. 2. 2. 2. 1. Müslüman Aile İsimleri

Müslüman hanelerde kayıtlı kişiler için kullanılan aile isimlerinin neredeyse tamamı sonuna –zâde eklenerek oluşturulmuş isimlerdir. Sadece biri için –oğlu kullanılmıştır.

Müslümanlara ait 22 değişik aile ismi tespit edilmiştir. Ancak buradan yola çıkarak Sakız'da yaşayan Müslüman ailelerin sayısının 22 olduğu sonucuna ulaşmak doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Zira tüm kayıtlar aile adı ile birlikte verilmemiş, büyük çoğunluğu sadece baba adları kullanılarak kaydedilmiştir.

Tespit edilen aile isimleri Çizelge 9'da gösterilmiştir.

Çizelge 9. Müslümanlara Ait Aile İsimleri

Aile İsmi	Adedi
Mollazâde	4
Fescizâde	3
Sulbinezâde	3
Alaybeyizâde	2
Kartuzâde	2
Bardakcızâde	1
Bayazidzâde	1
Bestezâde	1
Biraderzâde	1
Doktorzâde	1
Eflakzâde	1
Kabamalizâde	1
Kahramanzâde	1
Kantarcızâde	1
Kasımpaşazâde	1
Limnilizâde	1
Mühürdarzâde	1
Osmanzâde	1
Paşazâde	1
Pehlivanzâde	1
Resmoluzâde	1
Sultanoğlu	1

Müslümanlara ait aile isimlerinin verildiği Çizelge 9'dan anlaşıldığı üzere söz konusu aile adlarının farklı hanelerde tekrar etme sıklıkları Sakız'daki akrabalık ilişkilerine ışık tutmaktadır. Buna göre dört hanenin kaydında "Mollazâde" adı geçmektedir. Üç hane birbirine "Fescizâde" ve "Sulbinezâde" adları ile bağlanırken "Alaybeyizâde" ve "Kartuzâde", Adları

ikişer hane arasındaki akrabalık bağı gözler önüne sermektedir. Defterde kaydı bulunan diğer aile adları sadece birer kez kullanılmıştır.

Aile adlarının genelde kişilerin uğraştığı işlerle alâkalı olduğu görülmektedir. Zira “Mollazâde”, “Fescizâde”, “Alaybeyizâde”, “Bardakcızâde”, “Doktorzâde”, “Kantarcızâde”, “Mühürdarzâde” gibi adlar bir yandan aileye mensup kişilerin meslekleri hakkında ipucu verirken bir yandan da söz konusu ailenin toplum içinde tanınmasını sağlayan ve onu diğerlerinden ayıran önemli birer sembol olmuştur.

Bunların yanı sıra “Eflakzâde”, “Kabamalizâde”, “Kasımpaşazâde”, “Limnilizâde”, “Resmoluzâde” gibi coğrafi adlar kullanılarak kişilerin nereli oldukları hakkında bilgi veren ve onların toplum içindeki tanıtımını bu şekilde yapan aile adları da mevcuttur.

Kişilerin ortaya çıkan yönleri, belli özellikleri de aile adı olarak kullanılabilmiştir. Örneğin; aile bireylerinden birinin gösterdiği bir cesaret “Kahramanzâde” adıyla taçlandırılmış olmalıdır.

4. 2. 2. 2. Gayr-i Müslim Aile İsimleri

Gayr- i Müslim hane kayıtları incelendiğinde çok az kişinin baba adı ile birlikte kaydedildiği görülmüştür. Bunun yerine tercih edilen yöntem kişilerin ya sadece isimleri ile ya lâkapları ile ya da aile isimleri ile birlikte kaydedilmesidir. Bunlar arasında en yaygın kullanım ise aile adlarının verilmesi olmuştur.

Gayr-i Müslimlere ait aile isimleri Çizelge 10’da gösterilmektedir.

Çizelge 10. Gayr-i Müslimlere Ait Aile İsimleri

İsim	Adet	İsim	Adet
Dolli	7	Bataki	1
Eskilici	7	Benmazi	1
Melkna	5	Beraşkove	1

Sukarasto	5	Bertaki	1
Karamanni	4	Bolna	1
Malko	4	Canboryatli	1
Papide	4	Cokala	1
Petrokokno	4	Corya	1
Aksenaki	3	Damarito	1
Galatel	3	Damyano	1
Kanbela	3	Danerya	1
Yorgala	3	Debri	1
Absaradi	2	Delamonya	1
Acnknaki	2	Dorya	1
Aksila	2	Eflamoraki	1
Bangalo	2	Ergiraki	1
Basyanni	2	Esbinca	1
Boco	2	Eskalasteri	1
Burya	2	Eskarina	1
Canko	2	Eskilina	1
Eskabnaka	2	Estalaro	1
Estalari	2	Estanaki	1
Estataki	2	Estangola	1
Foforandi	2	Estavrinaki	1
Gordato	2	Estavrino	1
Kocolya	2	Eskali	1
Manko	2	Evrefatna	1
Midelli	2	Ezmaki	1
Molika	2	Gofnata	1
Nezi	2	Gavargoli	1
Patalya	2	Gortako	1
Tomazi	2	Harkosi	1
Yorenya	2	Kacanorita	1
Absata	1	Kacari	1
Absilo	1	Kacnaki	1
Ahberoya	1	Kadalya	1
Aksa	1	Kadamanona	1
Aksena	1	Kalamata	1
Albasoma	1	Kalamo	1
Alboma	1	Kaliri	1
Alimeto	1	Kalagoriya	1
Angerena	1	Kalonadata	1
Anyazi	1	Kaloro	1
Armenazo	1	Kaluzeta	1
Ayostolari	1	Kanbaki	1

Babidena	1	Karamanuta	1
Balgano	1	Karayanni	1
Balgari	1	Karderi	1
Bangalaki	1	Kardeya	1
Bangalo	1	Kargamoza	1
Karmu	1	Karlo	1

Hane reislerinin genelde aile adları ile birlikte kaydedilmiş olmalarının yanı sıra Gayr-i Müslim nüfusun fazlalığı da aile adlarına yansımış durumdadır. Kayıtlar incelendiğinde 102 farklı aile adı ortaya çıkmıştır.

“Dolli” ve “Eksilici” Adlarının birbirine bağladığı yedişer farklı hane vardır. Beşer hane “Melkna” ve “Sukarasto” Adlarını taşıırken “Karamanni”, “Malko”, “Papide” ve “Petrokokno” dörder haneye ad olmuştur. Çizelge incelendiğinde birbiriyle akraba olan hanelerin sayısının oldukça fazla olduğu görülecektir. Kayıtlara göre sadece birer aile tarafından kullanılan 69 adet aile adı mevcuttur.

4. 2. 2. 3. Unvan ve Sıfatlar

İsimler ile birlikte kullanılan unvan ve sıfatlar toplum düzeni içinde kişinin bulunduğu yeri belirtmesi ve diğerlerinin kişiye olan davranış biçimini şekillendirmesi açısından son derece önemlidir. Bu durumda kişinin toplum içindeki statüsüyle alâkalı olan ve nezakete yönelik bir hitap biçimini belirten unvanlar aynı zamanda toplumun sosyal, kültürel ve ekonomik özelliklerini de yansıtmaktadır denilebilir.

4. 2. 2. 3. 1. Müslüman Erkek Unvanları

Müslüman hane reislerinin isimlerinin yanına eklenen unvanlara bakıldığında insanların birbirlerine olan hitap şekillerini, ekonomik durum ya da eğitim düzeyi gibi sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel özelliklerin belirlediği görülmüştür.

Çizelge 11 Sakız şehir merkezindeki Müslüman erkekler için kullanılan unvanları göstermektedir.

Çizelge 11. Müslüman Erkeklerle Ait Unvanlar

Unvan	Adedi
Ağa	153
Efendi	47
Bey	14

Buna göre 153 kişi ile en yaygın kullanım alanına sahip olan “ağa”; geniş topraklara sahip, halk arasında sözü geçen ve genelde okuryazar olmayan kişilere verilen bir unvandır⁶⁴. Buradan hane reisi olan Müslüman erkeklerin çoğunun arazi sahibi olduğu ya da tarımla uğraştığı çıkarımı yapılabilir. “Ağa”nın aksine eğitim görmüş kişiler için kullanılan “efendi” unvanı 47 kez geçmiştir. 14 kişinin adının yanında ise bir saygı ifadesi olarak günümüzde de çok sık kullanılan “bey” unvanı bulunmaktadır.

4. 2. 2. 3. 1. Müslüman Kadın Unvanları

İncelenen defterde kadınlar için kullanılan unvanları görmek de mümkün olmuştur. Hane reisi olarak kaydedilmiş Müslüman kadınların unvanları Çizelge 12’de gösterilmektedir.

Çizelge 12. Müslüman Kadınlara Ait Unvanlar

Unvan	Adedi
Hanım	124
Kadın	17
Hatun	1

Şehir Merkezi’nde yaşayan Müslüman kadınlar için en fazla kullanılan unvanın “hanım” olduğu görülmüş ve bu fazlalık Sakız Şehri’nde yaşayan kadınların ekonomik açıdan rahat bir noktada oldukları izlenimini yaratmıştır.

⁶⁴ <http://tdkterim.gov.tr> (07.11.2010).

Zira “Hanım”; toplumsal durumu iyi, varlığı yerinde olan ve bu sayede de hizmetinde çalışanları bulunan kişilere verilen bir unvandır⁶⁵. 17 kişi için kullanılmış olan “kadın” unvanı ise analık veya ev yönetimi konusunda sahip olunması gereken tüm bilgi ve becerilere sahip olan⁶⁶ ve bu açıdan bakıldığında da aslında kendi işini kendi yapan, hizmetinde çalışanları olmayan kişileri nitelemektedir. Müslüman kadınlar arasında sadece bir kişi için “hatun” unvanı kullanılmıştır. Bu kişi “Cezayirli Hasan Paşa Vakfının Mütevelliyesi Cemile Hatun”dur (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 21).

4. 2. 2. 3. Gayr-i Müslimlere Ait Unvanlar

Müslümanlarda olduğu gibi Gayr-i Müslimlerde de isimlerle birlikte sıklıkla kullanılan bir takım ifadeler vardır ve bunlar Çizelge 13’te gösterilmiştir.

Çizelge 13. Gayr-i Müslimlere Ait Unvanlar

Unvan	Adedi
Mise	48
Mike	36
Acci	25
Papa	17

Çizelgede de görüldüğü üzere 48 farklı isimde “Mise” kelimesi geçerken 36 adet isim “Mike” kelimesi ile birlikte anılmıştır. “Acci” 25, “Papa” ise 17 kişiye unvan olmuştur.

Tüm çabalara rağmen Rum isimleri ve unvanları ile ilgili bilgiye sahip olunmaması nedeni ile söz konusu unvanlar hakkında herhangi bir yorum yapılamamıştır.

⁶⁷<http://tdkterim.gov.tr> (07.11.2010).

⁶⁸<http://tdkterim.gov.tr> (07.11.2010).

4. 2. 2. 3. 4. Müslümanlara Ait Sıfatlar

Kişi isimlerinin yanında “bey” ya da “hanım” gibi daha çok nezaket bildiren unvanların dışında sahip olunan bir takım özelliklere vurgu yapan bazı sıfatlar da bulunmaktadır. Müslüman isimlerinin yanında yer alan bu sıfatlar Çizelge 14’te gösterilmiştir.

Çizelge 14. Müslümanlara Ait Sıfatlar

Unvan	Adedi
Elhac	27
Seyyid	23
Devletlü	4
Beliğ	1
Hâcce	1
Murâbit	1

Buna göre kişinin hacca gittiğini belirtmek amacıyla 27 adet erkek isminin yanında “elhac”, 1 adet kadın isminin yanında ise “hâcce” kelimesi kullanılmıştır. 23 farklı ismin yanına gelen “seyyid” sözcüğü ileri gelen, bey, ağa, efendi gibi anlamlarının yanı sıra Hz. Muhammed’in torunu Hz. Hasan’ın soyundan olan kişileri belirtmek amacıyla da kullanılan bir sıfattır (Kepecioğlu, 1999: 298). 4 kişinin adı “devletlü” kelimesi ile anılmıştır ki bu, refah içinde olan büyük rütbe sahiplerine, hanedana doğrudan ya da hısımlık sureti ile mensup olanlara verilen bir unvandır (Sertoğlu, 1986: 83–84). “Beliğ” düzgün ve güzel konuşma özelliğini niteleyen bir ifade olarak kullanılırken (Devellioğlu, 2005: 82) “Murâbit” ibadete bağlı kimselerin, şeyh ya da dervişlerin unvanıdır (Devellioğlu, 2005: 684).

4. 2. 2. 4. Lâkaplar

Lâkaplar kişinin adının yanına eklenen hatta çoğu zaman adının yerine kullanılan ve kişiyi diğerlerinden ayırt etmeye yarayan sözcüklerdir.

Başlangıçta belli bir kişiyi tanıtmak için kullanılan herhangi bir lâkap zaman içinde ilgili kişinin mensubu olduğu tüm aile hatta sülaleyi de kapsayabilmiştir.

4. 2. 2. 4. 1. Müslümanlara Ait Lâkaplar

Defter kayıtlarının incelenmesi ile Müslüman hane reisleri için tespit edilen lâkaplar aşağıdaki çizelgede gösterilmiştir.

Çizelge 15. Müslümanlara Ait Lâkaplar

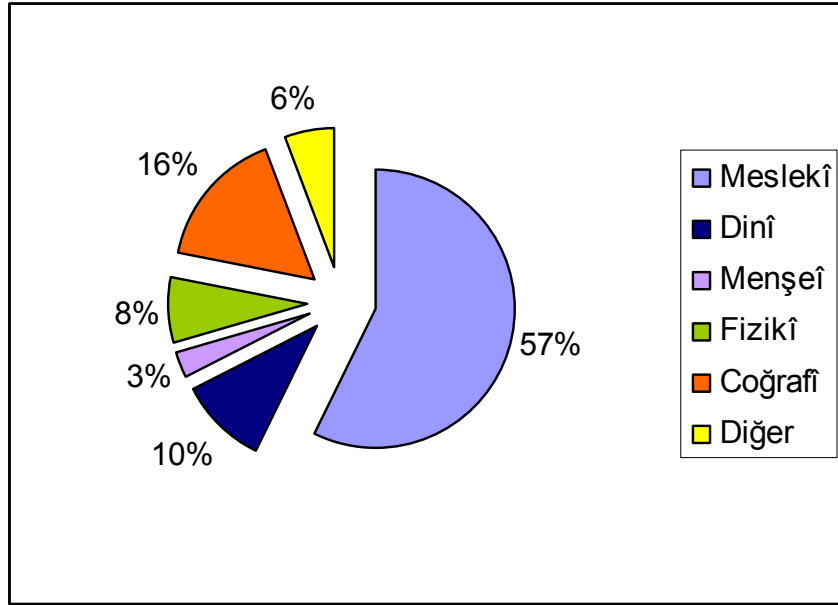
Lâkap	Adet	Lâkap	Adet
Çavuş	7	Duhancı	1
Kapdan	7	Fırıncı	1
Hoca	4	Gümrükcü	1
Babuşcu	3	Kahraman	1
Hacı	3	Kalaycı	1
Kıptî	3	Kapucu	1
Usta	3	Kara	1
Uzun	3	Kasap	1
Bakkal	2	Kâtip	1
Bâz-Bân	2	Kayalı	1
Çolak	2	Kazdağlı	1
Çoraplı	2	Kethüdâ	1
Demirci	2	Kızılhisarlı	1
Emir	2	Kuru	1
Gavs	2	Küçük	1
Giridî	2	Lala	1
Hafız	2	Limnili	1
Hamamcı	2	Menemenli	1
Kalebent	2	Molla	1
Moravi	2	Mulâzım	1
Terzi	2	Muhafız	1
Yüzbaşı	2	Muhtar-ı Evvel	1
Ambarcı	1	Muhtar-ı Sâni	1
Aslan	1	Müderris	1
Azâ Müdürü	1	Nakib	1
Bebeli	1	Onbaşı	1
Berber	1	Öksüz	1
Beste	1	Sarac	1
Candarlılı	1	Saryotlu	1

Cerrah	1	Serabollu	1
Çelebi	1	Şeyh	1
Çeşmeli	1	Tacir	1
Çıkrıkçı	1	Tahmisci	1
Damad	1	Talabzalı	1
Değirmenci	1	Topçu Mirliva	1
Derviş	1	Yanyalı	1

Buna göre Müslümanlara ait 72 çeşit lâkap mevcuttur. Bunlar kişi adları ile birlikte kullanılarak söz konusu şahsın tanınmasını sağlamakta, kalabalık içinde bulunan “birini” tarif etmenin en kolay yolunu oluşturmaktadır.

Çizelge incelendiğinde bazı lâkapların birden fazla kişi için kullanıldığı görülecektir. Nitekim “Çavuş” ve “Kapudan” lâkaplarını taşıyan 7’şer kişi bulunmakta iken “Hoca” lâkabi 4 kişi için kullanılmıştır. 3’er kişi “Babuşcu”, “Hacı”, “Kıptî”, “Usta” ve “Uzun” lâkapları ile anılmaktadır. 2’şer kişi tarafından paylaşılan lâkapların sayısı da oldukça fazladır. Lâkaplar kişilerin baskın özellikleri, öne çıkan yanları dikkate alınarak oluşturulan tanıtıcı semboller olduğuna göre aynı meslekle uğraşan, aynı menşee sahip olup çoğunluğun içinde bu yönleriyle belirginleşen ya da aynı fizikî özelliği ile dikkat çeken kişiler aynı lâkapla anılmıştır. Burada ayırt edici olan elbette ki kişi adları olacaktır.

Tıpkı aile adlarında olduğu gibi lâkaplara da meslekî durum, coğrafî ya da fizikî özellikler gibi etkenler yön vermiş ve farklı lâkap türleri ortaya çıkmıştır. Müslümanlara ait lâkapların türleri Şekil 3’te gösterilmektedir.

Şekil 3. Müslümanlarca Kullanılan Lâkapların Türleri

Sakız'da kullanılan lâkaplara meslekler damgasını vurmuştur denilebilir. Zira Meslekî lâkaplar % 57'lik bir oranla en fazla kullanılan tür olmuştur. "Berber Ali" ya da "Babuşcu İbrahim" örneklerinde olduğu gibi adları mesleklerle birlikte kullanmak bir kişiyi tanıtmamanın belki de en kolay yolu olarak tercih edilmiştir. "Ambarcı, Babuşcu, Bakkal, Bâzbân, Berber, Cerrah, Çavuş, Çıkrıkçı, Değirmenci, Duhancı, Emir, Fırıncı, Gavs, Gümrükcü, Hamamcı, Kalaycı, Kalebent, Kaptan, Kapıcı, Kasap, Katip, Kethüda, Lala, Mülâzım, Muhtar-ı Evvel, Muhtar-ı Sâni, Müderris, Nakib, Onbaşı, Sarac, Tacir, Tahmisci, Demirci, Terzi, Usta, Yüzbaşı" kişilerin meslekleri baz alınarak ortaya çıkmış olan lâkaplardır.

Çeşitli nedenlerle bir yerden başka bir yere göç eden kişilerin toplum içindeki ayırt edici özellikleri elbette geldikleri yerler olacaktır. "Candarlılı, Çeşmeli, Giridî, Kayalı, Kazdağlı, Kızılhisarlı, Limnili, Menemenli, Moravî, Saryotlu, Serabollu, Talabzalı, Yanyalı" % 16'lık bir oranla kullanım sıklığı açısından ikinci sırada yer alan coğrafi lâkaplardır.

% 10'luk bir kullanım alanına sahip olan "Derviş, Hacı, Hafız, Hoca, Molla, Şeyh" gibi lâkaplar meslekî grupta değerlendirilebilecekleri gibi asıl öne çıkan yanları dinî özellikleridir.

“Çolak”, *Kara, Kuru, Küçük, Uzun* örneklerinde olduğu gibi sahip olunan belirgin fizikî özellikler de lâkaplara etki etmiştir.

Menşee bildiren “*Kıptî*” de % 3 lük bir oranla lâkaplar arasındaki yerini almış durumdadır.

“*Aslan, Beste, Çelebi, Çoraplı, Damad, Kahraman, Öksüz*” gibi lâkaplar diğer şekilde değerlendirilmiştir.

4. 2. 2. 4. 2. Gayr-i Müslimlere Ait Lâkaplar

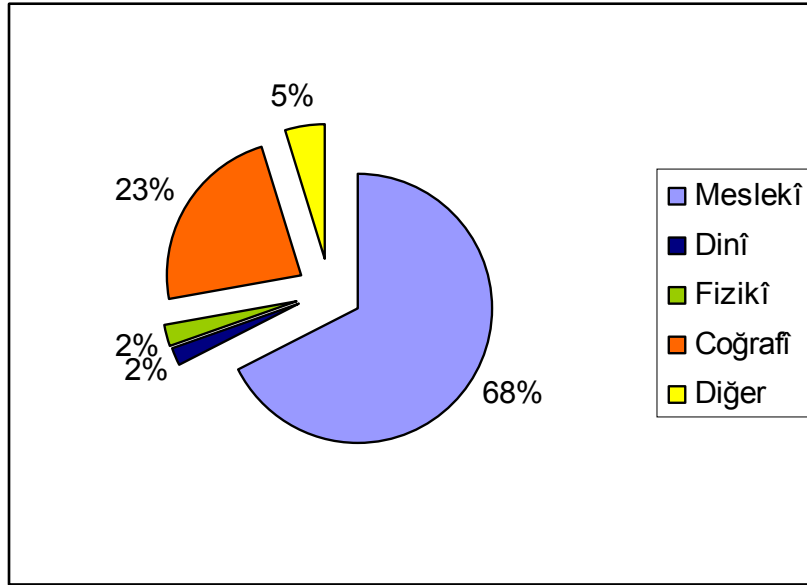
Sakız Şehri’nde bulunan Gayr-i Müslim hane reislerinin isimleri ile birlikte kullanılan lâkaplar çizelgede sunulmuştur.

Çizelge 16. Gayr-i Müslimlere Ait Lâkaplar

Lâkap	Adedi
Mastakili	8
Babuşcu	5
Bazarbaşı	5
Duhancı	3
Tabib	3
Bakkal	2
Kapdan	2
Mimar	2
Tiryaki	2
Ayo Yorgili	1
Balıkçı	1
Berber	1
Boyacı	1
Çolak	1
Debbağ	1
Demirci	1
Keşiş	1
Sükkerci	1
Temyanalı	1
Ustabaşı	1

Çizelge 16'ya göre Gayr-i Müslimlere ait 20 çeşit lâkap bulunmaktadır. Gayr-i Müslimler nüfus miktarı açısından değerlendirildiğinde Müslümanlara oranla oldukça fazla sayıda olsalar da bu fazlalık lâkap çeşitliliğine yansımamıştır. Zira Gayr-i Müslimler genel anlamda lâkapları ile birlikte değil ya yalın isimleri ya da aile adları ile kaydedilmişlerdir.

Var olan lâkaplar içinde 8 kişi için kullanılmış olan “Mastakili” ilk sırayı almış durumdadır. 5 kişi “Babuşcu”, 5 kişi “Bazarbaşı”, 3'er kişi “Duhancı” ve “Tabib”, 2'şer kişi de “Bakkal”, “Kaptan”, “Tiryaki” ve “Mimar” lâkapları ile anılmaktadır. Sadece 1'er kişi tarafından kullanılan 11 adet lâkap bulunmaktadır.

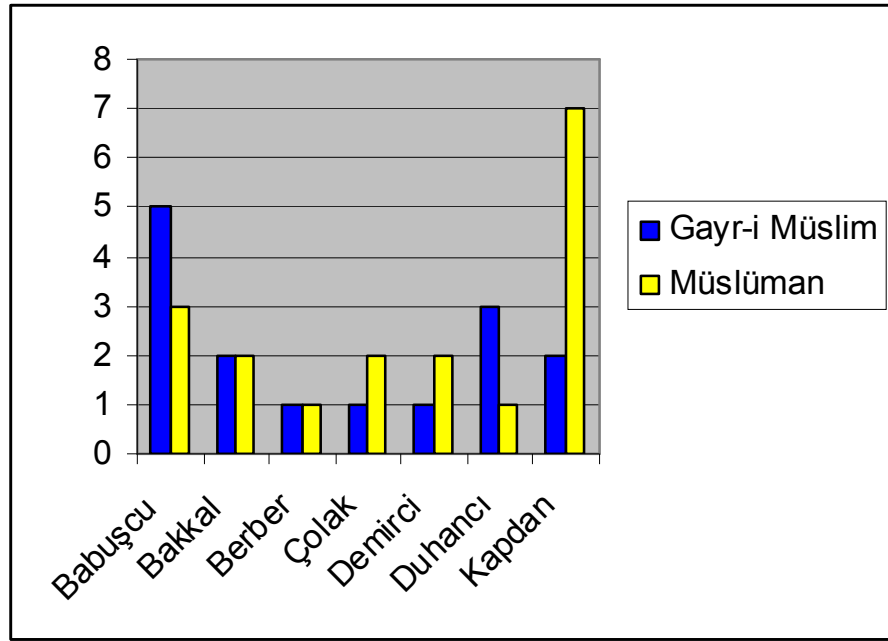

Şekil 4. Gayr-i Müslimlerce Kullanılan Lâkapların Türleri

Tıpkı Müslümanlar gibi Gayr-i Müslimler de kişileri tanıtmamanın en etkili yolu olarak isimlerin yanına kişilerin mesleklerini eklemeyi seçmiş olmalıdır. Zira “Babuşcu, Bazarbaşı, Bakkal, Balıkçı, Berber, Boyacı, Debbağ, Duhancı, Kaptan, Mimar, Şekerci, Tabib, Demirci, Ustabaşı” gibi meslekî lâkaplar % 68’lik bir oranla ilk sırada yer almaktadır. “Mastakili” ve “Ayo Yorgili” şeklinde kullanılan coğrafi lâkapların oranı % 23’dür. “Keşiş” dinî, “Çolak” fizikî özellikleri ile % 2 oranında kullanılmıştır. Bu gruplandırılmaların dışında kullanılan lakaplar ise % 5’lik bir orana sahiptir.

4. 2. 2. 4. 3. Lâkapların Benzerlik ve Farklılıkları

Aynı yerleşim yerinde bir arada yaşayan Müslüman ve Gayr-i Müslimlerin temelde farklı kültürlere sahip olmaları onların bir takım benzerlikleri paylaşmadıkları anlamına gelmemektedir. Örneğin; her iki tarafta da kişileri ayırt etmede meslek, memleket, din ve dış görünüm gibi özellikler temel alınmıştır. Dahası bazı lâkaplar hem Müslüman hem de Gayr-i Müslim hane reisleri için ortak kullanılmıştır.

Şekil 5. Ortak Kullanılan Lâkaplar

Buna göre kullanım sıklıkları farklı olsa da kişi adlarını meslekî açıdan niteleyen “Babuşcu, Bakkal, Berber, Duhancı, Kaptan ve Demirci” ile fizikî özelliğe vurgu yapan “Çolak” her iki tarafta da kullanılan lâkaplardır.

Lâkaplar konusunda benzerlikler görüldüğü gibi bir takım farklılıklar da söz konusudur. Müslümanlardakinin aksine Gayr-i Müslimlerde menşee bildiren ya da kişilerin bazı içsel özelliklerini yansıtan lâkaplara rastlanmamaktadır.

4. 3. Sakız Şehir Merkezi'nin İktisadi Özellikleri

İnsanların yaşamlarını sürdürebilmeleri için bir takım maddi imkânlarla sahip olmaları gerekmektedir. Bu maddi imkânlar kimi zaman tarımsal faaliyetler ile sağlanırken kimi zaman hayvancılık, kimi zaman ise ticaret ile uğraşılarak elde edilmektedir. Hane reislerinin gelir kaynaklarını tek tek veren temettuât defterleri söz konusu kaynakların niteliklerini de açıkladığı için hangi kaynağın ne oranda kazanç sağladığı açıkça görülebilmektedir.

Çalışmaya kaynaklık eden defter kayıtları incelendiğinde Sakız Şehri sakinlerine genel anlamda gelir sağlayan iki kaynaktan birinin ticaret diğ erinin ise tarım olduğu tespit edilmiştir. XIX. Yüzyıl Osmanlı ekonomisi genel anlamda tarım ve hayvancılığa dayandığı halde Sakız'da hayvansal faaliyetlerle ilgili bilgiye yok denecek kadar az rastlanmıştır. Zira inceleme alanı olarak şehir merkezi seçilmiştir. Bunun yanı sıra şehir merkezinin bulunduğu alanın bir ada olması da coğrafi koşulları sınırlandırmış durumdadır. Bu noktada hayvancılık ile ilgili bilgilerin defterde yer almaması doğal karşılanmalıdır. 1.296 adet hanenin içinde hayvan ile ilgili tek kayıt Müslüman vergi mükelleflerinin bilgilerinin yer aldığı bölümde 1 numaralı hanede bulunmaktadır. Buna göre “*asâkir-i manzume-i şahane topçu mirliva devletlü elhac Emin Bey Hazretleri*” tarla, bahçe dolab gibi gelir kaynaklarının dışında 50 re's⁶⁷ şeklinde kaydedilmiş sağmal keçiye de sahiptir (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 2). Elde edilen veriler söz konusu kişi dışındaki hane reislerinin tarım, ticaret ya da her ikisi ile birlikte uğraştıkları ancak hayvancılıkla ilgili bir faaliyetlerinin olmadığı yönündedir. Bunun yanı sıra idari ve askeri alanlarda görev yapan hane reislerine rastlamak da mümkündür.

İncelenen defterde toplam 1.296 hane vardır. Bu 1.296 hane içinde gelir kaynağı olarak sadece toprak ya da sadece dükkân sahibi olanlar olduğu gibi bu mal varlıklarının her ikisine birden sahip olanlar da mevcuttur. Örneğin; 3 numaralı hanede oturan “*mal kâtibi Mahmud Beliğ Efendi Hazretlerinin*” 14 kulaç tarlası, 20 kulaç bahçesi, 7 kulaç bağı ve 1 adet

⁶⁷ Re's; baş, kafa anlamına gelmektedir. Bkz.: Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara 2005, Aydın Kitabevi, s.886.

bakkal dükkânı bulunmaktadır (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 2). 8 numaralı hanede ikamet eden “*Bayazidzâde Ali Ağa'nın veledi Ömer Efendi'nin*” 43 kulaçlık tarlası dışında bir geliri kaydedilmemiştir (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 3). 164 numaralı hanede bulunan “Musa Çavuşun veledi Mehmed Ağa”nın ise tek gelir kaynağı babuşcu dükkânıdır (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 19)

Sakız Sakinlerinin iktisadî durumları değerlendirilirken önce meslekî yapıları incelenmiş, ardından sahip olunan dükkânlar ve gelir sağlayan diğer binalar ele alınmıştır. Tarıma ait bilgilerin paylaşımı hane reislerinin sahip oldukları toprakların türlerine göre yapılmıştır. Vakıflara ayrılan kaynaklar ve Sakız Şehir Merkezi'nde bulunan tüm gayrimenkullerin kıymet ve temettuâtları gibi bilgiler de yine bu bölümde yer almıştır.

4. 3. 1. Meslekî Yapı

Kişilerin sahip oldukları mesleklere çoğu zaman yetenekler ve ilgi alanları yön verse de kimi meslekler, içinde bulunulan koşullar doğrultusunda tesadüfî olarak icra edilmekte kimi meslekler geleneksel bir yöntemle aile büyüklerinden çocuklara geçmekte kimi mesleklere ise yaşanan coğrafya damgasını vurmaktadır. Zira kırsal yerleşmelerin aksine şehirler, sahip oldukları imkân ve şartlar doğrultusunda daha zengin seçenekler oluşturan ve bu sayede de sosyo-ekonomik hayatın hareketliliğini sağlayabilen yerlerdir. Örneğin; herhangi bir köyde sahip olduğunuz iki seçenekten biri hayvancılıkla uğraşmak diğeri ise çiftçilik yapmak iken şehir yaşamı farklı iş kolları arasında tercih yapma şansını sunmaktadır.

Sakız şehrinde de çiftçilik dışında uğraşılan bir takım iş kolları mevcuttur.

4. 3. 1. 1. Müslümanlara Ait Meslekler

Vergi mükellefi Müslümanlara ait lâkapların incelenmesi ile ortaya çıkan meslek isimleri Çizelge 17'de gösterilmektedir. Soyadının olmadığı ve

aynı ismin birden çok kişide bulunduğu bir ortamda kişileri tanıtmamanın ve diğerlerinden ayırmanın belki de en basit yolu olarak isimlerin yanına meslekleri de yazılmış; kullanılan bu yöntem gerek sosyal gerekse ekonomik hayatın en önemli şekillendiricilerinden biri olan meslekler hakkında fikir sahibi olmayı mümkün kılmıştır.

Çizelge 17. Müslümanlara Ait Meslekler

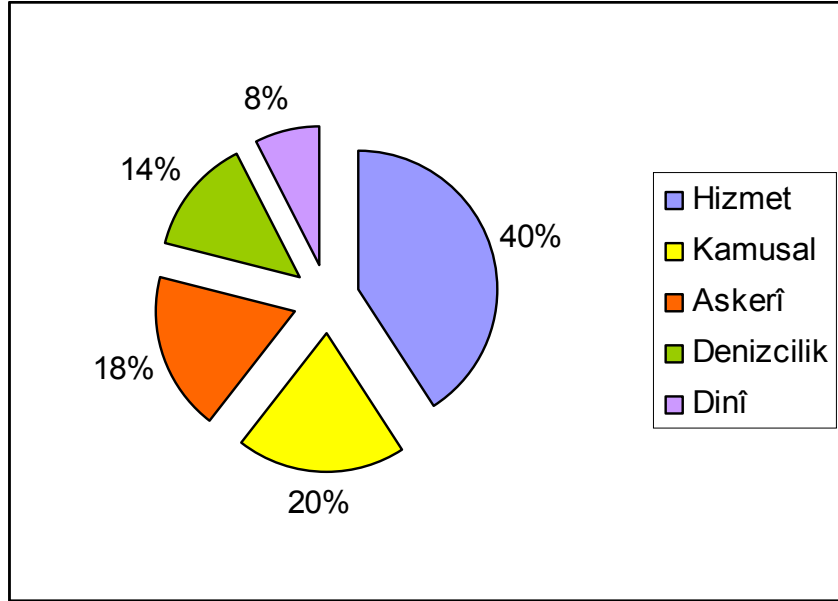
Meslek	Adet	Meslek	Adet
Kaptan	7	Duhancı	1
Babuşcu	3	Fırıncı	1
Usta	3	Gümrükcü	1
Yüzbaşı	3	Kalaycı	1
Bakkal	2	Kapucu	1
Berber	2	Kasap	1
Çâvûş	2	Kethüdâ	1
Dalgıç	2	Kuşcu	1
Demirci	2	Lala	1
Emir	2	Muhafız	1
Hafız	2	Muhtar-ı Evvel	1
Hamamcı	2	Muhtar-ı Sâni	1
Hoca	2	Müderris	1
Kâtip	2	Mülâzım	1
Paşa	2	Müfti	1
Terzi	2	Molla	1
Ambarcı	1	Nakib	1
Azâ Müdürü	1	Onbaşı	1
Cerrah	1	Sarac	1
Çıkırıkçı	1	Tacir	1
Değirmenci	1	Tahmisci	1
Derviş	1	Topçu Mirliva	1

Buna göre Müslümanlara ait 68 hanede meslek belirtilmiş ve bunun sonucunda 44 adet meslek adı ortaya çıkmıştır. Ada'ya ait bir şehirde 7 tane kaptan bulunması şaşırtıcı olmasa gerektir. 3'er adet Babuşcu, Usta ve Yüzbaşı bulunurken toplamda 12 ayrı meslek 2'şer kişi tarafından icra edilmiştir. Sadece 1 kişinin uğraştığı 28 ayrı meslek vardır.

Müslümanlar arasında bulunan 2 adet berberden biri 51 numaralı hanede “Berber-i Seyyar Mehmed Ağa” olarak kaydedilmiştir (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 10). 2 adet hocadan biri gece mektebi de denilen yatılı okul hocasıdır. 68 numaralı hanede “Mekteb-i Hoca-i Leyli Ali Efendi” şeklinde kaydedilmiştir (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 21; Devellioğlu, 2005: 550). Yine 2 adet kâtipten biri 3 numaralı hanede bulunan “Kâtib-i Mal Mahmud Belîğ Efendi” iken 3 adet yüzbaşından biri 6 numaralı hanede “Topçu Yüzbaşı Mustafa Ağa” şeklinde kayıtlıdır (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 2,3).

Çizelge incelendiğinde bakkal, berber, terzi gibi oldukça aşına olunan mesleklerin yanı sıra pek alışık olunmayan mesleklerin de listede yer aldığı görülmektedir. Bu noktada söz konusu meslek adlarının anlamları ve meşguliyet alanları hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır. Hane reislerinden ikisi için kullanılmış olan “gavs” dalgıçlık anlamına gelirken “bâz-bân”; kuşçu, doğancı anlamını taşımaktadır (Devellioğlu, 2005: 280, 74). “Çıkrık”; kuyudan kova çekmeye yarayan ve el ile çevrilen alet anlamının yanı sıra iplik bükme, iplik sarma gibi işlere yarayan bir alettir. Bu durumda “çıkırıkçı” bu iki aletten birini kullanan kişileri tanımlamaktadır⁶⁸. “Kethûda”; bir daire ya da konağın idaresi ile görevli kimse, emin, vekil demektir (Şemseddin Sami, 2004: 1145). “Mülâzım”; herhangi bir ücret almadan devlet hizmetinde çalışan memur aday ve teğmen anlamlarına gelirken (Sertoğlu, 1986: 233) “nakîb”; kavim veya kabile reisi ya da şeyhin yardımcısı durumundaki derviş anlamını taşımaktadır. Kulağa hiç de tanıdık gelmeyen “tahmîsci” ise döğülmüş kahve satan kişidir (Devellioğlu, 2005: 719, 801, 1021).

⁶⁸ <http://tdkterim.gov.tr> (29.11.2010)

Şekil 6. Müslüman Mesleklerinin Türlere Göre Dağılımı

Meslekler türlere ayrılıp değerlendirildiğinde Müslümanlara ait mesleklerin beş farklı dalda toplandığı Şekil 7’de gösterilmiştir.

Buna göre en yaygın meslek grubu, % 40’lik bir oranla bakkal-berber gibi gündelik ihtiyaçları karşılamaya yönelik mesleklerin yer aldığı hizmet alanıdır. “Mülâzım, Muhtar-ı Evvel, Lala, Kethüda, Emir, Kâtip, Paşa, Aza Müdürü, Kapıcı” gibi bürokrasi ve yönetimle ilgili mesleklerin yer aldığı grup % 20’lik bir orana sahiptir. “Kaptan ve Gavs” mesleklerinin oluşturduğu denizcilik sektörünün oranı % 14’tür. “Yüzbaşı, Çavuş, Muhafız, Onbaşı, Topçu Mirliva” gibi askerî mesleklerin oranı % 18 iken %8’lik pay dinî mesleklere aittir.

4. 3. 1. 2. Gayr-i Müslimlere Ait Meslekler

Gayr-i Müslim hane reislerinin meslekleri de yine lâkapların incelenmesi yolu ile tespit edilmiştir. Hangi mesleklerin kaç kişi tarafından icra edildiği Çizelge 18’de gösterilmektedir.

Çizelge 18. Gayr-i Müslimlere Ait Meslekler

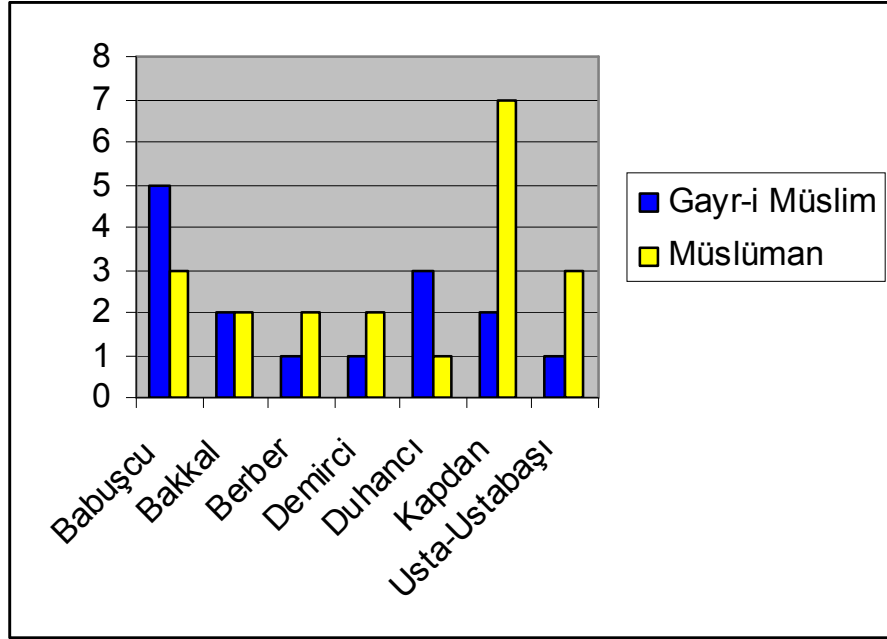
Meslek	Adedi
Babuşcu	5
Duhancı	3
Tabib	3
Bakkal	2
Kaptan	2
Mimar	2
Balıkçı	1
Berber	1
Boyacı	1
Debbağ	1
Keşiş	1
Sükkerci	1
Demirci	1
Tercüman	1
Ustabaşı	1

Buna göre Gayr-i Müslimlere ait 26 adet hane kaydında meslek belirtilmiştir. 15 çeşit meslek ortaya çıkmıştır. 5 kişi “babuşcu”, 3’er kişi “duhancı” ve “tabib”, 3’er kişi ise “bakkal”, “kaptan” ve “mimar”dır. 9 ayrı meslek sadece 1’er kişi tarafından sürdürülmektedir.

4. 3. 1. 3. Mesleklerin Benzerlik ve Farklılıkları

Sakız Şehir Merkezi’nde yaşayan Müslim ve Gayr-i Müslim hane reislerinin meslekleri bir takım benzerliklerin yanı sıra bazı farklılıkları da taşımaktadır.

Meslekler benzerlik açısından değerlendirildiğinde 7 adet mesleğin hem Müslüman hem de Gayr-i Müslim hane reisleri tarafından icra edildiği belirlenmiştir. Söz konusu mesleklerin genel olarak günlük ihtiyaçları karşılamaya yönelik işler olduğu Şekil 7’de görülmektedir.

Şekil 7. Ortak Mesleklerin Dağılımı

Sakız ile Çeşme arasındaki ilişkilerde uzun yıllar boyunca Çeşmeli Türk kayıkçıların etkisi olmuştur (Baykara, 1992: 135–140). Bu noktada ortak meslekler incelendiğinde aslında ilk dikkat çeken, Müslümanlar arasında mesleği kaptanlık olan kişilerin Gayr-i Müslimlere göre sayıca fazlalığıdır. Bu durum sanılanın aksine kayıkçılığın çoğunlukla Rumların elinde olmadığını bir göstergesidir.

Gayr-i Müslimler arasında Müslümanlardan farklı olarak Tabib, Mimar, Balıkçı, Boyacı, Debbağ, Sükkerci ve Tercüman bulunmaktadır.

4. 3. 2. Esnaf Türleri

Sakız sakinlerinin sahip olduğu gayrimenkuller arasında tarla, bağ, bahçe gibi toprakların yanı sıra çeşitli amaçlara hizmet eden dükkânlar da oldukça önemli bir yere sahiptir. Söz konusu dükkânların varlığı şehirdeki esnaf yapısına ışık tutmaktadır. Kendi ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli olan maddi güce erişmeye çalışırken aynı zamanda yaptıkları iş ile toplumun ihtiyaçlarına hizmet eden esnafın gündelik yaşamın vazgeçilmez unsurlarıdır. Osmanlı'nın kuruluş döneminde Ahilik Teşkilatı içinde yer alsalar da zaman içinde Esnaf Loncaları şeklinde yapılanmışlardır. XIII. ve XIV.

Yüzyıllardaki Ahi hareketinin devamı olarak kabul gören esnaf teşkilatı aşğıdan yukarıya doğru giden belli bir hiyerarşi içinde bulunmuştur. Bu yapı içinde şeyh, ahibaba, bazarbaşı, nakib, kethüda, yiğitbaşı, duacı, çavuş, esnaf ihtiyarları, ustabaşı ve ustalar esnaf ileri gelenlerini oluşturmuş; sistem çırak-kalfa-usta ilişkisi esas alınarak işlemiştir (Demirel, 2002: 253).

4. 3. 2. 1. Gıda Sektöründeki Esnaflar

Esnaf Teşkilâtı yapısal olarak ortak özellikler gösterse de esnaf grupları içindeki meslekî dağılım oldukça çeşitlidir. Gıda alanında hizmet veren esnaflar Çizelge 19'da gösterilmektedir.

Çizelge 19. Gıda Sektöründeki Dükkânlar

Dükkân Adı	Müslüman	Gayr-i Müslim	Toplam
Sebzevat	9	1	10
Manav	6	3	9
Ekmekci	1		1
Kasaphane	1		1
Balıkhâne	1		1
Zahireci	1		1
Helvacı	1		1
Şerbethane	1		1
Sükkerci		1	1
Aşçı		1	1
Yağhane		1	1
Genel	21	7	28
Toplam			

Buna göre gıda ile ilgili 11 çeşit ve toplamda 28 adet dükkân bulunmaktadır. Dükkânların 21 adedi Müslümanlara ait iken sadece 7 adedi Gayr-i Müslimler adına kayıtlıdır.

Yaşanılan dönem ne olursa olsun insanların en temel ihtiyacı hiç kuşkusuz yeme içme ihtiyacıdır. Sakız Şehri'nde bu ihtiyacı karşılamaya yönelik hizmet veren sebzevat ve manav dükkânları mevcuttur. 10 adet

sebzevat dükkânı Müslümanlara aittir. 1 adet dükkân-ı sebzevat ise Gayr-i Müslim bir hane reisinin tasarrufundadır. 9 adet manav dükkânının 6 adedi Müslümanların elinde bulunurken 3 adedi Gayr-i Müslimlere aittir.

Şehirde sebze meyve ile ilgili dükkânların sayısının fazla olması bu alandaki üretimin ihtiyaçları karşılayamayacak derecede az olması ile alâkalıdır. Sahip olunan imkânların sınırlı olması beslenme ihtiyaçlarını sağlama konusunda yetersiz kalınması sonucunu doğurmuştur. Bu durumda ihtiyaç duyulan ürünler dışarıdan özellikle de Çeşme'den sağlanmıştır. Sakız halkı Anadolu'ya yakınlık ve Çeşme ile olan mesafenin çok kısa olması gibi durumları bir avantaj olarak kullanarak her türlü ihtiyacını coğrafi olarak tam karşısında yer alan Çeşme'den sağlama yoluna gitmiştir.

1'er adet ekmekci, kasaphane, balıkhane, zahireci, helvacı ve şerbethâne Müslüman hane reislerinin elinde bulunmaktadır. Bu durumda en temel tüketim maddelerinden olan ekmek, et, balık, tahıl gibi ürünlerin imali ve halka ulaştırılması gibi hizmetlerde Müslümanlar Gayr-i Müslimlere oranla daha öndedir.

Şekerçi anlamında kullanılan (Devellioğlu, 2005: 969) bir adet sükkerci Gayr-i Müslim bir hane reisi tarafından işletilmektedir. Şeker ile ilgili bir dükkânın Şehir'de sadece bir adet bulunması o günün şartlarında gayet doğaldır. Zira şeker lüks tüketim mallarından biridir. Tatlandırıcı olarak daha çok bal ve pekmez gibi ürünler kullanılmaktadır (Faroqhi, 2006: 69). 1'er adet aşçı ve yağhane Gayr-i Müslim hane reisleri üzerine kayıtlıdır.

Çizelge 20. Gıda Sektöründeki Dükkânların Kıymet Dağılımı

Dükkân	Müslüman	Gayr-i Müslim	Toplam
Sebzevât	19.033	1.250	20.283
Manav	11.000	3.550	14.550
Ekmekci	1.875		1.875
Kasaphane	4.000		4.000
Balıkhane	2.000		2.000
Zahireci	800		800

Helvacı	2.400		2.400
Şerbethane	2.500		2.500
Sükkerci		2.000	2.000
Aşçı		1.000	1.000
Yağhane		2.500	2.500
Genel	43.608	10.300	53.908
Toplam			

Toplam kıymeti 20.283 kuruş olan sebzevat dükkânlarının 19.033 kuruşluk kısmı Müslümanlara ait iken 1.250 kuruşluk 1 adet dükkân Gayr-i Müslim bir hane reisine aittir.

Toplam kıymeti 14.550 kuruş olan 9 adet manav dükkânının 11.000 kuruşluk kıymete sahip kısmı Müslümanların elindedir. Gayr-i Müslimlere ait manav dükkânlarının kıymeti ise 3.550 kuruştur.

1.875 kuruş değerinde ekmekçi, 4.000 kuruş değerinde kasaphane, 2.000 kuruş değerinde balıkhane, 800 kuruş değerinde zahireci, 2.400 kuruş değerinde helvacı ve 2.500 kuruş değerinde şerbethane Müslüman hane reislerinin elinde bulunmaktadır.

2.000 kuruşluk kıymete sahip bir adet sükkerci Gayr-i Müslim bir hane reisi tarafından işletilmektedir. Yine 1.000 kuruşluk aşçı ve 2.500 kuruşluk yağhane de Gayr-i Müslim hane reisleri üzerine kayıtlıdır.

Gıda alanında hizmet veren dükkânlar kıymetleri açısından değerlendirildiğinde Sakız Şehri'nde yer alan gıda sektöründeki 28 adet dükkânın toplam kıymetinin 53.908 kuruş olduğu görülmektedir. Bunun 43.608 kuruşluk kısmı Müslümanlara ait iken 10.300 kuruşluk kısmı Gayr-i Müslimlere aittir. Müslümanlar bu konuda Gayr-i Müslimlere göre daha aktiftir ve toplumun temel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik hizmet veren dükkânları ellerinde bulundurmaktadır.

4. 3. 2. 2. Üretim ve Hizmet Sektöründeki Esnaflar

Var olan çeşitlilik içinde üretim ve hizmet alanında faaliyet gösteren esnafların çalışma alanları Çizelge 21'de gösterilmektedir.

Çizelge 21. Üretim ve Hizmet Sektöründeki Dükkânlar

Dükkân	Müslüman	Gayr-i Müslim	Toplam
Bakkal	28	28	56
Meyhane	5	29	34
Babuşçu	22	10	32
Bezzâz	1	21	22
Kahve	8+rub	11	19+rub
Attar	1	12	13
Berber	6	3	9
Keresteci	1	8	9
Duhancı	7	1	8
Debbağhâne	5	2	7
Çerçici	2	4	6
Terzi	1	2	3
İspenciyar	1	2	3
Tamirci	3		3
Demirci		3	3
Makaracı	1	1	2
Çanakçı		2	2
Nalıncı		2	2
Kuyumcu		2	2
Cerrah	1		1
Sarac	1		1
Nuhascı		1	1
Bıçakçı		1	1
Mutaf		1	1
Genel	94+rub	146	240+rub
Toplam			

Üretim ve hizmet alanında değerlendirilebilecek 24 çeşit dükkân bulunmaktadır.

Günlük ve ani ihtiyaçların karşılanması noktasında adeta birer can simidi görevi gören bakkallar Osmanlı Esnaf Teşkilatı içinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Bakkallar bir yandan buldukları yerleşim yerindeki halkın çeşitli ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışırken bir yandan da bağlı oldukları esnaf teşkilatı içinde kendileri için konulmuş olan kurallara uymak ve belli sorumlulukları yerine getirmek durumundadır. Örneğin; zahire alımlarının belli

esaslara göre yapıyor olması, bakkalların doğrudan kapan tüccarından zahire almasını engellemiştir. Bakkal sahipleri almak istediklerini ancak pazarbaşı, bölükbaşı ve ustabaşı aracılığı ile alabilmişlerdir. Böylece malların bakkallara mümkün olduğunca uygun bir fiyata dağıtılması ve piyasada az bulunan ürünlerin karaborsaya düşmeden esnafa ulaştırılması sağlanmıştır (Yavuztürk, 2006: 40). Sakız'da bulunan 56 adet bakkal dükkânının 28'i Müslümanlara ait iken 28'i Gayr-i Müslimler tarafından işletilmektedir.

Gayr-i Müslim nüfusun yoğunlukta olduğu Sakız'da meyhanelerin sayısı oldukça fazladır ve bu fazlalık Gayr-i Müslim tarafta daha çok göze çarpmaktadır. 34 adet meyhanenin 29'u Gayr-i Müslim hane reislerinin elinde bulunmaktadır. 5 adet meyhane ise dinî inanışların aksine Müslüman hane reislerinin tasarrufundadır.

Pabuç ya da günümüzdeki kullanımı ile ayakkabı sektörü uzun yıllar boyunca babadan oğla geçen bir el sanatı olarak kalmış, aile mesleği olarak varlığını sürdürmüştür. Deri ile olan yakın ilişkisi de günümüze dek muhafaza edilmiş durumdadır. Sakız'da bulunan 32 adet babuşcu dükkânının 22 adedi Müslüman hanelerde kayıtlı iken 10 adedi Gayri Müslim haneler üzerine kayıtlıdır.

Kumaş, bez gibi her türlü dokuma ürünlerinin satışını yapan bezzâzlar (Şemseddin Sami, 2004: 696) Sakız'da 22 adettir. Müslüman hane reisleri arasından 182 numaralı hanede bulunan "Ömer Efendi" 1 adet bezzâz dükkânının sahibidir (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 20). Geri kalan 21 dükkân ise Gayr-i Müslim hane reislerine aittir. Sakız'da özellikle ipek böcekçiliği ve ipekli dokumacılık halk için yardımcı bir geçim kaynağı olmuştur. Dükkânların dağılımı Gayr-i Müslimlerin bu konuda oldukça faal olduğunu göstermektedir.

Kahvehaneler gündelik yaşamın en önemli mekânlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kahve dükkânları sıradan bir insan için eş dost ile buluşup sohbet edilen vakit geçirme yerlerinden biri iken devlet için çoğu zaman kamuoyunun nabzının tutulduğu alanlardır. Zira devlet XIX. Yüzyılda

yönetmek için bilmek gerekir anlayışı doğrultusunda hareket ederek toplum içindeki sosyal paylaşım alanlarına hafiyeler yerleştirip halkın yönetim hakkındaki düşünce ve beklentilerine kulak kabartmıştır. Bu alanların en başında da kahvehaneler gelmektedir (Kırlı, 2000: 58–79). Sakız Şehri’nde toplam 19 adet kahve bulunmaktadır. Bunun yanı sıra numarasız hanede kayıtlı “Hatice Hanım”ın rub⁶⁹ dükkân-ı kahve geliri bulunmaktadır (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s.17). Müslüman hane reislerinden 9, Gayr-i Müslim hane reislerinden ise “11kişi kahve gelirine sahiptir. 7 numaralı hanede kayıtlı “Necib Bey”in ve 47 numaralı hanede bulunan “Mustafa Ağa”nın nısf⁷⁰-ı dükkân-ı kahve geliri mevcut iken (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 3, 7) numarasız olarak kaydedilmiş olan “Aişe Hanım” nısf-ı dükkân-ı kahve gelirine sahiptir (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 9). Kendine çektiği insan kalabalığı nedeni ile buldukları yerlere canlılık kazandıran kahve dükkânları aynı zamanda toplumdaki işsizlik oranının da göstergesi olmaktadır. Bu anlamda Sakız Şehri için de 19 adet kahvenin varlığı, buralara gösterilen ilginin ve dolayısı ile boş geçen vakitlerin bir yansımasıdır denilebilir.

Günümüzde aktar şeklinde kullanılan ve baharat, şifalı ot ya da kurutulmuş gıdalar satan dükkânların geçmişteki kullanımı “attar”dır. Güzel kokular, her türlü şifalı bitki ve bunlardan yapılan ilaçları satan attarlar bu anlamda belki de eczanelerin ilk örnekleridir. Nitekim onlar da tıpkı bir eczacı gibi bir takım temel bilgilere sahip olmalı, en basitinden çeşitli maddelerin korunma ve saklanma yöntemlerini çok iyi bilmeli çabuk bozulabilecek ürünleri tanıyıp onlara ayrı bir özen göstermelidir (Sarı, 1991: 94–95). Sakız’da 13 adet attar dükkânı bulunmaktadır. Bunlardan 1 adedi 7 numaralı hanede yaşayan “Necib Bey”e ait iken (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 3) geri kalan 12 adedi Gayr-i Müslim hane reislerinin elindedir.

XIX. yüzyılda temizliğine oldukça özen gösterilen berber dükkânlarının müşterilerine sunduğu hizmet sadece tıraş ile sınırlı değildir. Zira bir köşede bulundurulmuş çay ve kahve takımları kahvehanelere rakip olacak nitelikteki bir

⁶⁹Rub’; dörtte bir, çeyrek anlamına gelmektedir. Bkz.: Devellioğlu, a.g.e., s. 896

⁷⁰Nısf; yarım, yarı anlamındadır. Bkz.: Devellioğlu, a.g.e., s. 832.

sohbet ortamının habercisi iken berberlerin diş ağrısı olanlar için bir dişçi, oğullarını sünnet ettirmek isteyenler için ise bir sünnetçi olmaları son derece ilginçtir. Sakız Şehri'nde Müslümanlar arasından 6 hane reisi berber dükkânına ait gelire sahiptir. Bunlardan "Aişe Hanım" ve 133 numaralı hanedeki "İzzet Ağa"nın yarım hisse berber dükkânları mevcuttur (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s.9, 15). 3 adet berber dükkânı ise Gayr-i Müslimlere aittir.

Daha çok gemi yapımı ve inşaat faaliyetleri için kullanılan kereste alanında 9 adet keresteci hizmet vermektedir. Bunların 1 adedi 166 numaralı hanede bulunan "Hasan Ağa"nınadır (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 19). Geri kalan 8 adet keresteci ise Gayr-i Müslimlerin tasarrufunda bulunmaktadır.

Defterde duhâncı olarak geçen 8 adet tütün dükkânı (Devellioğlu, 2005: 191) mevcuttur. Bunlardan 7 tanesi Müslümanlara aittir. Gayr-i Müslimler arasından ise 648 numaralı hanede kayıtlı "Ayo Yorgili Yorgi"nin 1 adet tütün dükkânı bulunmaktadır (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 79).

Debbağlar dağıtımdan aldıkları ya da değişik yerlerden getirttikleri ham derileri, hayvan derilerinin işlendiği yer olan debbağhânedeki sepilemekte ve bunlara istenilen rengi verdikten sonra da dikici esnafına satmaktadır (Tekin, 1994: 177). Şehirlerin ticari hayatına canlılık kazandıran ve diğer esnaf kolları arasında önemli bir yere sahip olan dericilik incelenen dönemde Sakız'da da 7 adet dükkân ile varlık göstermiştir. 5 adet debbağhâne Müslümanlara ait iken 2 adet debbağhâne Gayr-i Müslimlere aittir. 1850'lere gelindiğinde ise Sakız'da dericilik alanında faaliyet gösteren küçük fabrika ve işletmeleri görmek mümkündür (Tekin, 1994: 178).

Çok çeşitli ufak tefek eşya satan, satışı da genelde para ile değil başka mallar ile değiş tokuş şeklinde gerçekleştiren gezginci esnaflar "çerçi" olarak anılmıştır (Pakalın, 1971: 116). Çerçiler bir heybe ya da sandık içinde topladıkları ve eşek ya da katırla gezerek dolaştırdıkları eşyaların varlığını çığırtaçlık yaparak duyururken sunumlarını, yere sererek

gerçekleştirmişlerdir (Aykanat, 2009: 4). Sakız'da Müslümanlara ait 2 adet Gayr-i Müslimlere ait ise 4 adet çerçici bulunmaktadır.

136 numaralı hanede kayıtlı "Ahmed Ataullah Efendi" 1 adet terzi dükkânına sahiptir (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 16). 2 adet terzi dükkânı ise Gayr-i Müslim hane reislerinin tasarrufundadır.

Eczacı demek olan İspenciyar (Şemseddin Sami, 2004: 95) toplamda 3 adettir. 1 adedi 171 numaralı hanede bulunan "Fethullah Efendi" üzerine kayıtlı iken 2 adet eczacı dükkânı Gayr-i Müslimlere aittir (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 20, 50, 77).

Sırasıyla 186, 187 ve 188 numaralı hanelerde 3 adet tamirci dükkânı kayıtlıdır (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s.21).

3 adet demirci dükkânı Gayr-i Müslim hane reislerinin elinde bulunmaktadır (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s.77, 81). 2 adet makaracı dükkânının biri 83 numaralı hanenin sahibi "Mustafa Ağa"ya ait iken diğeri 604 numarada kayıtlı "Bandeli"ye aittir (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s.11, 76).

Gayr-i Müslim haneler üzerine kayıtlı 2 adet "çanakçı dükkânı", 2 adet "nalıncı dükkânı" ve yine 2 adet "kuyumcu dükkânı" bulunmaktadır. Bakırcı anlamına gelen 1 adet "dükkân-ı nuhâsçı" (Devellioğlu, 2005: 844), 1 adet dükkân-ı bıçakçı ve keçeci anlamına gelen 1 adet dükkân-ı mutaf Gayr-i Müslim hane reislerine aittir (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 76,77).

Buna karşılık Gayr-i Müslimlerde bulunmayıp sadece Müslüman hanelerde bulunan iki adet dükkân mevcuttur (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s.19, 20). Bunlardan biri "dükkân-ı Cerrah"tır. Bu durumda şehir merkezinde bulunan tek doktor dükkânı Müslümanlara ait gözükmektedir. Diğeri ise eyer yapmak, yular dikmek gibi işlerle ilgili hizmet veren "dükkân-ı sarac"tır (Sertoğlu, 1986: 140).

Çizelge 22. Üretim ve Hizmet Sektöründeki Dükkânların Kıymet Dağılımı

Dükkân	Müslüman	Gayr-i Müslim	Toplam
Bakkal	45.645	65.308	110.953
Meyhane	8.543	59.970	68.513
Babuşçu	23.383	17.100	40.483
Bezzâz	2.000	25.833	27.833
Kahve	22.000	9.840	31.840
Attar	1.000	18.213	19.213
Berber	7.710	1.500	9.210
Keresteci	3.000	22.033	25.033
Duhancı	10.400	1.000	2.000
Debbağhane	12.500	3.000	15.500
Çerçici	3.500	7.600	11.100
Terzi	2.500	7.700	10.200
İspenciyar	1.000	8.750	9.750
Tamirci	3.500		3.500
Demirci		3.500	3.500
Makaracı	2.250	220	2.470
Çanakçı		4.833	4.833
Nalinci		7.750	7.750
Kuyumcu		300	300
Cerrah	1.750		1.750
Sarac	1.500		1.500
Nuhascı		350	350
Bıçakçı		2.000	2.000
Mutaf		300	300
Genel	152.181	267.100	419.281
Toplam			

Bakkalların toplam kıymeti 110.953 kuruştur. Bu kıymetin 45.645 kuruşluk kısmı Müslümanlara ait iken 65.308 kuruşluk kısmı Gayr-i Müslimlere aittir. Şehir Merkezinde bulunan bakkallar Müslüman ve Gayr-i Müslim hane reisleri arasında sayıca eşit dağılsalar da Gayr-i Müslimlerin tasarrufunda bulunan bakkallar kıymet açısından daha fazla değere sahiptir.

68.513 kuruşluk kıymete sahip olan meyhanelerin Müslümanlara ait olan 5 tanesi 8.543 kuruş iken geri kalan 29 tanesi 59.970 kuruşluk kıymet ile Gayr-i Müslimlere aittir.

Toplamda 40.483 kuruşluk kıymete sahip olan Babuşçu dükkânlarının 23.383 kuruşluk kısmı Müslüman babuşcuların 17.100 kuruşluk kısmı ise Gayr-i Müslim babuşcuların dükkânlarına aittir.

Sakız Şehri'nde 2.000 kuruşluk kısmı Müslümanlara, 25.833 kuruşluk kısmı Gayr-i Müslimlere ait olmak üzere 27.833 kuruşluk kıymete sahip bezzâz dükkanları bulunmaktadır.

Kahvelere ait 31.840 kuruşluk toplam kıymetin 22.000 kuruşluk kısmı Müslüman kahvelerine, 9.840 kuruşluk kısmı Gayr-i Müslimlerin elinde bulunan kahvelere aittir.

1.000 kuruşluk attar dükkânı Müslüman hanede kayıtlı iken 18.213 kuruşluk dükkân Gayr-i Müslimlere aittir.

Müslümanlara ait berberler 7.710 kuruşluk kıymete sahip iken Gayr-i Müslimlere ait olanlar 1.500 kuruştur. Bu durumda Sakız Şehri'nde bulunan berber dükkânlarının toplam kıymetleri 9.210 kuruşa ulaşmaktadır.

Keresteci dükkânlarının kıymeti 25.033 kuruştur. Bunun sadece 3.000 kuruşluk kısmı Müslümanlara ait iken Gayr-i Müslim hanelerde kayıtlı olan 8 adet keresteci dükkânının kıymeti 22.033 kuruştur.

Müslüman tarafta kayıtlı tütün dükkânları 10.400 kuruşluk değere sahiptir. Gayr-i Müslim tarafta ise 1.000 kuruş değerinde bir tütün dükkânı bulunmaktadır.

Debbağhanelerin 12.500 kuruş değerindeki kısmı Müslüman, 3.000 kuruşluk kısmı ise Gayr-i Müslimlere aittir.

Sakız'da Müslümanlara ait çercici dükkânları 3.500 kuruşluk değere sahiptir. Gayr-i Müslimlere ait çercicilerin kıymeti ise 7.600 kuruştur.

10.200 kuruşluk terzi dükkânlarının 2.500 kuruşluk kısmı Müslüman hanede, 7.700 kuruşluk kısmı ise Gayr-i Müslim hanelerde kayıtlı bulunmaktadır.

9.750 kuruşluk değere sahip eczacıların 1.000 kuruşluk kısmı Müslüman 8.750 kuruşluk kısmı Gayr-i Müslimlerin tasarrufundadır.

Toplamda 2.470 kuruşluk kıymete sahip olan 2 adet makaracı dükkânının 2.250 kuruşluk kıymete sahip olanı Müslüman, 220 kuruşluk değere sahip olanı ise Gayr-i Müslim hane reisine aittir.

Müslüman hane kayıtları arasında bulunan tamircilerin kıymeti 3.500 kuruş iken dükkân-ı cerrâh 1.750, dükkân-ı sarac 1.500 kuruştur.

Gayr-i Müslim hane kayıtları arasında bulunan demircilerin kıymeti 3.500 kuruş iken çanakçı dükkânları 4.833 kuruştur. Nalıncı dükkânları 7.750, kuyumcu dükkânları 300, bakırcı dükkânları 350, bıçakçı dükkânları 2.000 ve keçeci ise 300 kuruşluk değere sahiptir.

Üretim ve hizmet sektöründeki 240 adet dükkânın toplam kıymeti 419.281 kuruştur. Bunun 152.181 kuruşluk kısmı Müslümanların tasarrufunda bulunan dükkânlara aittir. Buna karşılık Gayr-i Müslimlere ait dükkânların kıymeti 267.100 kuruştur. Rakamlara bakıldığında bu alanda ekonomiye hâkim olan kesimin Gayr-i Müslimler olduğu açıkça görülmektedir.

Bu durumda Sakız Şehri'nde 35 ayrı alanda hizmet veren 268 adet dükkân bulunmaktadır. Bu rakam esnafların şehir ekonomisine olan katkılarını göstermesi açısından son derece önemlidir. Gayr-i Müslimler Müslümanlara göre daha fazla kıymete sahip dükkânları ellerinde bulundurmaktadır. Zira Türkler dışındaki Şehir halkı tıpkı dinî konularda olduğu gibi ticarî konularda da son derece özgür bırakılmış ve herhangi bir engelleme ile karşılaşmamıştır.

4. 3. 3. Sakız'da Bulunan Diğer Binalar

Sakız sakinlerinin gelirleri arasında gıda, üretim ve hizmet alanlarında değerlendirilebilecek dükkânlar dışında çok çeşitli ihtiyaçlara cevap veren birçok gayrimenkul bulunmaktadır. Bunlar Çizelge 23'de gösterilmiştir.

Çizelge 23. Sakız'da Bulunan Diğer Binalar

Bina	Müslüman	Gayr-i Müslim	Toplam
Kargir	8	36	44
Mahzen			
Değirmen	6	17	23
Dolab	10	1	11
Menzil		9	9
Hamam	3		3

Han	1		1
Ahşab Oda		1	1
Gümrük	1		1
Jurnalhâne	1		1
İcara Verilen Hane		1	1
Genel Toplam	30	65	95

Taştan veya tuğladan yapılmış ve içinde çeşitli eşyaların saklanabileceği yerler olan “kargir mahzen”ler (Devellioğlu, 2005: 490, 572) 8’i Müslüman 36’sı Gayr-i Müslim tarafta olmak üzere toplam 44 tanedir. Depo olarak kullanılan mahzenlerin bu kadar fazla olması, şehir sakinlerinin stok yapacak oranda zirai ya da ticari ürüne sahip olduklarının göstergesidir.

Katı maddeleri öğüterek işlenmeye hazır hale getiren değirmenlerin birçok çeşidi bulunmaktadır. Sakız Şehri’nde tespit edilen 23 adet değirmen de kendi içinde bir takım farklılıklar göstermektedir. Müslüman hane reislerine ait 6 adet değirmenin 3 adedi “âsiyâb” şeklinde kaydedilirken 3 adedi “âsiyâb-ı at” şeklinde yer almıştır. (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s.3, 4, 10, 20). Gayr-i Müslim hane reisleri ise toplamda 17 adet değirmene sahiptir. 12 adet “âsiyâb”ın yanı sıra 2 adet “âsiyab-ı revgan” olarak kaydedilen yağ değirmeni (Devellioğlu, 2005: 889) bulunmaktadır. Değirmenlerin 2 adedi “âsiyab-ı at” şeklinde kaydedilirken 363 numaralı hanede 1 adet “değirmen” kaydı bulunmaktadır (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 52). Sakız’da bulunan yel değirmenlerinin varlığı incelenen Temettuât defteri dışında çeşitli kaynaklarda da yer almıştır. Örneğin; Şemseddin Sami Sakız Şehri’nde 55 adet yel değirmeni bulunduğunu belirtmiştir (Şemseddin Sami, 1311: 2486).

Ulaşım yolları üzerindeki konak yerleri olan menziller Sakız’da 9 adettir ve Gayr-i Müslim hanelerde kayıtlıdır. Sakız’ın ticaret yolları üzerinde bulunan konumu düşünüldüğünde bu son derece doğaldır.

Bedesten içindeki küçük dükkân anlamını taşıyan dolâb (Devellioğlu, 2005: 190) 11 hanede geçmektedir ve bu haneler Müslümanlara aittir. 1 adet mahzen-i dolâb ise Gayr-i Müslimler içinde 99 numaralı haneye kayıtlıdır (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 29).

Osmanlı kültüründe oldukça önemli bir yere sahip olan hamamlar iyi gelir getirdikleri için genelde hayır binalarının idaresine ayrılmışlardır. Bu noktada birçok hamam vakıf sahipleri tarafından hayır kurumlarına gelir sağlamak amacı ile yaptırılmıştır (Şimşir, 2004: 251–252). Sakız’da Müslüman hane reisleri üzerine kayıtlı 3 adet hamam bulunmaktadır. 153 numaralı hanede kayıtlı “Hamamcı İsmail Hoca” ve 177 numaralı hanede kayıtlı “Elhac Ahmed Ağa” yarım hamam hissesine sahiptir (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 18, 20).

Şehirde ticarî faaliyetler ile yakından alâkalı olan 1’er adet “han”, “ahşab oda” ve “gümrük” de sahibine gelir getiren gayrimenkuller arasında yerini almış durumdadır. “icara verilen hane” şeklinde belirtilen ve kira geliri sağlayan kayıt Gayr-i Müslimler arasından 19 numaralı hanede bulunan “Pedi”ye aittir (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 23).

Bunlar dışında “jurnalhâne” şeklinde kaydedilmiş 1 adet gazete binası 171 numaralı hanenin reisi “Fethullah Efendi”ye aittir (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 20). Bu gazete binasının varlığı Türklerin kültürel faaliyetler konusunda oldukça faal olduklarının göstergesidir.

Çizelge 24. Binaların Kıymet Dağılımı

Bina	Müslüman	Gayr-i Müslim	Toplam
Kargir Mahzen	22.000	68.516	90.516
Değirmen	14.000	93.600	107.600
Dolâb	26.749		26.749
Menzil	4.400	5.000	9.400
Hamam	20.000		20.000
Han	1.250		1.250
Ahşab Oda		2.000	2.000
Gümrük	10.000		10.000
Jurnalhane	1.000		1.000
İcara Verilen Hane		300	300
Genel Toplam	99.399	169.416	268.815

Müslümanlara ait 7 adet kargir mahzenin kıymeti 22.000 kuruştur. Bunun yanı sıra 5.000 kuruş değerinde 1 adet kargir mahsen-i tahmîs bulunmaktadır (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s.21). Gayr-i Müslimlere ait 36 adet kargir mahzenin kıymeti 68.516 kuruştur.

107.600 kuruşluk değere sahip olan değirmenlerin 14.000 kuruşluk kısmı Müslüman hanelerde kayıtlıdır. Gayr-i Müslimlere ait değirmenlerin toplam kıymeti ise 93.600 kuruştur.

Menziller Gayr- i Müslim hanelerde kayıtlıdır ve kıymetleri 26.749 kuruştur.

4.400 kuruşluk 11 adet dolâb Müslümanlara ait iken Gayr-i Müslim tasarrufunda bulunan mahzen-i dolâbın kıymeti 5.000 kuruştur.

Sakız'da bulunan hamamların kıymeti 20.000 kuruştur. 2.000'er kuruşluk yarım hamam hissesi bulunmaktadır.

Binalara bakıldığında şehrin, ticari ve kültürel yaşamın gereklerine uygun bir yapılanma içinde olduğu görülmektedir. Sakız sakinlerinin sahip olduğu yapıların toplam kıymeti 268.815 kuruştur. Gayr-i Müslimler kıymet açısından daha fazla paya sahiptir.

Sakız Adası'nın XVII. Yüzyılın ikinci yarısına kadar Batı Anadolu'nun dışa açılan penceresi olma özelliği ve özellikle Anadolu sahillerine olan coğrafi yakınlığı daha sonraki yüzyıllarda da hem bölge hem de Osmanlı ekonomisinde önemli yer tutmuştur. Osmanlı ileri gelenlerinin ve Çeşmelilerin Ada'daki tesis ve dükkânları bunun kanıtıdır.

4. 3. 4. Tarımsal Faaliyetler

Gerek devlet ekonomisinin gerek kişisel ekonomilerin şekillenmesinde hayatî bir öneme sahip olan tarımsal faaliyetlerin aksamaması ve sağlıklı bir biçimde yürütülebilmesi konusu Osmanlı'nın kuruluşundan çöküşüne kadar olan dönemde her zaman önemli bir yere sahip olmuştur. Tanzimat döneminin getirdiği yenileşme süreci içinde de tarıma, ekonominin bel kemiği ve uygulanacak olan iktisadi politikaların odak noktası olarak yer verilmiştir.

Üretimin arttırılıp çeşitlendirilmesi, kullanılan araç ve uygulanılan yöntemlerin modernleştirilmesi gibi amaçlara yönelik çalışmalar içine girilmesi bu bakış açısının en önemli göstergesidir (Güran, 1998: 45). Üretim - tüketim ilişkisi içinde dengenin sağlanması verimliliğe, verimlilik de kullanılan teknoloji ve yöntemlere bağlıdır. Bu ilişki ağı içinde önemli bir yere sahip olan bir diğer unsur nüfus artış oranıdır ki artan nüfusa paralel olarak gelişen ihtiyaçlar tarıma açılan yeni topraklar sayesinde karşılanabilecektir.

İncelenen kayıtlara göre Sakız'da hemen hemen her hane küçük ya da büyük belli bir miktarda toprağa sahiptir. Ne var ki sahip olunan topraklar tarımsal verim açısından son derece yetersiz ve şehir sakinlerinin ihtiyaçlarını karşılayamayacak niteliktedir (Erinç ve Yücel, 1988: 72; Şemseddin Sami, 1311: 2485). Bu nedenle arpa, buğday gibi tahıllar ve her türlü temel gıda maddesi Çeşme'den sağlanmıştır (Tournefort, 2005: 244). Yetiştirilen ürünler arasından sadece portakal, üzüm ve sakız ihraç ürünü olarak yer almıştır (Şemseddin Sami, 1311: 2485).

İklim açısından bakıldığında Batı Anadolu kıyılarına benzer nitelikte özellikler görülse de yaşanan coğrafyanın oldukça dağlık ve taşlık bir yapıda bulunması (Piri Reis, 2002: 137; Şemseddin Sami, 1311: 2485) ekilebilir arazinin son derece sınırlı olması sonucunu doğurmuştur. Ada geneline bakıldığında ekilebilir arazilerin üç farklı bölgede bulunduğu görülür: daha çok sakız ağaçlarının bulunduğu ve sakız üretiminin yapıldığı güney kısmı bunlardan biridir. Oldukça fazla miktarda alüvyon taşıyan Potamos Irmağı'nın getirdiği alüvyonların örttüğü alan da sulama sıkıntısı olmayan düz ve oldukça verimli bir tarım alanıdır. Burası dışında bir de kuzey tarafta, İlyas Dağı eteklerinde Yunanlılar tarafından yüce yer anlamında "Epanochori" denilen bölüm vardır (Erinç ve Yücel, 1988: 86, 88, 91). Şehir ise coğrafi olarak Ada'nın doğu kıyısında ve tam orta kısmında yer almaktadır.

Alanın dağlık ve taşlık olması, tarımsal faaliyetleri zorlaştırırsa da tamamen engellememiştir. Başta sakız olmak üzere zeytin, dut, badem, tütün, kavun, karpuz, limon, turunç ve portakal yetiştirilen ürünler arasındadır (E. Çelebi, 1985: 55; Erinç ve Yücel, 1988: 89; Örenç, 2009: 9). Narenciye

bahçelerinin büyük bir kısmı şehirde geri kalanı ise dağ köylerinde yer almıştır (Ayoğuz, 1989: 84).

Sakız Şehir Merkezi'nde yaşayan vergi mükelleflerinin sahip olduğu topraklar tarla, bahçe ve bağ şeklinde kaydedilmiş, bunların büyüklükleri ise kulaç olarak verilmiştir. Kulaç; kolların iki yana açılması ile elde edilen mesafe olarak tarif edilebileceği gibi 1.137 m. kadar tutan bir uzunluk ölçüsü olarak da tanımlanabilir (Sertoğlu, 1986: 192; Şemseddin Sami, 2004: 1107). Diğer temettuât defterlerinde araziler genelde dönüm olarak kaydedilirken çalışmanın ana kaynağı olan 5141 numaralı ve 1260 (1844) tarihli Sakız Temettuât Defteri'nde kulaç olarak kaydedilmiştir. Zira şehir, Ada'da yer alan bir yerleşim yeri olması nedeni ile oldukça sınırlı bir alanda bulunmaktadır. Bu sınırlılık arazi ölçü birimlerine de yansımıştır.

4. 3. 4. 1. Tarlalar

Tarıma elverişli topraklar olan ve bu anlamda sürülüp ekilebilen tarlalar Sakız ekonomisinde oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Gerek Müslüman gerekse Gayr-i Müslim hane reisleri için kaydı tutulan gelir kaynakları arasında ilk sırayı tarlalar almaktadır.

4. 3. 4. 1. 1. Müslümanlara Ait Tarlalar

Müslümanlar arasında tarla sahibi olan toplam 216 hane vardır. Sahip olunan tarlalar, büyüklük açısından farklılık göstermektedir. Kaç adet Müslüman hanenin ne kadar büyüklüğe sahip tarlası bulunduğu Çizelge 25'te gösterilmektedir.

Çizelge 25. Müslüman Hanelerin Sahip Olduğu Tarla Miktarı

Büyük­lük	2–10 Kulaç	11–25 Kulaç	26–40 Kulaç	41–60 Kulaç	61+ Kulaç	TOPLAM
Hane Sayısı	81	71	31	13	20	216
Tarla Miktarı	497,5	1185,5	997	640	8188,5	11.508,5

2–10 kulaç arası tarlaya sahip olan 81 hane mevcuttur. Bunların içinden 7 tanesi 2 kulaçlık miktarla en küçük tarlaya sahip olan hanelerdir: 38 numaralı hanede kayıtlı “Seyyid Ahmed Ağa, Aişe Hanım, Ahmed Ağa ve Çelebi Osman Ağa İyâlinin” (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 5); Çeşme’de ikamet ettiği “Sakinanı Çeşme” ibaresi ile belirtilmiş olan numarasız hanede kayıtlı Şerife Hanımın (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 9); “Gülsüm Hanım” adına kayıtlı olan numarasız hanenin (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 12); 103 numaralı hanede oturan Osman Ağa’nın (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 13); “Mustafa’nın veledi Osman Ağa” şeklinde kaydedilmiş 18 numaralı hanenin (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 15); 31 numaralı hanede bulunan Mustafa Ağa’nın (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 16) ve 142 numaralı hanede bulunan Mahmud Ağa’nın (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 17) sahip oldukları tarlalar Sakız Şehri’nde bulunan Müslümanlara ait tarlalar arasında en küçük olanlarıdır. Üstelik bunlar arasında diğerleri tarlanın yanı sıra bahçe ya da bağ gibi başka gelir kaynaklarına da sahip iken numarasız hanede kayıtlı Gülsüm Hanım, 103 numaralı hanede kayıtlı Osman Ağa ve 18 numaralı hanede kayıtlı yine Osman Ağa’nın ilgili defterde gösterilmiş tek gelir kaynakları 2 kulaçlık tarlalarıdır. Numarasız ve 18 numaralı hanelere kayıtlı 2 kulaçlık tarla kıymetleri 300’er kuruş olarak belirtilmiş iken 103 numaralı hanenin 2 kulaçlık tarla kıymeti sadece 50 kuruştur (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 12,13,15). Bu durumda 103 numaralı hanenin Sakız Müslümanları arasındaki en düşük gelirli hane olduğu ortaya çıkmaktadır. 2–10 kulaç arasında olan 81 adet tarlanın toplam miktarı 497,5 kulaçtır. Bu 497,5 kulaçlık tarlaların kıymetler toplamı ise 70.190 olarak çıkmaktadır.

11–25 kulaç arasında tarlaya sahip olan 71 adet hane bulunmaktadır. Bunların sahip olduğu toplam tarla miktarı 1.185,5 kulaç iken kıymetler toplamı 142.457'dir.

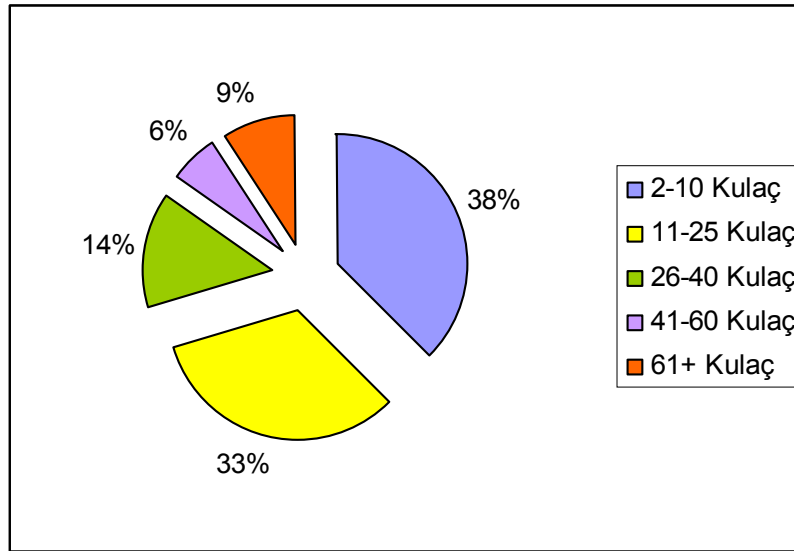
26–40 kulaç arasında tarlası olan 31 hane mevcuttur. Söz konusu tarlaların toplam kulaç miktarı 997 iken toplam kıymetleri 135.493'tür.

41–60 kulaç arası tarlaya sahip 13 hane vardır. Bunlardan iki tanesi: 149 numaralı hanede oturan "Mülâzım Mehmed Ağa" (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 17) ve 33 numaralı hanede oturan "Timurcu Mustafa Ağa" (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 18) 60 kulaçlık tarlalara sahiptir. 41–60 kulaç olan tarlaların toplam miktarı 640 kulaç, toplam kıymeti ise 84.435 kuruştur.

61 kulaç ve daha fazla miktarda tarlaya sahip olan Müslüman hane sayısı 20'dir. "Ahmed Efendi veledi Abdi Ağanın" şeklinde kayıtlı 36 numaralı hane 61 kulaç tarlaya sahip iken 59 numaralı hanede oturan "İbrahimin veledi Bazarbaşı Halil Ağa" 63 kulaç tarlayı tasarrufunda bulundurmaktadır (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 5, 10). "Hâcce Şerife Kadın binti elhac Abdullah Ağanın", Nefise Hanım binti Emin Efendinin" ve 143 numaralı hanede kayıtlı Ahmed Ağa 64 kulaçlık tarlalara sahiptir (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 4, 6, 17). 9 numaralı haneden sonra numarasız olarak kaydedilmiş olan "Hüseyin Ağanın" 65 kulaç tarlası bulunmaktadır (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 3). 71 numaralı hane sahibi "Mustafa Ağa veledi elhac Ahmedin" 80; kulaç 17 numaralı hanede yer alan "Aişe Hanım ve Selime Hanımların" 90 kulaç; 28 numaralı hanede bulunan "Yusuf Efendi veledi Mustafa Ağanın" 93 kulaç; 111 numaralı hanenin reisi olan "Elhac Necib Ağa veledi Hüseyin Ağanın" 96 kulaç tarlanın sahibidir (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 10, 4,13). 20 hanenin içinden 3 tanesi 100'er kulaçlık tarlaları elinde bulundurmaktadır. 135, 140, 154.5 ve 160 kulaçlık birer adet tarla mevcuttur. Müslümanların sahip olduğu en büyük tarladan biri 308 kulaçtır ve sahibi 20 numaralı hanede kayıtlı "Ahmed Ağanın veledi Alaybeyizâde İbrahim Ağa"dır. 308 kulaçlık bu tarlanın kıymeti 33.880 kuruştur. Müslüman kayıtlarının en başında numarasız olarak yer alan "Sudûr-u azâmdan melek paşazâde devletlü Abdülkadir Beyefendi Hazretleri" 6.178 kulaç ile en büyük tarlanın

sahibi durumundadır. Söz konusu tarlanın kıymeti 562.198 kuruştur (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 4, 2). Bu durumda 61 kulaç ve üzerinde büyüklüğe sahip tarlaların toplam miktarı 8.188,5 kulaç ve toplam kıymeti 806.695 kuruştur.

Sakız Şehri'nde yaşayan Müslümanlar en küçüğü 2 kulaç en büyüğü 6.178 kulaç olan toplam 11.508,5 kulaç tarlaya sahiptir. Bu tarlaların toplam kıymeti 1.239.270 kuruş değerindedir.

Şekil 8. Müslümanlara Ait Tarlaların Hane Sayılarına Göre Yüzdeler Dağılımı

Şekil 9'da gösterilen oranlar incelendiğinde Müslümanların genel anlamda küçük ve orta büyüklükte tarlalara sahip oldukları görülecektir. Zira 2–10 kulaç arası tarlalara sahip olma oranı % 38 iken 11–25 kulaç olan tarlalar % 33 oranında bir dağılım göstermektedir. 26–40 kulaçlık tarlalar için % 14 oranında bir sahiplik söz konusu iken büyük olarak nitelendirilebilecek 41–60 kulaç arasında olan tarlalara sahip olma oranı % 6, 61 kulaç ve üzerinde olan tarlalara sahip olma oranı % 9'dur.

4. 3. 4. 1. 2. Gayr-i Müslimlere Ait Tarlalar

Gayr- i Müslim hanelerin oldukça büyük bir kısmı çeşitli büyüklüklerde tarlalara sahiptir. Çizelge 26'da tarlaların büyüklük dereceleri ve miktarları gösterilmektedir.

Çizelge 26. Gayr-i Müslim Hanelerin Sahip Olduğu Tarla Miktarı

Büüklük	1–10 Kulaç	11–25 Kulaç	26–40 Kulaç	41–60 Kulaç	61+ Kulaç	TOPLAM
Hane Sayısı	359	299	85	34	22	799
Tarla Miktarı	2057	5.065	2.800	1.677	2.177	13.776

359 adet Gayr-i Müslim hane, büyüklükleri 1–10 kulaç arasında değişen tarlaları elinde bulundurmaktadır. 359 hanenin 16'sı sadece 1 kulaç büyüklüğünde tarlalara sahiptir ve üstelik bu 16 kişiden de 6'sının sahip oldukları tek gelir kaynağı bir kulaçlık tarlalarıdır. 85 numaralı hanenin reisi "Bandeli", 241 numaralı hanede bulunan "Dimitri", 254 numaralı hanede bulunan "Janni", 283 numaralı haneden sonra gelen numarasız hanede kayıtlı "Katerina", yine 292 numaralı haneden sonraki numarasız hanede kayıtlı "Maruka" ve 405 numaralı hanede bulunan "Nikoli" 1 kulaçlık tarlalara sahiptir ve bunun dışında herhangi bir gelirleri kaydedilmemiştir (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 28, 42, 43, 46, 55). 1 kulaçlık tarlaların kıymetlerine bakıldığında en düşük değere sahip olan tarlanın 40 kuruşluk bir kıymeti olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu durumda en küçük tarlanın ve en düşük gelirin sahibi 292 numaralı haneden sonraki numarasız hanede kayıtlı bulunan ve "Nikolinin zevcesi, Janninin de kızı olan Maruka"dır (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 46). 1–10 kulaç büyüklüğünde olan 359 adet tarlanın toplamda kapladığı alan 2057 kulaçtır. Söz konusu tarlalar 294.052,5 kuruşluk bir kıymete sahiptir.

11–25 kulaç büyüklüğünde 299 adet tarla mevcuttur. 5065 kulaçlık bir alanı kaplayan bu tarlaların toplam kıymeti 708.789,5 kuruştur.

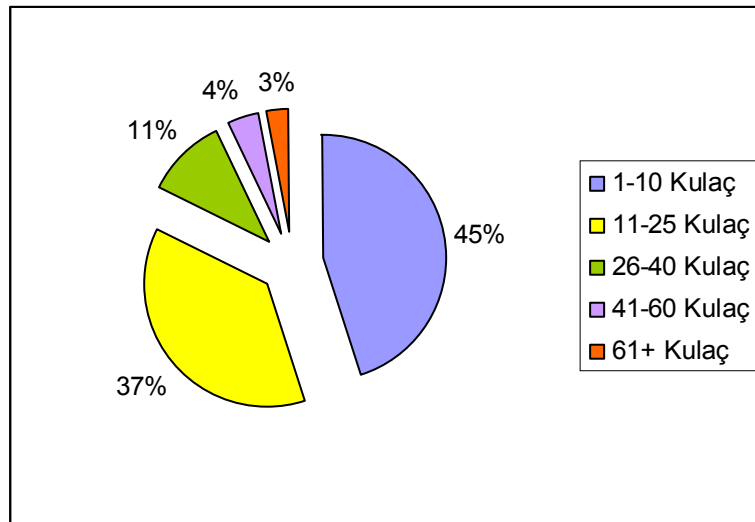
26–40 kulaç arasında büyüklüğe sahip olan tarlaların sayısı 85'tir. Toplam miktarı 2800 kulaç olan bahçelerin kıymeti 399.746 kuruştur. Topraklar kaydedilirken 197 numaralı hanede bulunan "Mise Pavlinin

zevcesi"ne ait 8000 kuruş değerindeki 40 kulaçlık toprak "tarla ve sebze bahçesi" şeklinde kaydedilmiştir (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 38).

41–60 kulaç büyüklüğünde 34 adet tarla bulunmaktadır. 1677 kulaçlık bir büyüklüğe sahip olan tarlalar 218.934 kuruşluk bir değere sahiptir.

Gayr-i Müslimlere ait olan tarlalardan 22 tanesi 61 kulaç ve üzerinde büyüklüğe sahiptir. Bunların tüm Gayr-i Müslim tarlaları içinde kapladığı alan 2177 kulaç iken kıymetler toplamı 296.555 kuruştur. 67 numaralı hanede kayıtlı "Rominkonun veledi Piti" 206 kulaçlık tarlaya sahiptir. Ancak bunun 156 kulacı Sakız şehrinde iken 50 kulaçlık kısmı Tolo Potami'de bulunmaktadır (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 27). Bu durumda Sakız'daki Gayr-i Müslimler arasında en büyük tarlanın sahibi 501 numaralı hanenin reisi "Pavlo"dur. Zira Pavlo'nun tamamı Sakız'da bulunan 40.000 kuruşluk bir değere sahip 200 kulaçlık tarlası vardır (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 65).

Şehir merkezinde Gayr-i Müslimlere ait büyüklükleri 1–200 kulaç arasında değişen 799 adet tarla mevcuttur. 13776 kulaçlık bir alanı kaplayan tarlaların toplam kıymetleri 1.918.077 kuruştur.

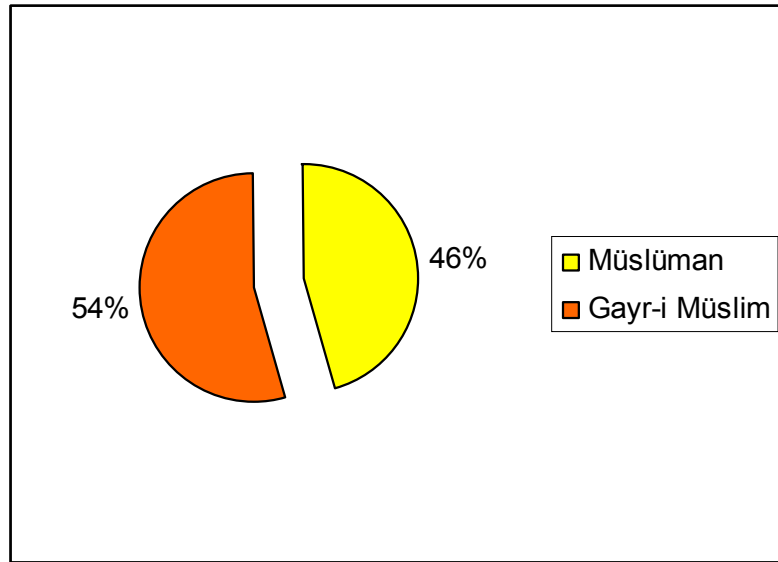

Şekil 9. Gayr- i Müslimlere Ait Tarlaların Hane Sayılarına Göre Yüzdeleri Dağılımları

Gayr-i Müslimlerde tarlalara sahip olma oranlarını gösteren Şekil 10 incelendiğinde tıpkı Müslüman kesimde olduğu gibi Gayr-i Müslim kesimde de yaygın olarak küçük ölçekteki tarlalara sahip olunduğu görülmektedir. Zira 1–10 kulaç arasında olan tarlaların hanesel dağılım oranı % 45 iken % 37'lik bir kısım 11–25 kulaç arası tarlalara sahiptir. % 11 oranında bulunan 26–45 kulaçlık tarlaya karşın büyük olarak nitelendirilebilecek 41–60 kulaçlık tarlalar % 4, 61 kulaç ve üzerinde olan tarlalar ise sadece % 3 oranındadır.

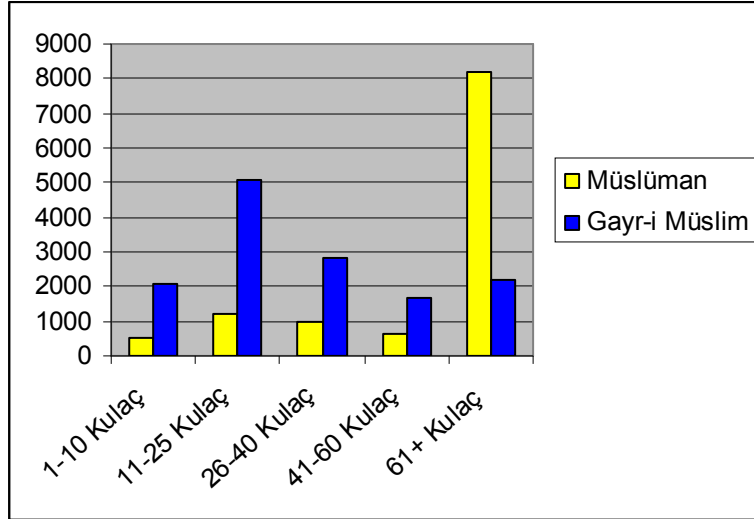
4. 3. 4. 1. 3. Tarlaların Dağılımı

Sakız Şehri sakinlerine ait mal varlıkları arasında geçen tarlaların Müslüman ve Gayr-i Müslimler arasındaki dağılımı ise şöyledir:

Şekil 10. Tarlaların Yüzdelerle Dağılımı

Gayr-i Müslimler Müslümanlara oranla daha fazla tarlaya sahiptir. 25.284,5 kulaçlık bir alanı kaplayan tarlaların 11.508,5 kulaçlık bir kısmı Müslümanların elinde bulunmakta ve bu miktar % 46'lık bir oranı oluşturmaktadır. 13.776 kulaçlık kısım ise Gayr-i Müslimlere aittir ve Şekil 11'de görüldüğü gibi bu alan tüm tarlaların % 54'lük bir kısmını oluşturmaktadır.

Şekil 11. Tarla Miktarlarının Karşılaştırmalı Durumu

Gayri Müslimlerin sahip olduğu tarlalar Müslümanlarınkine oranla fazla olsa da bunlar büyüklük olarak tek tek değerlendirildiğinde 61 kulaç ve üzerinde büyüklüğe sahip olan tarlaların kapladığı alan Müslümanlarda daha fazladır. Müslümanlar Gayri Müslimlere göre belki daha az miktarda tarlaya sahiptir ancak şehir etrafında bulunan en büyük tarlaları ellerinde bulundurmaktadır.

4. 3. 4. 2. Bahçeler

Genelde sebze, meyve ya da çiçek gibi bitkilerin yetiştirildiği topraklar olan bahçeler de Sakız sakinlerinin gelir kaynakları arasındaki yerini almış durumdadır.

4. 3. 4. 2. 1. Müslümanlara Ait Bahçeler

Müslüman hanelere ait bahçelerin büyüklükleri Çizelge 27’de gösterilmektedir. Buna göre toplam 162 adet hane bahçeye sahiptir. Bahçelerin büyüklükleri değişiklik göstermektedir.

Çizelge 27. Müslüman Hanelerin Sahip Olduğu Bahçe Miktarı

Büüklük	1–10 Kulaç	11–25 Kulaç	26–40 Kulaç	41–60 Kulaç	61+ Kulaç	TOPLAM
Hane Sayısı	70	66	15	4	7	162
Bahçe Miktarı	456	1147,5	486	181,5	798	3069

162 hanenin 70'i 1–10 kulaç arası bahçeye sahiptir. 82 numaralı hanede bulunan "Ahmed Efendinin veledi Kalaycı Çolak Osman" sadece 1 kulaç ile en küçük bahçeye sahiptir ve bunun dışında bir geliri kaydedilmemiştir. Bahçenin kıymeti 200 kuruştur (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 11). 1,5 kulaçlık bir, 2 kulaçlık dört adet hane bulunmaktadır (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 3, 6, 10,16). 1–10 kulaç arasındaki bahçelerin toplam miktarı 456 kulaç, toplam kıymeti ise 306.901 kuruştur.

11–25 kulaç büyüklüğünde bahçesi olan hane sayısı 63'tür. Sakız'da Müslüman hanelerden üçü 10,5 kulaç büyüklüğünde bahçelere sahiptir ve bunlar da 11–25 kulaç arasında değerlendirilmiştir. Bu durumda toplam hane sayısı 66 olmaktadır. 11–25 kulaç aralığında büyüklüğe sahip olan bahçelerin toplamdaki miktarı 1147,5 kulaç, kıymeti ise 1.012.152,5 kuruştur.

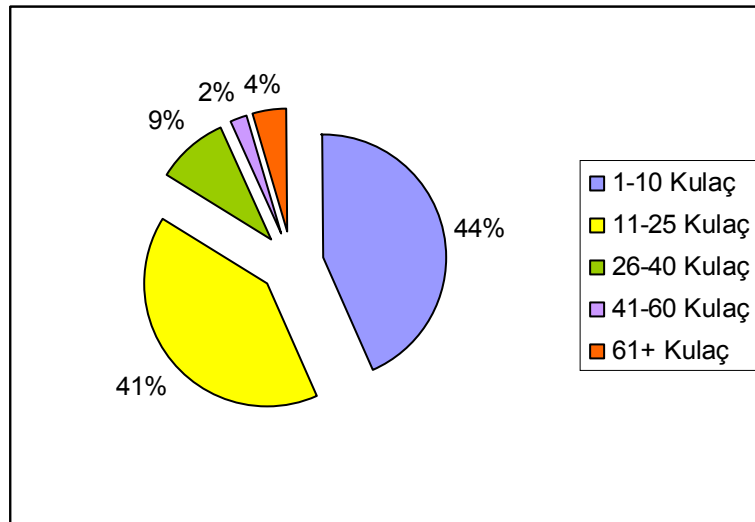
26–40 kulaç arasındaki bahçelerin sayısı 15, tüm bahçeler içindeki miktarı ise 486 kulaçtır. Kıymet olarak 374.410 kuruşluk bir değere sahiptir.

41–60 kulaç büyüklüğünde olan bahçe sayısı sadece 4'tür. Bunlar toplamda 181,5 kulaç büyüklüğünde bir alanı kaplamaktadır ve kıymetleri 182.967,5 kuruştur.

Müslümanlar arasından 7 kişi diğerlerine oranla büyük bahçelere sahiptir. Hane 23'te kayıtlı "Mustafa Ağa ve Tahire Hanımın" 70 kulaçlık bahçesi bulunmakta iken 42 numaralı hanede yaşayan "Süleyman Kethüdanın" 71 kulaç, 136 numaralı hanede yaşayan "Ahmed Atullah

Efendinin” 74 kulaçlık bahçeleri vardır (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 4, 6, 16). 4 numaralı hanede bulunan “Mustafa Efendinin veledi Ali Saip Efendi” 82 kulaç, 28 numaralı hanede bulunan “Mustafa Ağanın veledi Yusuf Efendi” 88 kulaçlık bahçelerin sahibidir (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 3,4). Müslümanlar arasında en büyük tarlanın sahibi olarak gözüken “melek paşazâde devletlü Abdülkadir Beyefendi Hazretleri” söz konusu tarlanın yanı sıra 140.230 kuruşluk kıymeti olan 185 kulaçlık bir bahçenin de sahibidir (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 2). Müslümanların tasarrufunda bulunan en büyük bahçe 20 numaralı hanede kayıtlı “Alaybeyizâde İbrahim Ağa” ya aittir. İbrahim Ağa 107.616 kuruş değerinde 228 kulaçlık bir bahçenin sahibidir (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 4). 7 adet bahçenin toplam büyüklüğü 798 kulaç kıymeti ise 819.116 kuruştur.

Bu durumda 162 adet Müslüman hanesi en küçüğü 1 en büyüğü 228 kulaç olan bahçelere sahiptir. Bahçelerin toprakların tamamı içindeki miktarı 3069 kulaçtır. Toplam kıymeti ise 2.695.547 kuruştur.

Şekil 12. Müslümanlara Ait Bahçelerin Hane Sayılarına Göre Yüzdeleri

Müslüman haneler yaygın olarak 1–10 kulaç büyüklüğünde bahçelere sahiptir. % 41 ile 11–25 kulaç büyüklüğündeki bahçelere sahip olma oranı da oldukça yüksektir. Müslüman hanelerin % 9’u orta büyüklükte bahçelere sahiptir. % 2’lik bir kısım 41–60 kulaç büyüklüğünde bahçeleri elinde

bulundururken büyük bahçelere sahip olanların oranı % 4'tür. Müslümanların genelde küçük ölçekli bahçelere sahip olduğu açıkça görülmektedir.

4. 3. 4. 2. 2. Gayr-i Müslimlere Ait Bahçeler

Gayr-i Müslim Hanelerin 325'i bahçe sahibidir. Söz konusu bahçelerin büyüklükleri aşağıdaki çizelgede gösterilmiştir.

Çizelge 28. Gayr-i Müslim Hanelerin Sahip Olduğu Bahçe Miktarı

Büyüklük	1–10 Kulaç	11–25 Kulaç	26–40 Kulaç	41–60 Kulaç	61+ Kulaç	TOPLAM
Hane Sayısı	145	134	33	12	1	325
Bahçe Miktarı	782,5	2125,5	1066	609	78	4661

325 adet haneden 145'inin bahçesi 1–10 kulaç arasında bir büyüklüktedir. 1 kulaçlık 6 adet bahçe bulunmaktadır. 364 numaralı hanede kayıtlı "Kostandinin veledi Estavrinaki"nin yanı sıra 487 numaralı hanede bulunan "Jorji", 498 numaralı hanede bulunan "Andoni", 499 numaralı hanede kayıtlı Andoni ve Bandeli ile 549 numaralı hanenin reisi "Nikoli" ye aittir (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 52, 64, 65, 69). 400 kuruşluk kıymetle en düşük değerli 1 kulaçlık bahçenin sahibi ise numarasız bir hanede kayıtlı "Giriyater" dir. Ancak Giriyater'in söz konusu bahçe dışında tarlası ve bağı da bulunmaktadır (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 70). 1–10 kulaçlık bahçelerin 6 adedi "sebze bahçesi" şeklinde kaydedilmiştir (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 30, 33, 37, 73). Küçük olarak nitelendirilen söz konusu bahçelerin toplam miktarı 782,5 kulaç toplam kıymeti ise 603.960 kuruştur.

11–25 kulaç arasında büyüklüğe sahip bahçeler 134 adettir. Bunlar 2.125,5 kulaçlık bir alanı kaplarken 1.838.375 kuruşluk bir değere sahiptir. 181 numaralı haneden sonra numarasız olarak kaydedilen hanede bulunan

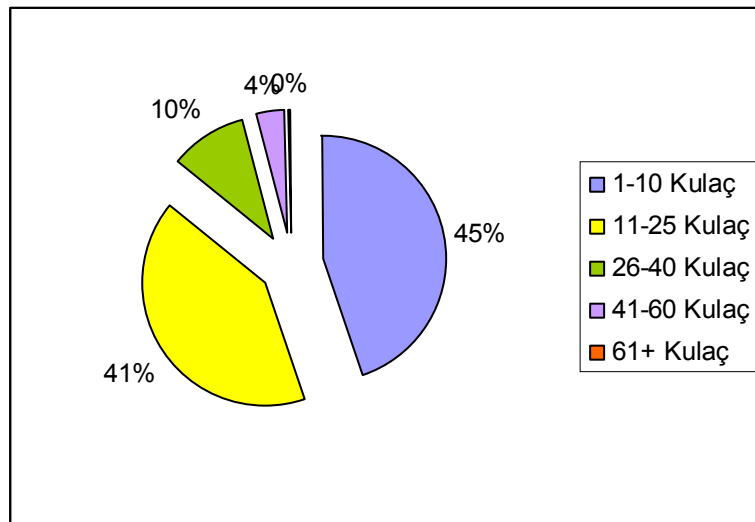
“Lola”nın 4.200 kuruş değerinde 24 kulaçlık toprağı “bağ ve bağçe-i sebze” şeklinde kaydedilmiştir (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 30).

33 adet Gayr-i Müslim hane 26–40 kulaç büyüklüğünde bahçelere sahiptir. 1066 kulaçlık alanı kaplayan bahçelerin kıymetler toplamı 1.162.202 kuruştur.

41–60 kulaç arasında büyüklüğe sahip 12 bahçenin kapladığı toplam alan 609 kulaçtır. Söz konusu bahçelerin toplam kıymeti ise 525.497 kuruş olarak çıkmaktadır.

61 kulaç ve üzerinde büyüklüğe sahip sadece 1 adet bahçe bulunmaktadır. 160 numaralı haneden sonra gelen numarasız hanede kayıtlı “Simu, Marya ve Nikoli”ye ait olan 78 kulaçlık bahçe 10.800 kuruş değerindedir.

Gayr-i Müslimlere ait 325 adet bahçe bulunmaktadır. Büyüklükleri 1–78 kulaç arasında değişen bahçelerin kapladığı toplam alan 4.661 kulaç, sahip olduğu değer ise 4.140.834 kuruştur.

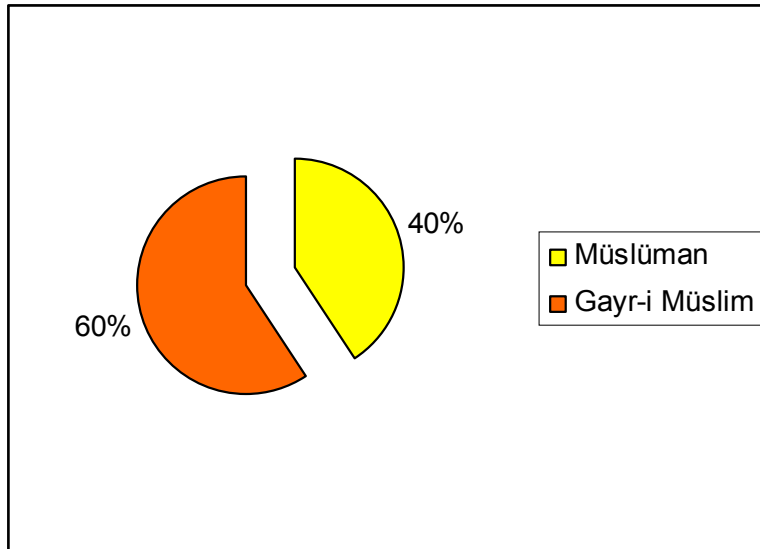
Şekil 13. Gayr- i Müslimlere Ait Bahçelerin Hane Sayılarına Göre Yüzdeler Dağılımları

Büyüklüklerine göre bahçelere sahip olma oranlarına bakıldığında Gayr-i Müslim hanelerin genelde küçük bahçelere sahip oldukları görülür.

Sıklıkla 1–10 kulaç büyüklüğündeki bahçelerin varlığı söz konusudur. Bahçe sahibi olan Gayr-i Müslimlerin % 41'i 11–25 kulaçlık bahçelere sahip iken % 10'luk bir kısım 26–40 kulaç arasında değişen büyüklükteki bahçeleri tasarrufunda bulundurmaktadır. 41–60 kulaçlık bahçelere sahip olma oranı % 4'tür.

4. 3. 4. 2. 3. Bahçelerin Dağılımı

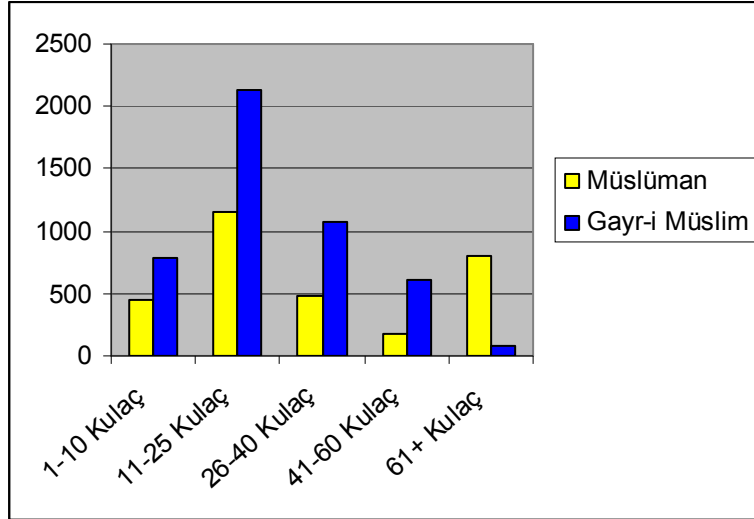
Şehir merkezi'nde bulunan haneler üzerine kayıtlı bahçeler genel olarak değerlendirildiğinde Sakız Şehrinde bulunan topraklar içinde bahçelerin kapladığı toplam alanın 7.730 kulaç olduğu ortaya çıkmaktadır. Bahçe miktarının Müslüman ve Gayr-i Müslim haneler arasındaki oransal dağılımı Çizelge 15'te gösterilmiştir.

Şekil 14. Bahçe Miktarlarının Yüzdelerik Dağılımı

Bahçelerin kapladığı 7.730 kulaçlık alanın 3.069 kulaçlık kısmı Müslüman hanelerin tasarrufunda iken 4.661 kulaçlık kısmı Gayr-i Müslim hanelerin elinde bulunmaktadır.

Bahçeler üzerinde Gayr-i Müslimlerin payı % 60 oranındadır. Müslümanlar ise % 40'lık bir paya sahiptir. Bu durumda Gayr-i Müslimler tarlalarda olduğu gibi bahçelerde de Müslümanlara göre daha önde gözükmektedir.

Şekil 15. Sahip Olunan Bahçelerin Karşılaştırmalı Durumu

Bahçeler büyüklüklerine göre gruplandırılıp karşılaştırmalı bir değerlendirme yapıldığında 61 kulaç ve üzerinde büyüklüğe sahip bahçeler dışında kalan tüm gruplarda Gayr-i Müslimlerin egemenliği görülmektedir. Gayr-i Müslimler Müslümanlardan daha fazla bahçeye sahip iken Müslümanlar da Gayr-i Müslimlerden daha büyük bahçelere sahiptir.

4. 3. 4. 3. Bağlar

Pelinen Dağı'nın Volissos Ovası'na bakan yamaçları ilk çağlardan itibaren Ada'nın en önde gelen bağ alanlarıdır. Ada, sakızı ile olduğu kadar şaraplık üzüm bağları ile de meşhurdur. Atina ve Romalılar şifa verici özelliği olduğunu düşündükleri için Sakız şaraplarına farklı bir ilgi duymuşlardır. Şarapların göz hastalıklarını iyileştirdiği ve mide rahatsızlıklarına iyi geldiği inancı, şarap pastilleri hazırlanması yönündeki bir faaliyeti de beraberinde getirmiştir (Erinç ve Yücel, 1988: 90). Bu dönemde Sakız birçok yerin şarap ihtiyacına cevap veren bir depo durumundadır (Tournefort, 2005: 245). Bağlar tatlı olarak kabul gören kuru üzüm, pekmez ve turşu yapımına da kaynaklık etmektedir (Faroqhi, 2006: 73–74).

1260 (1844) tarihli defter kayıtlarına göre Sakız Şehir Merkezi'nde bulunan bağların sayısı tarla ve bahçelere oranla oldukça azdır.

4. 3. 4. 3. 1. Müslümanlara Ait Bağlar

İncelenen döneme ait veriler Sakız'da sadece 8 adet Müslüman hanenin bağ sahibi olduğunu göstermektedir. Bağların büyüklüklerini gösteren çizelge aşağıdadır.

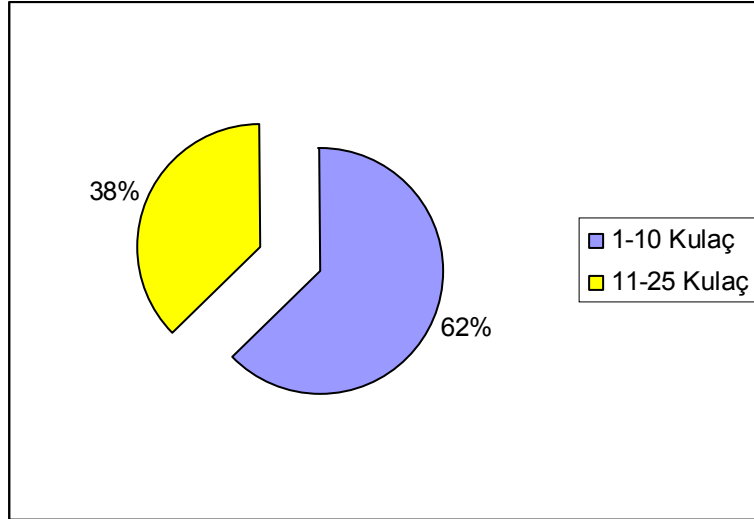
Çizelge 29. Müslümanlara Ait Bağ Miktarları

Büyüklük	1–10 Kulaç	11–25 Kulaç	Toplam
Hane Sayısı	5	3	8
Bağ Miktarı	23	54	77

Müslümanlara ait 8 adet bağın 5'i oldukça küçük olan bağlardır. 130 numaralı haneden sonra gelen numarasız hanede "Aişe Hanım ve Refiye Hanım bennak elhac Ali Ağanın" şeklinde kayıtlı Aişe ve Refiye Hanımlar 2 kulaçlık bir bağ ile Sakız Müslümanları arasında en küçük bağa sahip olan kişilerdir. Söz konusu bağın kıymeti 300 kuruştur (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 15). Toplamda 23 kulaçlık bir alanı kaplayan 1–10 kulaç büyüklüğündeki bağların toplam kıymeti 4.300 kuruştur.

11–25 kulaç arasında büyüklüğe sahip 3 adet bağ bulunmaktadır: 5 numaralı hanede kayıtlı "Hüseyin Efendi" 14 kulaç, 30 numaralı haneden sonra gelen numarasız hanede kayıtlı "Terkiye Hanım" 15 kulaç ve 142 numaralı hanede bulunan "Mahmud Ağanın" 25 kulaç büyüklüğünde bağları mevcuttur (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 3, 5, 17). Toplam miktarları 54 kulaç olan bağların toplam kıymetleri ise 30.800 kuruştur.

Bu durumda Müslüman hanelerin yalnızca 8'i bağ sahibidir. Sahip olunan toplam bağ miktarı 77 kulaç ve bunların toplam kıymeti ise 35.100 kuruştur.

Şekil 16. Müslümanlara Ait Bağların Hanelere Göre Yüzdelerle Dağılımları

Haneler açısından bakıldığında oldukça az sayıda hanenin sahip olduğu bağlar kapladıkları alan açısından değerlendirildiğinde 11–25 kulaçlık büyüklüğe sahip bağlar % 62’lik bir orana sahip iken toplamda 23 kulaçlık bir alanı kaplayan 1–10 kulaç büyüklüğündeki bağlara sahip olma oranı % 38’dir.

4. 3. 4. 3. 2. Gayr-i Müslimlere Ait Bağlar

Gayr-i Müslimler içinden 67 adet hane bağa sahiptir. Bağların büyüklükleri Çizelge 30’da gösterilmiştir.

Çizelge 30. Gayr- i Müslimlere Ait Bağ Miktarı

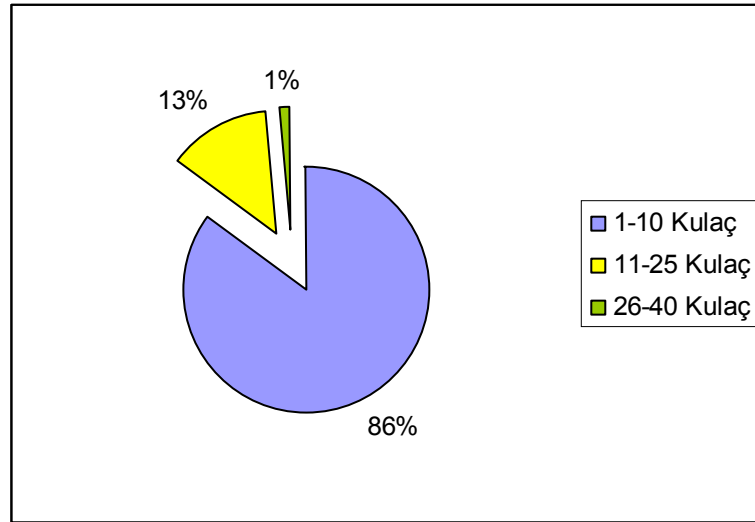
Büyükük	2–10 Kulaç	11–25 Kulaç	26–40 Kulaç	Toplam
Hane Sayısı	57	9	1	67
Bağ Miktarı	288	142,5	40	470,5

Toplamda 67 adet Gayr-i Müslim haneden 57’si büyüklüğü 2–10 kulaç arasında değişen bağları ellerinde bulundurmaktadır. 52 numaralı hanenin sahibi “Dimitri”nin tarla ve bahçesinin yanı sıra 2 kulaç büyüklüğünde

ve 50 kuruş değerinde bir bağı bulunmaktadır (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 25). 332 numaralı hanede bulunan “Estavrino” büyüklüğü 2 kulaç kıymeti 400 kuruş olan bir bağıya sahip iken(BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 49). 546 numaralı hanede kayıtlı “Janni” 2 kulaçlık ve 500 kuruşluk bir bağıın sahibidir (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 69). 1–10 kulaçlık 57 adet bağıın kapladığı toplam alan 288 kulaç toplam kıymet ise 111.850 kuruştur.

11–25 kulaç büyüklüğünde olan 9 adet bağı vardır. Söz konusu bağılar 142,5 kulaçlık bir alanı kaplarken 38.914 kuruşluk bir kıymete sahiptir.

105 numaralı hanede bulunan “Tabib Dominikaki” 40 kulaç ile Gayr-i Müslimler içinde en büyük bağıya sahip olan kişidir (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 30).

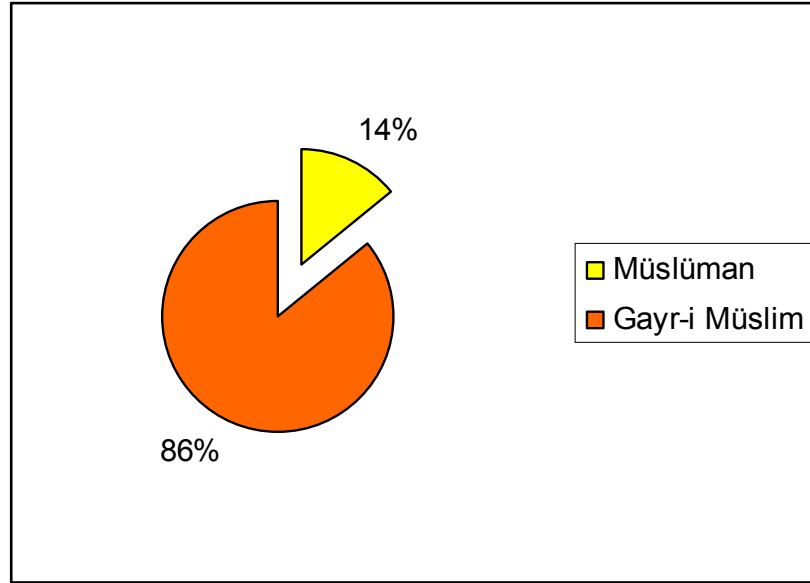
Şekil 17. Gayr- i Müslimlere Ait Bağıların Hanelere Göre Yüzdeleri Dağılımları

Bağı sahibi olan 67 Gayr-i Müslim hanenin sahip olduğu bağılar Sakız şehrindeki tüm topraklar içinde 470,5 kulaçlık bir alanı kaplamaktadır. Bağıların toplam kıymeti ise 162.764 kuruştur.

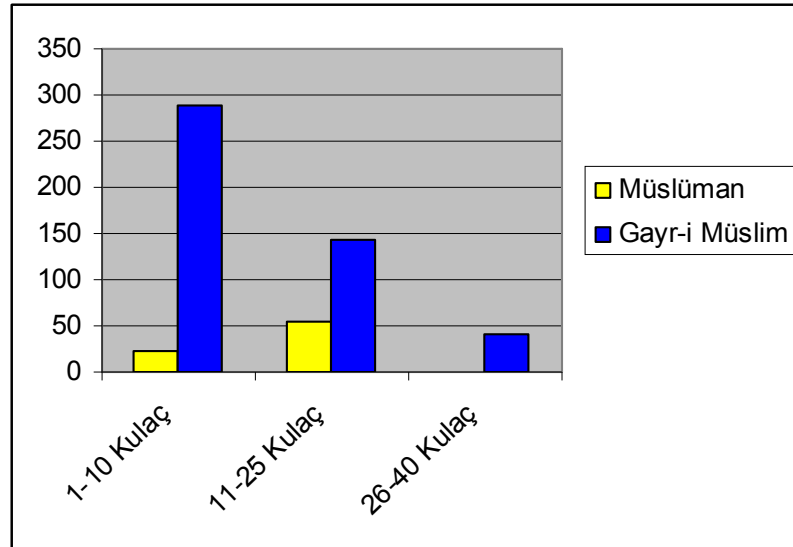
Gayr-i Müslim hanelerin % 86 gibi oldukça büyük bir kısmı 2–10 kulaç arasında büyüklüğe sahip bağıları tasarruflarında bulundurmaktadır. 11–25 kulaçlık bağılara sahip olma oranı %13 iken 26–40 kulaçlık bağılara sahip olma sadece % 1 oranındadır.

4. 3. 4. 3. 3. Bağların Dağılımı

Şekil 19 Sakız Şehir merkezinde bulunan bağların MÜslüman ve Gayr-i Müslim haneler arasındaki dağılımını göstermektedir. Buna göre Şehir arazisinin 477,5 kulaçlık kısmını bağlar oluşturmaktadır. Bu miktar oransal olarak değerlendirildiğinde Gayr-i Müslimler bağların % 86 gibi geniş bir kısmına sahip iken MÜslümanların payına dÜşen kısım % 14'lük bir bağ alanıdır.

Şekil 18. Bağ Miktarlarının Yüzdelik Oranları

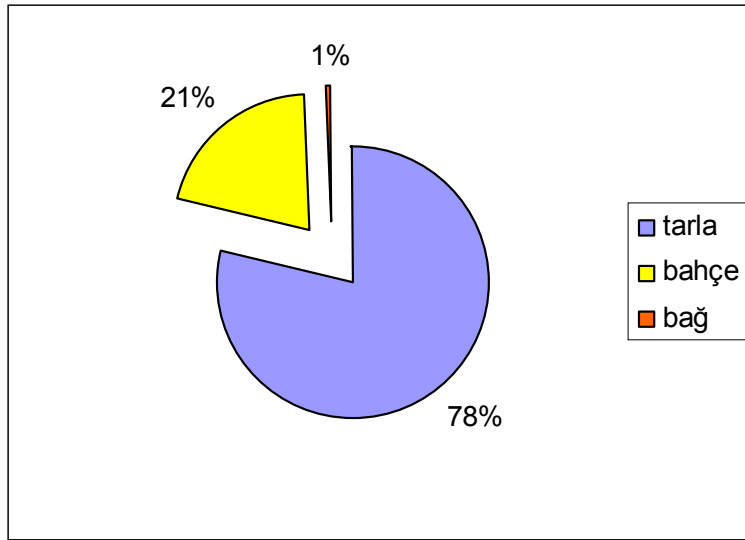

Şekil 19. Sahip Olunan Bağların Karşılaştırmalı Durumu

Bağlar büyüklüklerine göre ayrı ayrı değerlendirildiğinde Müslümanlar sadece küçük miktarlarda ve az sayıda bağa sahip iken Gayr-i Müslimlerin oldukça fazla miktarda bağa sahip olduğu görülmektedir. Hatta Müslüman hanelerde 26–40 kulaç büyüklüğünde bağa sahip olan yok iken Gayr-i Müslimlerde bir adet de olsa 40 kulaçlık bir bağ bulunmaktadır.

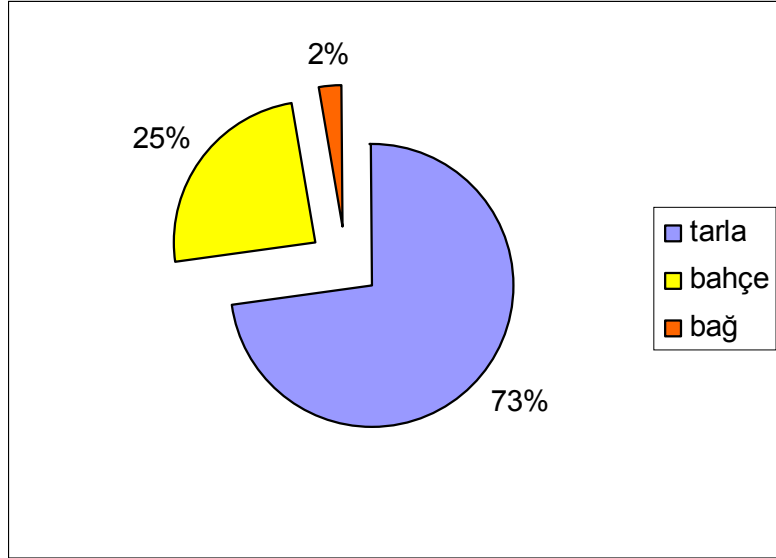
4. 3. 4. 4. Arazinin Genel Dağılımı

Sakız Şehri'nde bulunan topraklar tarla, bağ ve bahçe olarak kullanıldığı 5141 Numaralı ve 1260 (1844) Tarihli Temettuât Defteri kayıtlarında açıkça gösterilmiştir. Müslüman ve Gayr-i Müslim hanelerin sahip oldukları toprakların ne kadarını ne şekilde kullandığı şekillerde gösterilmiştir.

Şekil 20. Müslümanların Sahip Oldukları Toprak Türlerinin Dağılımı

Müslümanların sahip olduğu 14.654,5 kulaçlık toprağın %78'lik bir kısmı tarlalara aittir. Toprakların % 21'i bahçe olarak kullanılırken sadece % 1'i bağlara ayrılmış durumdadır.

Şekil 21. Gayr-i Müslimlerin Sahip Oldukları Toprak Türlerinin Dağılımları

Gayr-i Müslim hanelerin tasarrufunda bulunan 18.907,5 kulaçlık toprağın büyük bir kısmı tarlalara ayrılmış durumdadır. 13.776 kulaçlık bu bölüm oransal açıdan değerlendirildiğinde toprakların % 73'ünü tarlalar oluşturmaktadır. 4.661 kulaçlık bahçelerin topraklar içindeki oranı % 25'tir. 470,5 kulaçlık alanı kaplayan bağlar Gayr-i Müslimlerin sahip olduğu toprakların sadece % 2'sini oluşturmaktadır.

Gayr-i Müslim hane kayıtlarının bulunduğu bölümde kiliselere ait topraklar "Aya İrini Kenîsasının" örneğinde olduğu gibi kilise adı verilerek alt alta kaydedilmiştir. 44 adet kilisenin 25 adet tarlası, 16 adet bahçesi ve 4 adet bağı bulunmaktadır. 979 kulaçlık bir alanı kaplayan kilise tarlalarının değeri 103.221 kuruştur. Bahçelerin kapladığı alan 208 kulaç iken toplam kıymet 213.200 kuruştur. Kiliseler elinde bulunan bağlar ise 35 kulaç ve 6.800 kuruştur(BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 73–76). Bu durumda Gayr-i Müslimlere ait 18.907,5 kulaç toprağın 1.222 kulaçlık kısmı kiliselerin tasarrufundadır.

Sakız Şehir Merkezindeki hanelerin tasarrufunda 33.492 kulaçlık toprak bulunmaktadır. 25.284,5 kulaç ile tarla olarak kullanılan alanlar toprakların en geniş kısmını oluşturmaktadır. Bahçelerin kapladığı toplam

alan 7.730 kulaç iken toprakların 477,5 kulaçlık kısmı bağ olarak kullanılmaktadır.

Topraklar kıymet açısından değerlendirildiğinde tarlaların toplam kıymeti 3.157.347 kuruş olarak görülmektedir. Bunun 1.239.270 kuruşluk kısmı Müslümanlara ait tarlaların kıymeti iken 1.918.077 kuruşluk kısmı Gayr-i Müslimlere aittir. Bahçelerin toplam kıymeti 6.836.381 kuruştur. Bu miktarın 2.695.547 kuruşluk kısmı Müslümanlara ait bahçelerin kıymeti iken 4.140.834 kuruşluk kısmı Gayr-i Müslimlere ait bahçelerin kıymetidir. Bağların toplam kıymeti 197.864 kuruştur. 35.100 kuruşluk kısmı Müslümanlara ait bağların değeri iken 162.764 kuruşluk kısmı Gayr-i Müslimlere ait bağların kıymetidir.

Bu durumda Sakız'da yaşayan hanelerin sahip olduğu toprakların kıymeti 10.191.592 kuruş olarak ortaya çıkmaktadır.

4. 3. 5. Vakıflara Ayrılan Gelirler

Toplum hayatındaki dayanışma ve yardımlaşmanın bir yansıması olan vakıflar, insanın sahibi olduğu herhangi bir malı kendi isteği ile bir hayır işine bağışlaması şeklinde varlık kazanmaktadır. Vakıfların Karahanlılardan Osmanlılara uzanan dönemde gösterdiği gelişme ve yaygınlaşma Osmanlı'nın "Vakıflar Medeniyeti" olarak anılmasına vesile olmuştur.

1566'dan itibaren bir Osmanlı toprağı olan Sakız'da da vakıf müessesesinin uzantılarını görmek mümkündür. Fethinin ardından Ada halkının sosyal ihtiyaçlarını karşılayabilmek adına cami, mescid, çeşme, sebil, hamam, tekke, zaviye, kilise, manastır ve havra gibi birçok hayır eseri meydana getirilmiştir. Piyale Paşa'nın fetihten sonra buradaki en büyük kiliseyi camiye çevirmesinden XVIII. Yüzyıla kadar geçen sürede Sakız'daki vakıflar; on iki cami, on dört çeşme, bir mescid, dört tekke, iki hamam, bir muallimhâne ve bir zaviye olarak belirlenmiştir. 1894 yılı devlet kayıtlarına göre ise Ada'da dokuz cami, iki medrese, üç tekke, doksan sekiz kilise, bir

manastır, iki havra, iki hamam ve on sekiz çeşme bulunmaktadır (Örenç, 2009: 9).

İncelenen defter kayıtlarına göre Sakız Şehri'nde bulunan birçok gayrimenkul gelirin ya tamamı ya da belli bir kısmı çeşitli vakıflara tahsis edilmiştir. Söz konusu vakıflar Çizelge 28'de gösterilmektedir.

Çizelge 31. Sakız'da Adı Geçen Vakıflar

Evkaf-ı Hümâyun

Vakf-ı İbrahim Paşa

Vakf-ı Valide Sultan

Vakf-ı Sâlim Paşa

Vakf-ı Hasan Ahmed Ağa

Vakf-ı Mustafa Ağa

Vakf-ı Tolo Potami

Vakf-ı Mehmed Kethüdâ

Vakf-ı Hacı Beşir Ağa

Vakf-ı Yeni Camii

Vakf-ı Camii Atîk

Vakf-ı Piyale Paşa

Evkaf-ı Haremeyn

Bunlar içinde en yaygın olanı padişahların ve onlara mensup olanların vakıfları için tahsis edilen gelirlerdir. İlgili durum, hane reisinin sahip olduğu gelir kaynağı ve kıymeti gösterildikten sonra hemen yanına Evkaf-ı Hümâyun şeklinde not düşülerek belirtilmiştir. Bu şekilde gösterilen Müslüman kesimde 49, Gayr-i Müslim kesimde ise 32 olmak üzere toplam 81 adet kayıt mevcuttur. Müslümanlara ait toplam kıymeti 122.580 kuruş olan 48 adet dükkân, 1 adet tarla Evkaf-ı Hümâyun'a tahsis edilmiş durumdadır. 2 numaralı hanede kayıtlı "belde müftisi Şemseddin Efendi Hazretlerinin" 38 kulaçlık bahçesinin 14.500 kuruş değerindeki 10 kulaçlık kısmı da yine Evkaf-ı Hümâyun'a aittir. (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s.2). Toplam kıymeti 74.550 kuruş olan Gayr-i Müslimlere ait 32 adet dükkân da Evkaf-ı Hümâyun'a bağlanmıştır (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s.21, 24, 29, 36, 42, 43, 77, 78, 79). Bu durumda toplam kıymet 209.950'ye ulaşmaktadır.

Tahsis edildiği yer "Vakf-ı İbrahim Paşa" olarak gösterilen 9 adet kayıt bulunmaktadır. Bunlar; 3 numaralı hanede kayıtlı "Mal Kâtibi Mahmud Belîğ Efendi"nin 1000 kuruş değerindeki bakkal dükkânı, 10 numaralı hanenin reisi "el hac Ahmed Efendi"nin 1000 kuruş değerindeki bakkal dükkânı, 22 numaralı hanenin reisi "Kasım Ağa"nın 3000 kuruş değerindeki kahve dükkânı, 36 numaralı hanenin reisi "Ahmed Efendi"nin 3000 kuruş değerindeki meygede dükkânı, numarasız şekilde kaydedilen "Şerife Hanım"ın 200 kuruş değerindeki tarlası ile 6400 kuruşluk bahçesi, "Aişe Hanım"ın 1000 kuruşluk nısf-ı kahvesi, 46 numaralı hanede kayıtlı "Zübeyde, Seyide, Şefika ve Lebâbe Hanımlar"ın 4000 kuruş değerindeki duhancı ve babuşcu dükkanları ile 83 numaralı hanede kayıtlı "Mustafa Ağa"nın 4500 kuruş değerindeki makaracı ve çerçici dükkânı, 173 numaralı hanede kayıtlı "Kartuzâde Ahmed Ağa"nın 2500 kuruş değerindeki debbağhanesidir. Bu durumda 26.600 kuruş değerindeki gayrimenkul "Vakf-ı İbrahim Paşa"ya

bağlanmış durumdadır (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 2, 3, 4, 5, 6, 11,20).

Kıymetler toplamı 14.900 kuruş olan 6 adet kayıta “Vakf-ı Valide Sultan” ibaresi yer almaktadır. Bunlar; 23 numaralı hanede bulunan “Mustafa Ağa ve Tahire Hanım”ın 800 kuruşluk babuşçu dükkânı, 45 numaralı hanede bulunan “Elhac Ali Kaptan”ın 4000 kuruşluk Kargir Mahzeni, numarasız olarak kaydedilmiş olan “Yüzbaşı Mustafa Ağa ve Fatma Hanım ile Vesile Hanım”ın 1850 kuruşluk bakkal dükkânı, 172 numaralı hanede kayıtlı “Mustafa Ağanın oğulları Emin, Süleyman ve Ali”nin 1000 kuruş değerindeki berber dükkânı, “Hûri Hanım”ın 2250 kuruş değerindeki bakkal dükkânı ve “kahvecibaşılığından emekli Salih Efendi”nin 5000 kuruş değerindeki Kargir Mahzen-i Tahmisidir (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 4, 6, 16, 20, 21).

2 numaralı hanede kayıtlı “belde müftisi Şemseddin Efendi Hazretlerinin” 140 kulaçlık tarlasının 1480 kuruş değerindeki 20 kulaçlık kısmı “Vakf-ı Sâlim Paşa”, 5 numaralı hanede kayıtlı “Hüseyin Efendi”nin gelirlerinin 1400 kuruşluk kısmı “Vakf-ı Hasan Ahmed Ağa”, 7 numaralı hanede kayıtlı “Necib Bey”in 1500 kuruş değerindeki nisf-ı kahvesi “Vakf-ı Mustafa Ağa”, 10 numaralı hanede kayıtlı “Elhac Ahmed Efendi”nin 55 kulaçlık tarlasının 2700 kuruş değerindeki 18 kulaçlık kısmı “Vakf-ı Tolo Potami”ye, 12 numaralı hanenin reisi “Bakkal Hüseyin Ağa”nın 2000 kuruş değerindeki dükkânı “Vakf-ı Mehmed Kethüdâ”ya tahsis edilmiştir (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 2,3).

54 numarada kayıtlı “Hacı Musa Ağa”nın 2000 kuruşluk kıymete sahip duhancı ve kahve dükkânları, 55 numarada bulunan “İbrahim Bey”in 200 kuruş değerindeki manav dükkânı, 136 numaralı hanede bulunan “Ahmed Atullah Efendi”nin 200 kuruş değerindeki çerçici dükkânı ve 170 numaralı hanede bulunan “Ömer Ağa ve Ahmed Ağa”nın 1800 kuruş değerindeki manav dükkânı “Vakf-ı Hacı Beşir Ağa”ya tahsis edilmiştir (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s.7, 16, 19). Toplam kıymetleri 4.200 kuruştur.

66 numaralı haneden sonra numarasız olarak kaydedilen “Selima Hanım”ın 3600 kuruşluk kıymete sahip bahçesi Çeşme’de “Vakf-ı Yeni

Camii", 69 numaralı hanede kayıtlı "Hamid Efendi"nin 3000 kuruş değerindeki bahçesi "Vakf-ı Camii-i Atık", 149 numaralı hanede bulunan "Mülazım Mehmed Ağa"nın 79.000 kuruş değerindeki gayrimenkulü "Vakf-ı Piyale Paşa"ya aittir (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s.9, 10, 17).

Bu durumda Sakız şehir merkezinde yaşayan halkın vakıflara bağlı gayrimenkullerinin toplam kıymetleri 350.330 kuruş olmaktadır.

Geçmişten günümüze doğru gelindiğinde Sakız'da hâlâ Osmanlı'dan kalma eserler görmek mümkündür. Camii, hamam ve çeşmeler asıl amaçlarına hizmet etmiyor olsalar da günümüzde de varlıklarını korumaktadır.

Sultan Abdülmecid'in yaptırdığı ve açılışını da 1850 yılında Ada'ya gelerek bizzat kendinin gerçekleştirdiği Mecidiye Camii bugün Bizans Eserleri Müzesi olarak kullanılmaktadır (Konuk, 2008: 44)⁷¹.

Sakız Rüştüyesi, Sakız Kalesi içinde Saint Georgios Kilisesi avlusundadır. Söz konusu kilise ise Osmanlı döneminde Eski Camii adı ile adlandırılan Piyale Paşa Camii'dir (Konuk, 2008: 168)⁷².

Piyale Paşa Hamamı olması muhtemel olan Eski Hamam günümüzde kapalı durumdadır. Koca Abdurrahman Paşa Hamamı olduğu düşünülen Yeni Hamam ise özel mülkiyette bulunmakta ve mermer atölyesi olarak kullanılmaktadır (Konuk, 2008: 176, 180)⁷³.

Kara Ali Mezarlığı Sakız'da günümüze gelebilen tek Müslüman Mezarlığıdır. Mezarlığa ismini veren Kara Ali'nin kimliği tespit edilememiştir (Konuk, 2008: 94)⁷⁴.

⁷¹ Bkz.: Ek 6, s. 144.

⁷² Bkz.: Ek 9, s. 147.

⁷³ Bkz.: Ek 10, s. 148.

⁷⁴ Bkz.: Ek 11, s. 149.

Sultan II. Abdülhamid tarafından yaptırıldığı anlaşılan Hamidiye (Bayraklı) ve Osmaniye Camileri, Sultan II. Abdülhamid'in tahta geçişinin yirmi beşinci yıldönümü anısına 1900 yılında inşa ettirilmiş olan Hamidiye Çeşmesi ve Kaptan-ı Derya Mehmed Paşa'nın inşa ettirdiği Mehmed Paşa Çeşmesi de Sakız'da bulunan Osmanlı eserleri arasında yer almaktadır (Konuk, 2008: 34, 58, 200, 206).

4. 3. 6. Sakız'daki Toplam Kıymet ve Temettuât

5141 Numaralı ve 11260 (1844) Tarihli Temettuât Defterinin Sakız Şehir Merkezi ile ilgili kısmında 1.296 adet hane kaydı incelenmiştir.

Hane reisleri tarla, bağ, bahçe şeklinde kullanılmakta olan topraklar; gıda, hizmet ve üretim gibi alanlarda işlerlik gösteren dükkânlar; konaklama, yıkanma, eşyaları muhafaza etme gibi çok çeşitli ihtiyaçlara cevap veren binalar olmak üzere kendilerine gelir sağlayan gayrimenkullere sahiptir.

10.191.592 kuruşluk kıymete sahip olan toprakların 3.969.917 kuruşluk kısmı Müslümanlara ait iken 6.221.675 kuruşluk kısmı Gayr-i Müslimlere aittir. Şehir merkezinde bulunan 268 adet dükkânın toplam kıymeti 472.189 kuruştur. Dükkânların yanı sıra han, hamam, değirmen gibi 94 adet yapıdan oluşan binaların kıymeti ise 273.299 kuruş olarak tespit edilmiştir. Bu durumda genel kıymet toplamı 10.837.080 kuruş olmaktadır.

Söz konusu hanelerin toplam temettuâtlarına bakıldığında ise 553.223 kuruşluk bir rakama ulaşılmıştır.

292 adet Müslüman hanenin sahip olduğu toplam temettuât miktarı 205.220 kuruştur. En düşük temettuât 103 numaralı hanede bulunan "Osman Ağa"ya aittir. 50 kuruş değerinde 2 kulaçlık tarlaya sahip olan Osman Ağa için kaydedilen temettuât miktarı sadece 4 kuruştur (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 13). Müslüman haneler arasında en yüksek temettuât ise 12.095

ile eski sadrazamlardan Melek Paşa soyundan Abdülkadir Beyefendi'nindir (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 2).

1.004 adet Gayr-i Müslim hanenin toplam temettuâtı 348.003 kuruştur. 292 numaralı haneden sonra gelen numarasız hanede kayıtlı "Maruka" 40 kuruş değerinde 1 kulaçlık tarlaya sahiptir. Temettuât miktarı sadece 2 kuruştur (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 46). Gayr-i Müslimler arasında en yüksek temettuât sahibi 150 numaralı haneden sonra gelen numarasız hanede kayıtlı "Lolaki"nin tarla ve bahçesi 89.792 kuruşluk kıymete sahip iken temettuâtı 4.550 kuruştur (BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141, s. 34).

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Sonuçlar

Bu çalışmada 5141 Numaralı ve 1260 (1844) Tarihli Temettuât Defterinin Sakız Şehir Merkezi ile ilgili kısmı incelenmiş; şehrin nüfusu, etnik özellikleri, kullanılan şahıs ve aile isimleri, kimi zaman saygı göstergesi kimi zaman ise sadece birer tanıtım aracı olarak görülen sıfat, unvan ve lâkaplar ortaya çıkarılmıştır. Meslekî yapı ve gelir sağlayan gayrimenkuller belirlenmiştir. Elde edilen tüm bu veriler şehrin XIX. Yüzyıl ortalarındaki durumu hakkında önemli bilgilere ulaşılmasını sağlamıştır. İlgili defter kayıtlarının yanı sıra kitap, tez, makale gibi çok çeşitli kaynaklar da çalışmaya azımsanmayacak derecede katkı sağlamıştır.

Adalar Denizi'nde bulunan ve Saruhan Adaları'ndan birini oluşturan Sakız, önemli geçiş yolları üzerinde bulunan konumu ve Anadolu'ya yakınlığı gibi özelliklerinden dolayı yüzyıllar boyunca çeşitli milletlerin göz diktikleri ve uğrunda mücadele ettikleri bir yer olarak varlığını sürdürmüştür. Nitekim Akalar'dan Osmanlı'ya kadar uzanan dönemde önce Eski Çağ Uygarlıkları arasında el değiştiren Sakız, Bizans ve Çaka Bey mücadelesinin ardından Ceneviz egemenliğine boyun eğmek durumunda kalmıştır. 1566 tarihinde gerçekleşen Osmanlı Fethi ise Ada için gerçek anlamda yeni bir dönemin başlangıcıdır. Zira Sakız bu tarihten itibaren salyaneli bir sancak statüsünde Kaptan Paşa Eyaleti'ne bağlanmış ve her alanda Osmanlı hoşgörüsünün egemen olduğu bir kimlik kazanmıştır. Kaptan Paşa Eyaleti'nin varlığı bazı küçük değişiklikler ile Lozan Antlaşması'na kadar sürse de Balkan Savaşları'nın yaşandığı 1912 tarihinde Sakız artık Yunanistan'ın elindedir ve Adalar Sorunu içindeki yerini almış durumdadır.

1260 (1844) yılına ait defter kayıtlarında 292'si Müslüman, 1.004'ü Gayr-i Müslim olmak üzere toplam 1.296 hane bulunmaktadır. Sakız'da ikamet etmediği tespit edilen hane reisleri bu sayıdan çıkartıldığında ve her hanenin beş kişi olduğu varsayılarak bir hesaplama yapıldığında Sakız Şehri'nin tahmini nüfusu 6.420 olarak tespit edilmiştir. Çoğunluğu Gayr-i Müslimlerin oluşturduğu nüfusun, etnik yapısı da çeşitlilik göstermektedir. Zira Ceneviz idaresinde Rum, Lâtin ve Yahudilerin bulunduğu Sakız'da etnik durum Osmanlı fethi ile değişmiş gözükmemektedir. Bu tarihten itibaren Türkler de Ada'ya dâhil olmuş; Ortodoks Rumların, Katolik Latinlerin, Musevi Yahudilerin yanı sıra Müslüman Türkler de şehir nüfusundaki yerlerini almışlardır.

Müslümanların kullandığı isimlerin hemen hemen tamamının dinî nitelikte olması, Sakız'daki Türklerin dinlerine olan bağlılık ve saygıları olarak değerlendirilmiştir. Erkekler yaygın olarak Hz. Peygamber'in, sahabenin ve diğer peygamberlerin isimleri verilirken Müslüman kadın isimlerinde ahlâk ve din duygularının ağır bastığı gözlemlenmiştir. Gayr-i Müslim erkekler için Yanni, Dimitri, Kostandi, Yorgi gibi isimler sıklıkla kullanılmıştır. Maruka, Marya ve Lola ise Gayr-i Müslim kadınlarda en çok rastlanan isimlerdir. Genelde milliyetçilik ve dindarlık gibi özelliklere vurgu söz konusudur.

Aile adları genelde "Bardakcızâde" ve "Doktorzâde" örneklerinde olduğu gibi kişilerin meslekleri ile alâkalıdır. Aynı şey lakaplar için de geçerlidir. "Bakkal Osman" veya "Kapdan Ali" örneklerinde olduğu gibi meşguliyet alanlarının isimler ile birlikte kullanılması, kişileri tanıtmanın en kolay yolu olarak görülmüştür.

Ülke genelinde olduğu gibi Sakız'da da ekonominin ana kaynağı tarım olarak gözükmemektedir. Hemen hemen her hane reisi küçük ya da büyük belli bir miktarda toprağa sahiptir. Toprakların kullanımı tarla, bahçe ve bağ şeklinde gerçekleşmiştir. En geniş alanı tarlalar oluştururken en küçük alanı bağlar kaplamaktadır. Gayr-i Müslimlerin sahip olduğu topraklar Müslümanlara oranla oldukça fazladır.

268 adet dükkânın varlığı şehir ekonomisinde ticaretin de önemli bir yere sahip olduğunun en açık göstergesidir. Dükkânlar gıda, üretim ve hizmet sektörlerinde faaliyet göstermiştir.

Şehirde bulunan dükkânların toplam kıymeti 473.189 kuruş iken toprakların kıymeti 10.191.592 kuruştur.

Dükkânlar dışında değirmen, han, hamam gibi çok çeşitli amaçlara hizmet eden birçok bina da sahibine gelir sağlayan kaynaklar arasında yerini almıştır.

Tarım ve ticaret dışında idari ve askeri alanlarda görev yapan hane reisleri de sayıları az olmakla birlikte mevcuttur.

Gayr-i Müslimlere ait 18.907,5 kulaçlık toprağın tarla, bağ ve bahçeden oluşan 1.222 kulaçlık kısmı toplam sayıları 44 olan kiliselerin tasarrufundadır.

Şehirde gelirlerinin tamamı ya da belli bir kısmı çeşitli vakıflara ayrılmış olan birçok gayrimenkul kaydına rastlanmıştır. 10.837.080 kuruşluk toplam kıymete sahip olan gayrimenkullerin 350.330 kuruşluk kısmı vakıflara bağlanmış durumdadır.

Şehirde bulunan gelir kaynaklarının toplam kıymeti 10.837.080 kuruştur. Temettuât toplamı ise 553.223 kuruş olarak hesaplanmıştır.

Gerek nüfus ve gerekse gelir kaynakları açısından bakıldığında Gayr-i Müslimler Müslümanlara oranla çok daha iyi durumdadır.

Çalışma alanının şehir merkezi olması nedeni ile defterde, Ada'ya adını veren ve günümüzde de halen sadece Sakız ve Çeşme civarında üretilen sakız bitkisi ile ilgili bir kayda rastlanmamıştır. Zira sakız üretimi şehir merkezinde değil Ada'nın güney kesiminde yapılmaktadır.

Sakız Şehri'ne ait temettuât kayıtlarında yer almayan bir diğer konu hayvancılıktır. Sadece tek bir hanede “sağmal keçi” bilgisine ulaşılmıştır. Bu durum da yine Ada'nın sahip olduğu sınırlı coğrafî koşullar ve inceleme alanının şehir merkezi olması ile alâkalıdır.

5. 2. Öneriler

Sunduğu veriler ile XIX. Yüzyıl sosyal ve ekonomik hayatına ışık tutan Temettuât Defterleri, yerel tarih araştırmalarına çok büyük katkı sağlamaktadır. Haneler ile ilgili bilgiler ilgili yerleşim yeri hakkında değerlendirmeler yapmayı olanaklı kılmaktadır.

Bu çalışmada Sakız Şehir Merkezi için ulaşılan sonuçlar aynı coğrafyada yapılacak benzer nitelikteki çalışmalar ile daha da anlam kazanacaktır. Bu şekilde tek tek şehirlerin, kasaba ya da köylerin tarihinden bölge tarihine ulaşılabilecek, elde edilen sonuçlar yapılacak karşılaştırmalarla netliğe kavuşacaktır. Bu noktada çalışmanın anlam kazanması için vaktiyle Osmanlı hâkimiyetine girmiş, çoğunluğunu Gayr-i Müslim nüfusun teşkil ettiği diğer Ada ve yerleşim birimleri ile ilgili çalışmalar yapılmalıdır.

Yapılan incelemeler imkânların el verdiği ölçüde saha araştırmaları ile birleştirilebilirse elde edilen bilgiler geçmişten günümüze uzanan bir güncellik taşıyacaktır.

Ne var ki defter kayıtları mutlak ve kesin sonuçlar doğurmamaktadır. Zira defterler incelenen bölgede yaşayan tüm insanlara değil sadece vergi mükellefi olan hane reislerine ait bilgileri içermektedir. Bu noktada verileri değerlendirirken ihtiyatlı olunmasında fayda vardır. Defterlerin genelinde sıklıkla rastlanan bir takım hesaplama hataları mevcuttur. Bu hatalar rakamların dikkatli bir şekilde incelenmesi ve hesaplamaların titizlikle kontrol edilmesi ile düzeltilebilecektir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141

İnceleme ve Araştırmalar

Açıkel, Ali. (2003). Artukabad Kazasında Türk Kişi Adları (1455–1520). **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 13 (12). Elazığ: Fırat Üniversitesi, s. 305–335.

Adıyeke, Nuri. (2000). Temettuât Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri. **OTAM**. Sayı: 11, s. 769–823.

Ağırman, Cemal. (1998). Ad Koyma Ve Hz. Peygamber'in İsimlere Karşı Tutumu. **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. Sayı: 2, s.123–143.

Akdağ, Mustafa. (1995). **Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi (1453–1559)**, 2. İstanbul: Cem Yayınevi.

Aykanat, Nuray. (2009). **Sözlü Kültür Ortamının Gezici Seyyar Satıcıları: Çerçiler**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Ayoğuz, Şengül. (1989). **Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Barkan, Ömer Lütfi. (1953). Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi. **Türkiyat Mecmuası**, X, s. 21–26.

Basso, Enrico. (2002). İşbirliğinden Ayrılığa: XIV ve XV. Yüzyıllarda Cenevizliler ve Türkler (Çev. Hatice Babavatan). **Türkler, 9**. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 355–362.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. (2000). **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**. (2. Basım). İstanbul: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayınları.

Baykara, Tuncer. (1988). **Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdarî Taksimatı**. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Baykara, Tuncer. (1992). **Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar**. İzmir: Akademi Kitabevi.

Baykara, Tuncer. (1995). Anadolu'nun XV ve XVI. Yüzyıllardaki Dış Ticaret Kapısı: Çeşme. **I. Uluslararası Çeşme Tarih ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri**, s. 11–13.

Beyru, Rauf. (1995). Gazete Haberlerinden: Çeşme Yöresinde 1880'li Yıllarda Oluşan Bir Deprem Dalgası. **I. Uluslararası Çeşme Tarih ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri**, s. 89–95.

Bostan, İdris. (2001). Kapudan Paşa. **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 24**. İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, s. 354–355.

Bostan, İdris. (2007). Piyale Paşa. **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 34**. İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, s. 296–297.

Cezar, Yavuz. (1985). Tanzimat'a Doğru Osmanlı Maliyesi. **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, 4**. İstanbul: İletişim Yayınları, 924–933.

Çadırcı, Musa. (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi. **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, 1**. İstanbul: İletişim Yayınları, 210–230.

Çadırcı, Musa. (1997). **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**. (2. Basım). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Çakır, Coşkun. (2001). **Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi**. İstanbul: Küre

Yayınları.

- Çam, Nusret. (2000). **Yunanistan'daki Türk Eserleri**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Çelik, Celaleddin. (2007). Bir Kimlik Beyanı Olarak İsimler: Kişi İsimlerine Sosyolojik Bir Yaklaşım. **Sosyoloji Araştırmaları Dergisi**, 2, s. 5–21.
- Danişmend, İsmail Hami. (1971). **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi 5**. İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Demir, İsmet. (1999). Temettuât Defterlerinin Önemi ve Hazırlanış Sebepleri. **Osmanlı**, 6. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 315–321.
- Demircan, Yasemin. (2002). Ege Adalarında Osmanlı Hâkimiyeti. **Türkler**, 9. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 363–372.
- Demirel, Ömer. (2002). Osmanlı Esnafı (1750–1850). **Türkler**, 14. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s.253–260.
- Devellioğlu, Ferit. (2005). **Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat**. (22. Basım). Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dudu, Ayşe Kuşçu, Erdem. (2002). Türkiye Selçuklularında Ordu ve Donanma. **Türkler**, 7. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 176–188
- Eldem, Vedat. (1994). **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadî Şartları Hakkında Bir Tetkik**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Emecen, Feridun M. (1995). XV. Asırda Çeşme İskelesi Hakkında Bazı Bilgiler. **I. Uluslararası Çeşme Tarih ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri**, s. 35–39.
- Emecen, Feridun Şahin, İlhan. (1999). Osmanlı Taşra Teşkilâtının Kaynaklarından 957–958 (1550–1551) Tarihli Sancak Tevcih Defteri. **Belgeler**, XIX(23), s. 53–121.
- Erdoğdu, İbrahim. (2000). Osmanlı İktisadi Düzeninde İhtisab Müessesesi ve

Muhtesiblik Üzerine Bir Deneme. **OTAM**. Sayı: 11, s.123–145.

Eriñç, Sırrı Yücel, Tâlip. (1988). **Ege Denizi Türkiye İle Komşu Ege Adaları**. (2. Basım). Ankara. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Frangakıs, Elena Syreet. (1992). **The Commerce Of Smyrna In The Eighteenth Century (1700–1820)**. Atina: Centre for Asia Minor Studies

Faroqhi, Suraiya. (2006). **Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı** (Çev. Emine Sonnur Özcan). Ankara: Doğu Batı Yayınları

Göyünç, Nejat: (1979). Hane Deyimi Hakkında. **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**. Sayı: 32, s.331-348.

Güllüdağ, Nesrin. (2002). Sarıkamış Başköy’de Kişi Adları. **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 12(1), s. 79–85.

Gülsoy, Ersin. (2002). XVI-XVII. Yüzyıllarda Akdeniz’de Osmanlı Hâkimiyeti. **Türkler**, 9. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 589–598.

Güran, Tevfik. (1989). **Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841–1861)**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Güran, Tevfik. (1998). **19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar**. İstanbul: Eren Yayınevi.

Güran, Tevfik. (2000). 19. Yüzyıl Temettuât Tahrirleri. **Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik**. Ankara: T. C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, s. 75–94.

İlgürel, Mücteba. (1993). Çaka Bey. **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 8. İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 186–188.

İnalçık, Halil. (1985). Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler. **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, 6. İstanbul: İletişim Yayınları, 1536–1544.

İnalçık, Halil. (1996). **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**.

(2. Basım). İstanbul: Eren Yayıncılık.

Karal, Enver Ziya. (1947). **Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789–1856), V.** Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Karal, Enver Ziya. (1999). **Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789–1856), V.** (7. Basım). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Karal, Enver Ziya. (1999). **II. Meşrutiyet ve I. Dünya Savaşı (1908–1918), IX.** Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Karamursal, Ziya. (1989). **Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler.** Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Karpat, Kemal H. (2010). **Osmanlı Nüfusu 1830–1914.** İstanbul: Timaş Yayınları.

Kâtip Çelebi. (1973). **Tuhfetü'l- Kibar Fî Esfari'l- Bihar** (Haz. Orhan Şaik Gökyay). (1. Basım). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi.

Kaynar, Reşat. (1991). **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat.** Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Kazıcı, Ziya. (1977). **Osmanlılarda Vergi Sistemi.** İstanbul: Şamil Yayınevi.

Kazıcı, Ziya. (2006). **Osmanlı'da Yerel Yönetim (İhtisab Müessesesi).** İstanbul: Bilge Yayıncılık.

Kekeç, Murat. (2009). **363 Numaralı (H. 974-M.1567 Tarihli) Tahrir Defterine Göre Sakız Adası.** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kepecioğlu, Kamil. (1999). **Tarih Lûgatı Osmanlı Tarih Deyimleri ve Temel Terimleri Sözlüğü.** Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları.

Kırlı, Cengiz. (2000). Kahvehaneler ve Hafiyeler: XIX. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı'da Sosyal Kontrol. **Toplum ve Bilim, Sayı: 83**, s. 58–77.

Koca, Salim. (2002). Anadolu Türk Beylikleri. **Türkler, 6.** Ankara: Yeni

Türkiye Yayınları, s. 703–755.

Konuk, Neval. (2008). **Midilli, Rodos, Sakız ve İstanköy’de Osmanlı Mimarisi**. Ankara: Stratejik Araştırma Merkezi.

Kutbay, Elif Yeneroğlu. (2005). **Doğu Ege Adaları’nın Osmanlı Hâkimiyetinden Çıkışı ve Bunun Aydın Vilayeti’ne Etkileri**. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkilâp Tarihi Enstitüsü. İzmir.

Küçük, Cevdet. (1998). **Ege’de Temel Sorun Egemenliği Tartışmalı Adalar** (Haz. Ali Kurumahmut). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Küçükkalay, Mesud Çelikkaya, Ali. (2002). Osmanlı Vergi Sistemi ve Bir Vergi Tahsil Yöntemi Olarak İltizam. **Türkler, 10**. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 878–892.

Kütükoğlu, Mübahat S. (1995). Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri. **Bellekten, LIX (225)**, 395–418.

Kütükoğlu, Mübahat S. (1999). İzmir Temettu Sayımları ve Yabancı Tebaa. **Bellekten. LXI-II**, 755–773.

Kütükoğlu, Mübahat S. (2000). **XV ve XVI. Asırlarda İzmir Kazasının Sosyal ve İktisâdi Yapısı**. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını.

Kütükoğlu, Mübahat S. (2010). **XVI. Asırda Çeşme Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Mehmed Süreyya. (1996). **Sicil-i Osmanî III** (Haz. Ali Aktan, Abdülkadir Yuvalı, Metin Hülâgü). İstanbul: Sebil Yayınevi.

Mete, Zekai. (2006). Muhassıl. **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 31**. İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, s.18–19.

Mordtmann J. H. (1997). Sakız Adası. **İslam Ansiklopedisi, 10**. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 94–97.

Ortaylı, İlber. (1985). Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Yerel Yönetimler. **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, 1.** İstanbul: İletişim Yayınları, s. 231–244.

Ortaylı, İlber. (2000). **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840–1880).** Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Örenç, Ali Fuat. (2009). Sakız. **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 36.** İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, s. 6–10.

Özçelik, Selahittin. (2003). Tanzimat Öncesinde Girne Kazası (Temettuât Defterlerine Göre). **Tarih Araştırmaları Dergisi, XXII (34),** s. 35–81.

Özel, Oktay. (2000). Avarız ve Cizye Defterleri. İnalçık, Halil ve Şevket Pamuk (Editörler). **Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik.** Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, s. 35–50.

Öztürk, Said. (2000). Temettuât Tahrirleri. **Akademik Araştırmalar Dergisi, Sayı: 4–5 (Osmanlı Özel Sayısı),** s. 537–591.

Öztürk, Said. (2003). Türkiye'de Temettuât Çalışmaları. **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 1(1),** s. 287–304.

Pakalın, Mehmet Zeki. (1972). **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü, III.** (2. Basım). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi.

Pamir, Aybars. (2004). Kaptan Paşa ve Hukukî Statüsü. **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 53(3),** s.39–60.

Parmaksızoğlu, İsmet. (1952). Kaptan Paşa. **İslam Ansiklopedisi, 6.** İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 206–210.

Piri Reis. (2002). **Kitab-ı Bahriye.** Ankara: T. C. Başbakanlık Denizcilik Müsteşarlığı Yayınları.

Randolph, Bernard. (1998). **Ege Takımadaları: Arşipelago** (Çev. Ümit Koçer). İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret Yayınları.

Sarı, Nil. (1991). Attar. **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 4.** İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, s. 94–95.

- Sayın, Abdurrahman Vefik. (1999). **Tekâlif Kavâidi (Osmanlı Vergi Sistemi)**. Ankara: T. C. Maliye Bakanlığı Araştırma Plânlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Yayınları.
- Serin, Mustafa. (1998). Osmanlı Arşivi'nde Bulunan Temettuât Defterleri. **Başbakanlık I. Milli Arşiv Şurası 20–21 Nisan 1998 Tebliğler Tartışmalar**. Ankara: T. C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, s. 717–728.
- Sertoğlu, Midhat. (1986). **Osmanlı Tarih Lügatı**. (2. Basım). İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Shaw, Stanford J. Shaw, Ezel Kural. (2000). **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye** (Çev. Mehmet Harmancı), II. (3. Basım). İstanbul: E Yayınları.
- Şakiroğlu, Mahmut H. (1993). Cezayir-i Bahr-i Sefid. **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 7**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 500–501.
- Şemseddin Sami. (1311). Sakız. **Kamusu'ı-Alâm**. İstanbul: Mihran Matbaası.
- Şemseddin Sami. (2004). **Kâmûs-ı Türkî**. (13. Basım). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Şener, Abdüllatif. (1990). **Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi**. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Şimşir, Nahide. (2004). XIX. Yüzyılda Karesi Sancağı'nda Bir Köyün: Kayapa Köyü'nün Sosyo-Ekonomik Özellikleri. **Osmanlı Araştırmaları (Makaleler I)**. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, s. 238–248.
- Şimşir, Nahide. (2004). XVIII. Yüzyıl Ortalarında Üsküdar ve Çevresindeki Hamamlar. **Osmanlı Araştırmaları (Makaleler I)**. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, s. 251–270.
- Tabakoğlu, Ahmet. (2005). **Türk İktisat Tarihi**. (7. Basım). İstanbul: Dergâh Yayınları.

- Tabakoğlu, Ahmet. (2005). **İktisat Tarihi Toplu Makaleler I**. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Tekin, Zeki. (1994). Türklerde Dericilik. **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 9**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 174–175.
- Thevenot, Jean. (1978). **1655-1656'da Türkiye** (Çev. Nuray Yıldız). İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Tournefort, Joseph. (2005). **Tournefort Seyahatnamesi Ege Adaları: Dokuzuncu Mektup** (Editör: Stefanos Yerasimos). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Turan, Şerafettin. (1964). Piyale Paşa. **İslam Ansiklopedisi, 9**. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 566–569.
- Turan, Şerafettin. (1966). Sakız'ın Türk Hâkimiyeti Altına Alınması. **Tarih Araştırmaları Dergisi, IV. Sayı: 6–7**, s. 173–199.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (1941). **Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (1993). **XVI. Yüzyıl Ortalarından XVII. Yüzyıl Sonuna Kadar Osmanlı Tarihi**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (2003). **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ülker, Nemci. (1994). **XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda İzmir Şehri Tarihi I Ticaret Tarihi Araştırmaları**. İzmir: Akademi Kitabevi.
- Ünal, Ayhan Afşin. (2002). XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Cezayir-i Bahr-i Sefid (Akdeniz- Ege Adaları Ya da Kapudan Paşa Eyaleti). **Türkler, 9**. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 614–617.
- Ünal, Mehmet Ali. (2005). Osmanlı Müesseseleri Tarihi. Isparta: Fakülte Kitabevi.

Yalçınkaya, Mehmet Alâeddin. (2004). Ege Adalarının En Önemli Ticaret Merkezi Olan Sakız Adasının İktisadi ve Sosyal Hayatından Bir Kesit 1790–1810. **CIEPO XIV. Sempozyum Bildirileri**, s. 773–797.

Yavuztürk, Şükriye Pınar. (2006). **Temettuât Defterlerine Göre Beykoz Kazası'nın Sosyo-Ekonomik Durumu**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Zıllıoğlu Evliya Çelebi. (1985). **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, 9. İstanbul: Üçdal Neşriyat.

Quataert, Donald. (2006). Tanzimat Döneminde Ekonominin Temel Problemleri (Çev. Fatma Acun). İnalçık, H. ve M. Seyitdanlıoğlu. (Editörler). **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**. İkinci Baskı. Ankara. Phoenix Yayınevi, s. 479–487.

http://tr.wikipedia.org/wiki/Sakiz_Adasi (05.06.2010).

http://www.chiosonline.gr/prehistoric_times.asp (09.06.2010)

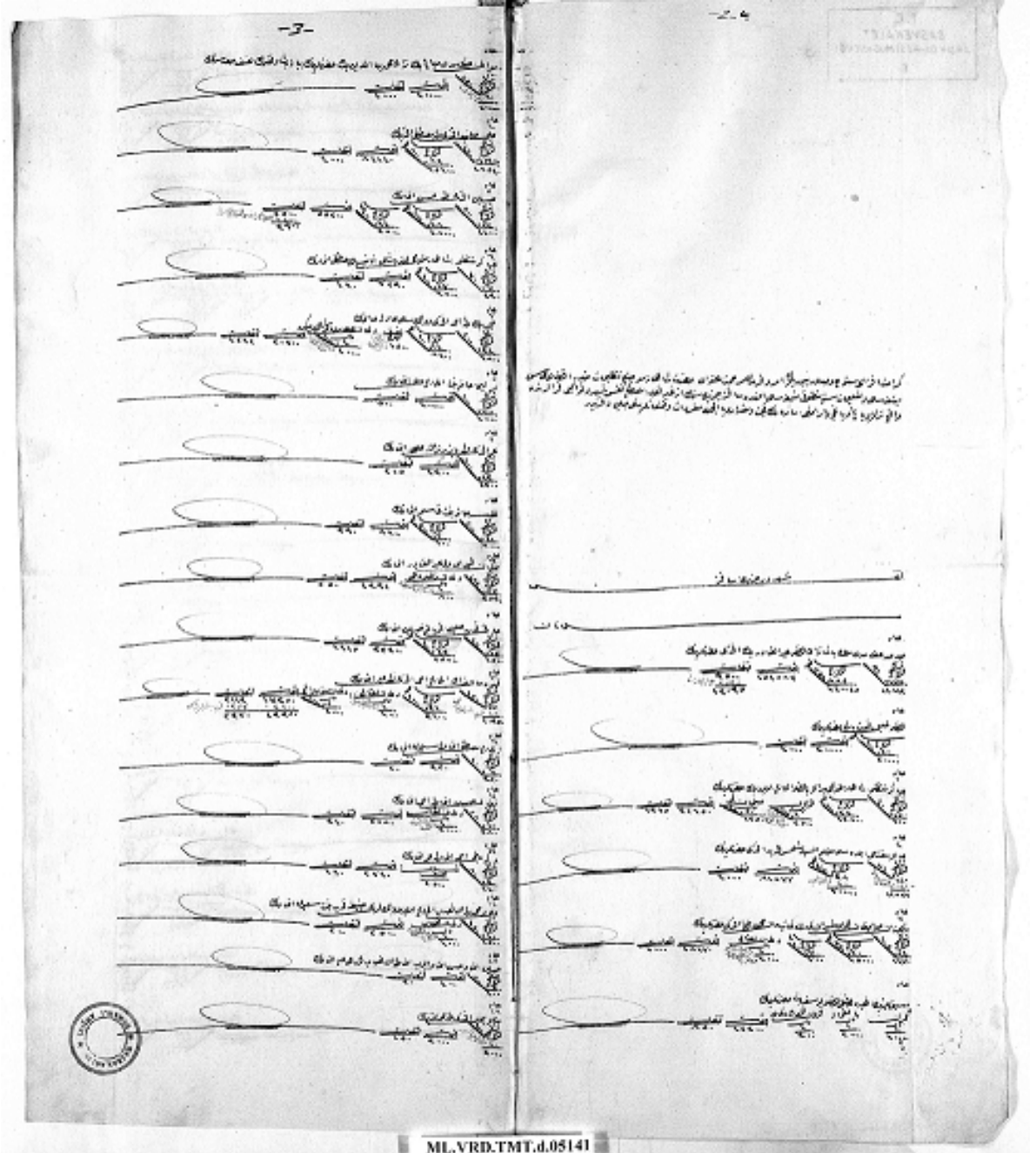
<http://tdkterim.gov.tr> (07.11.2010)

<http://www.pytheas-travel.gr/map/chios.htm> (02.12.2010).

<http://1.bp.blogspot.com> (09.12.2010).

EKLER

EK 1: BOA. ML. VRD. TMT. Nr. 5141 Sakız Şehir Merkezi İlk Sayfa

EK 2: Harita (Sakız Adası Yerleşim Yerleri)⁷⁵

⁷⁵ <http://www.pytheas-travel.gr/map/chios.htm> (02.12.2010).

EK 3: Harita (Sakız Adası)⁷⁶

⁷⁶ Harp Akademisi Kütüphanesi Nu: 52, 1/200.000 ölçekli İzmir Ayvalık paftasının Sakız Adası bölümü (1944 yılında yol ve isim revizyonu yapılarak 1946'da Harita Genel Müdürlüğü tarafından basılmıştır).

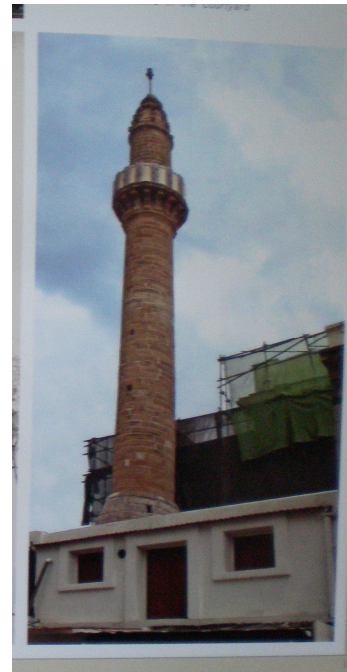
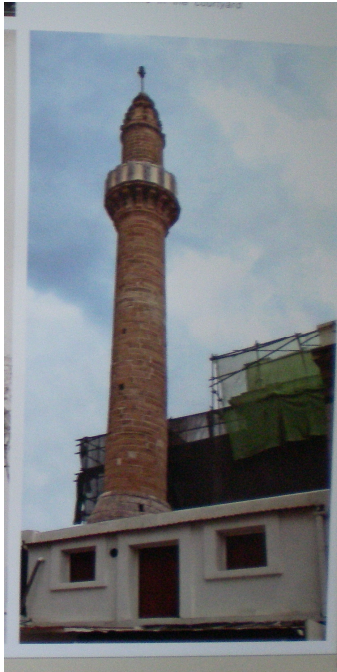
EK 4: Harita (Piri Reis'in Sakız Adası Haritası)⁷⁷

⁷⁷ Piri Reis, Kitab-ı Bahriye, Ankara 2002, T.C. Başbakanlık Denizcilik Müsteşarlığı Yayınları, s. 141.

EK 5: Sakız Şehri'nin Genel Görünümü ve Şehirde Bir Sokak⁷⁸

⁷⁸ Nusret Çam, Yunanistan'daki Türk Eserleri, Ankara 2000, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 283-284.

EK 6: Mecidiye Camii⁷⁹

⁷⁹ Neval Konuk, *Midilli, Rodos, Sakız ve İstanköy'de Osmanlı Mimarisi*, Ankara 2008, Stratejik Araştırma Merkezi Yayınları, s. 44–45

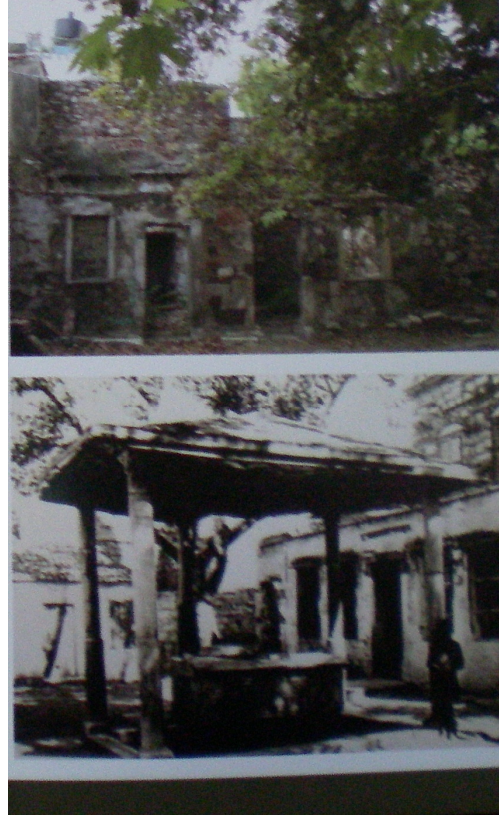
EK 7: Sakız Kalesi⁸⁰

⁸⁰ Konuk, a. g. e., s. 136-137.

EK 8: Sakız Hükümet Konağı⁸¹

⁸¹ Konuk, a. g. e., s. 148-149.

EK 9: Sakız Rüştiyesi⁸²

⁸²Konuk, a. g. e., s. 168-169.

ΕΚ 10: Eski ve Yeni Hamam⁸³

⁸³ Konuk, a. g. e., s. 176,180.

EK 11: Kara Ali Mezarlığı⁸⁴

⁸⁴ Konuk, a.g.e., s. 94.

EK 12: Sakız Ağacı⁸⁵

⁸⁵ <http://1.bp.blogspot.com/> (09.12.2010).